

LATVIJAS NACIONĀLĀS BIBLIOTĒKAS ZINĀTNISKIE RAKSTI

L N B

LATVIJAS
NACIONĀLĀ
BIBLIOTĒKA

3. (XXIII) SĒJUMS

Rīga, 2017

LATVIJAS NACIONĀLĀS BIBLIOTĒKAS ZINĀTNISKIE RAKSTI

3. (XXIII) SĒJUMS

Galvenais redaktors

Dr. h. c. Andris Vilks (Latvijas Nacionālā bibliotēka)

Redaktore

Dr. Jana Dreimane (Latvijas Nacionālā bibliotēka)

Redakcijas kolēģija

Inese Auziņa-Smita, MA (Lielbritānija/Latvija)

Anita Goldberga, MA (Latvijas Nacionālā bibliotēka)

Dr. Esko Hekli [Esko Häkli] (Somija)

Dr. Baiba Kangere (Zviedrija, Latvija)

Dr. Doms Kauns [Domas Kaunas] (Lietuva, Viļņas Universitāte)

Dr. Aira Lepika [Aira Lepik] (Igaunija, Tallinas Universitāte)

Dr. Jurgis Šķilters (Latvijas Universitāte)

Dr. Ute Šneidere [Ute Schneider] (Vācija, Johana Gūtenberga Universitāte Maincā)

Dr. Andrejs Vasiļjevs (Latvija, SIA "Tilde")

Maketu veidojis Gatis Buravcovs

Visi krājumā ievietotie raksti ir recenzēti.

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Nacionālās bibliotēkas atļauja.

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

L N B

L A T V I J A S
N A C I O N Ā L Ā
B I B L I O T Ē K A

Saturs

Contents

Laura Kreigere-Liepiņa

**Rīgas dzejnieka un humānista Daniela Hermaņa (1543–1601)
poēma “De Rana et Lacerta Succino Borussiaci insitis”
(Par Prūsijas dzintarā ieslēgto vardi un ķirzaku)** 4

Poem “De Rana et Lacerta Succino Borussiaci insitis”
(About the frog and lizard in the Prussia’s amber)
by humanist and poet from Riga Daniel Herman (1543–1601)

Dmitrijs Zinovjevs

**Atgriešanās no aizmirstības: 18.–19. gadsimta ārzemju iespiedgrafika
Latvijas Nacionālās bibliotēkas Mākslas un mūzikas centra
Mākslas lasītavas estampu kolekcijā** 21

Herausgeholt aus der Vergessenheit: die ausländische Druckgraphik
des 18. bis 19. Jahrhunderts in der Sammlung der Drucke des
Musik- und Kunstzentrums der Nationalbibliothek Lettlands

Astra Šmite

**Romā saglabātā Latvijas kultūrvēsturiskā mantojuma
atgriešanās dzimtenē: Par Olgas Rekjas dāvinājumu
Latvijas Nacionālajai bibliotēkai** 51

Return of the Latvian Cultural Heritage from Rome to their Homeland:
About donation from Olga Recchia to the National Library of Latvia

Lilija Limane

**Latviešu sieviešu grāmatas līdz 19. gadsimta vidum
Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu
krājumā** 62

Lettische Frauenbücher bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts
in der Sammlung der Seltenen Bücher und
Handschriften der Lettischen Nationalbibliothek

Ilze Ruberte

Latviešu rakstnieku kopotu rakstu izdevumi trimdā 79

Collected works by Latvian writers published in the exile

Ināra Klekera, Lilija Limane

**Latviešu grāmatniecības profesiju attīstības tendences līdz 1918. gadam:
datubāzes “Latviešu grāmatniecības darbinieki līdz 1918. gadam”
analīze** 114

Berufsentwicklungstendenzen im lettischen Buchwesen bis 1918:
Analyse der Datenbank “Mitwirkende des lettischen Buches bis 1918”

Laura Kreigere-Liepina
Latvijas Nacionālā bibliotēka
Laura.Kreigere@lnb.lv

RĪGAS DZEJNIEKA UN HUMĀNISTA DANIELA HERMAŅA (1543–1601) POĒMA “DE RANA ET LACERTA SUCCINO BORUSSIACO INSITIS” (PAR PRŪSIJAS DZINTARĀ IESLĒGTO VARDI UN ĶIRZAKU)

POEM “DE RANA ET LACERTA, SUCCINO BORUSSIACO INSITIS” (ABOUT THE FROG AND LIZARD IN THE PRUSSIA’S AMBER) BY HUMANIST AND POET FROM RIGA DANIEL HERMAN (1543–1601)

1600. gadā Rīgas pilsētas tipogrāfijā Nikolauss Mollīns izdod humānista un jaunlatīņu dzejnieka Daniela Hermaņa poēmu “De Rana et Lacerta Succino Borussiaci insitis” (Par Prūsijas dzintarā ieslēgto vardi un ķirzaku). Iesējumā līdzās poēmai iekļauts veltījums Polijas kancleram, dižciltīgajam Janam Zamoiskim, kas sniedz ziņas par autoru un poēmas izdošanas vēsturi. Grāmatas titullapu rotā dzintarā ieslēgtas vārdes un ķirzakas attēli kokgriezumā.

Poēma ir unikāls informācijas avots par 16. gadsimta mineraloģijas un ģeoloģijas sasniegumiem. Pieaugot interesei par humānistu pētījumiem, arī Rīgā sāk izdot laikmetīgu literatūru. Poēma ir viens no pirmajiem literārajiem iespieddarbiem Rīgā, kas veltīts dabaszinātņu jautājumiem.

Nelielais raksts par poēmu sniedz iespēju ielūkoties 16. gadsimta zinātnieku atzinumos par dzintara izcelsmi un uzzināt par dzintara inklūziju veidošanos. Poēmas nedaudzī, bet spilgtie fragmenti iepazīstina mūsdienu lasītāju ar dzintara izmantošanu 16. gadsimta medicīnā.

Atslēgvārdi: humānisma idejas, jaunlatīņu dzeja, dabaszinātne, mineraloģija, dzintars, dzintara inklūzijas, dzintars medicīnā.

Humānisms Livonijā 16. gadsimta mijā

Renesanses laika idejas un Reformācija ienes lielas pārmaiņas Eiropas valstu kultūras un reliģijas dzīvē. Vispārzināms, ka humānisma kustība Itālijā veidojas jau 14. un 15. gadsimtā. Itālijas augstskolu sniegtās zināšanas ir papildītas ar jaunu patiesību meklējumiem un revolucionāriem atklājumiem. Antīkās literatūras nenovērtējamais mantojums fascinē viduslaiku nogurdināto Eiropu jaunā aspektā. Izglītotie un intelektuālie humānisma skolu audzēkņi turpina izplatīt humānisma idejas 15. un 16. gadsimta lielajos Eiropas kultūras centros — Vācijā, Anglijā, Polijā, Francijā, vēlāk arī citur. Eksistē dažādi skaidrojumi jēdzieniem *humānisms* un *humānists*. Raksturojot humānistu literatūru Polijā, poļu zinātnieks Janušs

Gruhala (*Janusz Gruchała*) jēdzienu *humānisms* traktē: "Renesanses humānisms šaurākā nozīmē jāsaprot kā filoloģijas zinātne, kas ar antīko tekstu interpretāciju un akadēmisku mācību starpniecību sekmē humānistisko ideju izplatību un popularizēšanu."¹

16. gadsimtā humānisms pamazām ienāk arī Rīgā. Humānistu literatūru vai humānisma idejas no ceļojumiem, ievērojamiem Eiropas izglītības centriem un karaļu galmiem uz Livoniju lielākoties atved dižciltīgo un izglītoto aprindu pārstāvji. Rīgā ievestās humānistu grāmatas visbiežāk ir vācu vai latīņu valodā, iespiestas ārzemēs. Tikai 1588. gadā, pateicoties Rīgas diplomātam un sindikam Dāvidam Hilhenam (*Hilchen*, 1561–1610), Rīgā tiek dibināta pirmā tipogrāfija², kurā darbu uzsāk no Antverpenes ataicinātais Nikolauss Mollīns (*Mollyn*, ?–1625).

Līdz ar tipogrāfijas darbības uzsākšanu Rīgas dzejniekiem rodas iespēja publicēt humānisma idejām caurvītus darbus. 16. gadsimta beigās grāmatu lasītāju loks ir ļoti šaurs un tā literārās saziņas valoda galvenokārt ir latīņu valoda. Tādēļ pirmie iespaiddarbi tiek iespiesti latīņu valodā. Domskola, kuras reorganizācija ir arī D. Hilhena nopelns³, izmanto N. Mollīna tipogrāfijā iespiestās humānistu grāmatas un mācību materiālus. Lielākā daļa šīs literatūras mūsdienās glabājas Latvijas Universitātes (LU) Akadēmiskās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu kolekcijā.

Humānisma idejas atbalsojas ne tikai izglītības iestādēs, bet arī Rīgas rātē un pat baznīcās. Tā dēvētie Rīgas humānisti ieņem nozīmīgus amatus valsts pārvaldē, ir izglītības iestāžu vadītāji un sabiedrībā zināmi cilvēki. 16. gadsimta humānistu vidū populārs literārās domas izteiksmes veids ir veltījuma sacerējumi (arī svinību vai gadījuma sacerējumi). Veltījuma sacerējumi tiek deklamēti, izdoti, tiražēti, lai cildinātu prominentas personas, draugus, pat valsts mēroga notikumus. Rīgas pilsētas sindikā D. Hilhens, Rīgas dzejnieki Augustīns Eicēdijs (*Eucaedius*), Bazīlijs Plīnijs (*Plinius*, 1540–1605), no citām zemēm ieradušies dzejnieki Daniels Hermanis (*Hermann*, 1543–1601), Salomons Frenclis (*Frenzel*, 1561?–1605) un Georgs Cīglers (*Ciegler*, 1551–1633) — tās ir tikai dažas personas, piederīgas Rīgas 16. gadsimta humānistu lokam. D. Hermaņa darbi viņa izcilās latīņu valodas prasmes un plašo zināšanu dēļ uzskatāmi par nozīmīgu ieguldījumu Rīgas humānistu literatūras mantojumā.

Rīgas humānistu darbi līdz šim pētīti maz. D. Hermaņa poēma par dzintaru nav nedz atdzejota latviešu valodā, nedz arī aplūkota plašākā zinātniskā kontekstā. Tādējādi paveras plašas iespējas mūsdienu humānisma literatūras pētniekiem.

Būtiskākie D. Hermaņa biogrāfijas dati un nozīmīgākie literārie darbi

D. Hermanis ir ievērojama persona Livonijas un Polijas karalistes diplomātiskajā komunikācijā, talantīgs dzejnieks — humānists, kurš dzīvo un darbojas Rīgā 16. gadsimta mijā. Viņa biogrāfiju pētnieki sāk rakstīt jau 17. gadsimtā, tomēr ziņas par viņa dzīvi līdz šim vēl ir nepilnīgas.⁴ Pēc biogrāfisko notikumu aprakstiem var secināt, ka dzejnieks ir liels ceļotājs un piedzīvojumiem atvērts cilvēks. Viņam ir iespēja dzīvot galma sabiedrībā un baudīt karaļu uzticību. Dažādi dzīves notikumi un pavērsieni atstāj būtisku ietekmi uz viņa literāro daiļradi.

Dzejnieks dzimis 1543. gadā vai (1529. gadā)⁵ birģermeistara Andreasa Hermaņa ģimenē Austrumprūsijas pilsētiņā Neidenburgā (*Nidzica*). Pēc mācībām Neidenburgā

¹ Gruchała, Janusz S. Das humanistische lateinische Buch in Polen bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts. In : *Der polnische Humanismus und die europäischen Sodalitäten*. Bd. 12. Wiesbaden : Harrassowitz 1997, S. 101.

² Buchholtz, A. Niclas Mollyn und die Anfänge der Buchdruckerkunst in Riga. In: *Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga 1588-1888* : Riga : Müllersche Buchdruckerei, 1890. S. 15.

³ Buchholtz, Arend. *ibid.*, S. 57.

⁴ Zanders, O. Daniels Hermanis — Dancīgas un Rīgas humānists un dzejnieks, [tiešsaiste]. No: *Bibliotēku Pasauļe*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2011, Nr. 53. [skatīts 2017.g. 26.aprīlī.]. 90.lpp. Piekļuve: <http://dom.lndb.lv/data/obj/file/162314.pdf>

⁵ Estreicher, K. *Bibliografia polska*. T. XVIII. Kraków, 1901. S. 149.

D. Hermanis 1558. gadā dodas studēt uz Štrasburgu (*Strasbūru*), kur mācās Johanna Šturma (*Sturm*, 1507–1589)⁶ vadītajā ģimnāzijā. Neilgi pēc tam viņš izglītojas tā laika elitārākajās Vācijas un Prūsijas augstskolās, to skaitā arī Kēnigsbergas (*Kaļiņingrada*) Universitātē.⁷ 1567. gadā D. Hermanis atgriežas jau citu statusu ieguvušajā J. Šturma Štrasburgas Akadēmijā. J. Šturma Akadēmijai ir augsts prestižs un tajā mācās 16. gadsimta gaišākie prāti un apdāvinātākie jaunie cilvēki. Raksturīgi humānisma skolām te tiek mācītas klasiskās valodas, īpaši latīņu valoda, kas tik ļoti noder tā laika intelektuāļu vidē un diplomātiskajā korespondencē.⁸

D. Hermaņa talantu novērtē J. Šturms un sniedz viņam iespēju piedalīties akadēmijas atklāšanas svinīgajā ceremonijā, kur jaunais students publiski deklamē dzejoli latīņu valodā.⁹ Dzejolis sacerēts plūstošajā heksametra pantmērā. Dzejnieka talants atklājas latīņu dzejas pantmēru izmantojumā un valodas stilā, tomēr dzejoļu tēmu un formu izvēlē vēl jūtama J. Šturma ietekme.¹⁰

Pēc Štrasburgas seko studijas Bāzelē, kur dzejnieks saraksta virkni svinību sacerējumu, kuri sniedz ieskatu Bāzeles politiskajos notikumos un reliģiskajā dzīvē. Kad D. Hermanis dodas uz Vitenbergu, lai noslēgtu savu humanitāro izglītību, viņš uzzina sēru vēsti par tēva un drīz pēc tam par sava vecākā brāļa, talantīga seno valodu zinātāja, nāvi. Brālim veltītais nekrologs latīņu valodā¹¹ pieskaitāms labākajiem dzejnieka sacerējumiem, kas atspoguļo viņa sirds sāpes par lielo zaudējumu.¹²

Izglītotie humānisti pārvalda vairākas valodas, ir izcili gramātiķi, pārzina tiesību zinātnes, astronomiju un dabaszinātnes. Augstākais izglītošanās mērķis ir iegūt "enciklopēdiskas zināšanas". D. Hermanis studē ievērojamās augstskolās, kur sākotnēji pievēršas latīņu dzejas mākslas studijām, turpina studēt valodas, filozofiju, tiesības. Vitenbergā viņš nododas arī dabaszinātnēm.¹³

Pēc studijām D. Hermaņa karjera veidojas militāri diplomātiskajā vidē. Vīnes ķeizara Maksimiliāna II (*Maximilian II*, 1527–1576) galmā viņam tiek uzticēti latīņu korespondences sekretāra pienākumi. Šajā laikā viņš sacervairākus politiskus sacerējumus.¹⁴ Pēc Maksimiliāna II nāves, D. Hermanis dodas atpakaļ uz dzimteni un kļūst par Dancigas (Gdaņskas) pilsētas sekretāru. Sākotnēji viņa pārziņā ir diplomātiskā korespondence ar Polijas karali Stefanu Batoriju (*Bathory*, 1533–1586). Vēlāk viņš kļūst arī par karaļa sekretāru un dodas viņam līdzī karagājienos, lai aprakstītu karā piedzīvoto.¹⁵

D. Hermanis ierodas Rīgā 1582. gadā, īsi pirms karaļa Stefana Batorija ienākšanas Rīgā. Dzīvesvietu Rīgā atrast ir grūti, tomēr kāda atraitne Ursula Krēgere (*Kröger*) izīrē viņam savu dzīvokli. Īsi pēc tam viņš lūdz atļauju Dancigas Rātei apmesties uz dzīvi Rīgā, jo ir

⁶ Ievērojams 16. gadsimta pedagogs un humānists. Štrasburgas Akadēmijas dibinātājs. *Allgemeine Deutsche biographie*. Band 37. Leipzig : Verlag von Duncker & Humblot. 1894. S. 21–38.

⁷ Recke, J. F., Napiersky, K. E. *Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Ehstland und Kurland*. Bd. 2. Mitau: Steffenhagen und Sohn, 1827–1832. S. 256.

⁸ Schieman, T. Daniel Hermann. Ein livländischer Humanist. In: *Historische Darstellungen und archivalische Studien ; Beiträge zur Baltischen Geschichte*. Hamburg, Mitau : Gebr. Behre, 1886. S. 55.

⁹ Hermann, D. Danielis Hermannii Nidburgensis. Borussi De Instituta Academia Argentinensi Oratio: publicè habita Argentinæ, in Templo Prædicatorum, Anno 1567. In: *Poemata*. Rigae Livonum: Per Nicolaum Mollinum Typographum, 1614./1615. p. [7], Pars I.

¹⁰ Schieman, Th. *Ibid.*, S.55.

¹¹ Hermann, D. Exequiae Joanni Hermanno Nidburgensi Borusso, fratri suo, Viro clariß. In: *Poemata*. Rigae Livonum: Per Nicolaum Mollinum Typographum, 1614./1615. p. [104], Pars I.

¹² Schieman, Th. *Ibid.*, S. 56–58.

¹³ Recke, J. F., Napiersky, K. E. *Ibid.*, S. 256.

¹⁴ Schieman, Th. *Ibid.*, S. 60–61.

¹⁵ Recke, J. F., Napiersky, K. E. *Ibid.*, S. 257.

saderinājies ar U. Krēgeri.¹⁶ Rīgā viņš turpina aizstāvēt poļu galma intereses līdz brīdim, kad atsakās no valsts dienesta un nododas tikai dzejošanai.¹⁷ Paša sarakstītajā epitāfijā dzejnieks atzīst, ka dzīvo Livonijā karaļa sūtīts (*Me quoque rex inter Livones vivere jussit*).¹⁸ Grāmatniecības vēsturnieks Ā. Būholcs (*Buchholtz*, 1857–1938) uzskata, ka D. Hermanis bijis Livonijas patriots, jo veltījis vairākus sacerējumus savai otrajai dzimtenei Livonijai.¹⁹ Rekonstruēt D. Hermaņa Rīgas gadus ir pagrūti, jo ziņu par tiem ir relatīvi maz.

Vairākus gadus pēc D. Hermaņa nāves dzīvesbiedre U. Krēgere visus viņa literāros sacerējumus vienkopus iesniedz N. Mollīnam izdošanai.²⁰ No 1614.–1615. gadam D. Hermaņa darbi tiek apkopoti un izdoti trijās grāmatās, kurās ietverti dzejnieka studiju laika dzejoļi, Vīnes galma perioda un kara laika dzejoļi — (*Poemata: academica, aulica, bellica*).²¹ Dzejoļu krājuma "Poemata" 3. daļā (*Bellica*) iekļauts karalim Stefanam Batorijam veltītais apjomīgais dzejojums "Stefaneīda" (*Stephaneis*), kurā apdziedāti viņa karagājieni un uzvaras.²² Šis krājums ir ārkārtīgi vērtīgs, jo ietver ziņas par D. Hermaņa literāro daiļradi un dzīvi.

Ar D. Hilhena līdzautorību 1594. gadā iespiests D. Hermaņa slavinājuma dzejolis Polijas kanclera Jana Zamojska (*Zamojski*, 1542–1605) dibinātajai akadēmijai (*Akademia Zamojska*).²³ Tajā pat gadā iznāk veltījuma dzejolis J. Zamojska padomniekam, Cēsu vojevodam Georgam Fārensbaham (*Farensbach*, 1551–1602).²⁴

Rīgas periodā īpaša ir 1595. gadā iespiestā poēma "Par monstrozo bērnu" (*De monstroso partu*). Poēmā salīdzinošā aspektā sasaistīts kāds nelaimīgs notikums Aizkrauklē (piedzimst bērns ar sakropļotu seju: dīvainas formas galvu, bez uzacīm un saskatāmiem acu redzokļiem un deguna, šķeltu mēli utt., kā arī nedabiski lieliem locekļiem un kopā saaugušiem pirkstiem) ar stāvokli valstī. D. Hermanis sacer ētisku, fizioloģisku un vēsturisku diskursu, izmantojot savu izcilo latīņu valodas prasmi.²⁵ 16. gadsimta literatūrā bieži parādās visādu kroplību apraksti un dīvaini gadījumi, kas piesaista sabiedrības uzmanību. Grūti pateikt, cik patiesi ir šī notikuma apraksts, cik daudz ir D. Hermaņa fantāzijas.

Poēma "Par Prūsijas dzintarā ieslēgto vardi un ķirzaku" (*De Rana et Lacerta Succino Prussiaco insitis*)²⁶

Dzejojums pirmo reizi izdots Krakovā 1583. gadā un tūlīt iegūst plašu atsaucību ne tikai Polijā, bet arī tuvākajās kaimiņu zemēs, iemanto slavu un atzinību pat Romā.²⁷

¹⁶ Schiemann, Th. Ibid., S. 69.

¹⁷ Gadebusch, F. K. *Livländische Bibliothek nach alphabetischer Ordnung*. Teil 2. Riga : Johann Friedrich Hartknoch, 1777. S. 56.

¹⁸ Hermann, D. *Poemata*. Rigae Livonum: Per Nicolaum Mollinum Typographum, 1614./1615. p. [207], Pars III.

¹⁹ Buchholtz, A. Ibid., S. 59.

²⁰ Buchholtz, A. Ibid., S. 59.

²¹ *Latvijas citvalodu seniespiedumu kopkatalogs 1588-1830*. Rīga : LNB, 2013. 45-46. lpp.

²² Schiemann, Th. Ibid., S. 70.

²³ Hilchen, David; Hermann, Daniel. *Academiae Samoscianae recens institutae intimatio...* – Rigae : Excudebat Nicolaus Mollinus, Anno 1594.

²⁴ Hermann, D. *Conterfet vnd Leben Des Wolgeborenen, Gestrengen Edlen Herrn, Herrn Georgen Farenßbachs, Erbherrn auff Karks, Königlichen Wendischen Praesidenten, vnnnd Obristen über die Liefflendische Ritterschafft, auff Taruest vnnnd Ruyen Haubtmans, etc.* Gedruckt zu Riga : durch Niclas Mollyn, Anno 1594.

²⁵ Buchholtz, A. Ibid., S. 55.

²⁶ Dažādos izdevumos uzrādītas paralēlformas jaunlatīņu valodā: *Prussiaco / Borussiaco*. Aut. piezīme.

²⁷ Gadebusch, F. K. Ibid., S. 59.

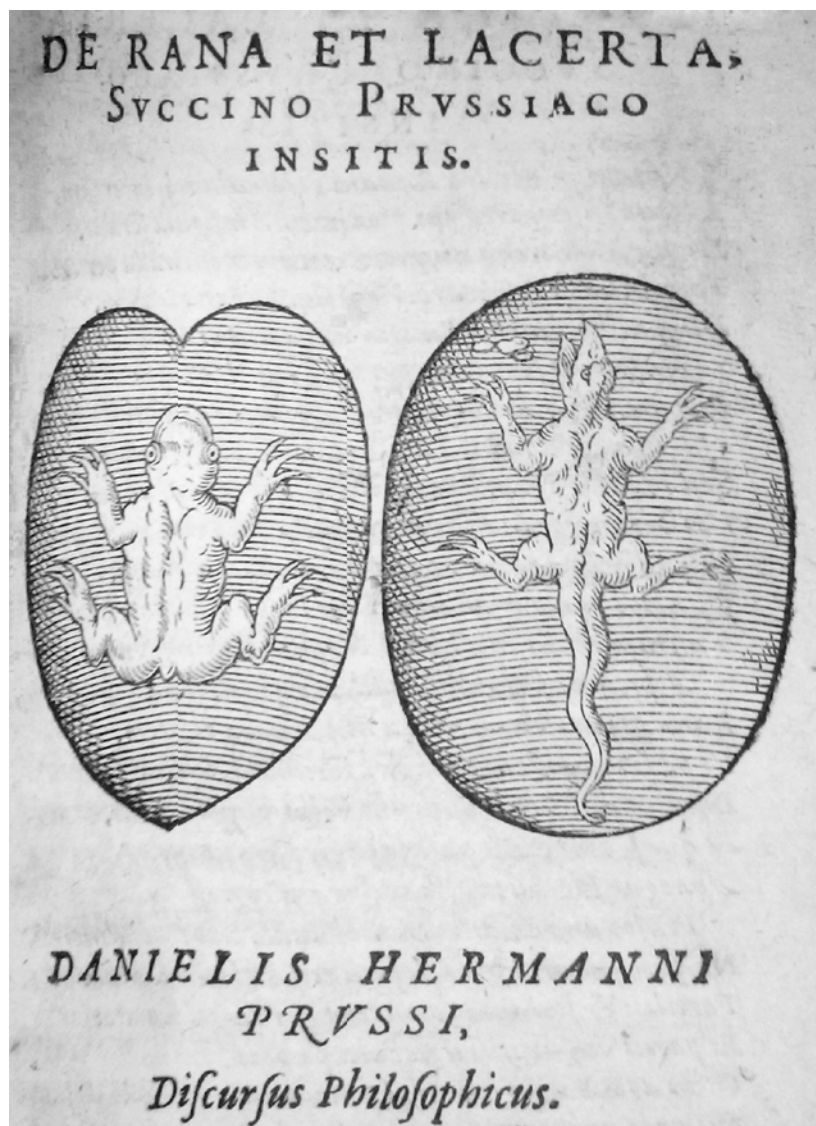

1. attēls. Crato von Krafftheim, Johannes: Consiliorum et epistolarum medicinalium. Liber Quartus, Francofurti : Apud Andreae Wecheli heredes, Claudium Marnium & Ioan. Aubrium, 1593. gads

Pateicoties vācu ārstam un dabaszinību pētniekam Lorenkam Šolcam (Scholz, 1552–1599) otra poēmas izdevuma teksts iekļauts 1593. gadā Frankfurtē iespiestajā mediķa Johanna Krato fon Kraftheima (Crato von Crafftheim, 1519–1585) "Ieteikumi un vēstules medicīnā" (*Consilia et epistolae medicinales*) 4. grāmatā, līdzās galma ārsta Andreasa Aurifabera (Aurifaber, 1513–1559) darbam "Dzintara vēsture" (*Succini Historia*). (1. attēls) Šajā izdevumā iekļautie darbi ir sarakstīti latīņu valodā (*Succini historia* latīņu versijā) un ir tematiski saistīti. Ar ievērojamo ārstu J. Krato fon Kraftheimu D. Hermanis ir pazīstams personīgi, savulaik ārsts palīdz atgūties no ilgstošas slimības, kas ļauj ar jaunu sparību nodoties literāro darbu sacerēšanai. Viņš ir ķeizara Maksimiliāna II personiskais ārsts, pazīstams Reformācijas atbalstītājs.²⁸

²⁸ Schiemann, Th. *Ibid.*, S. 59.

1600. gadā poēma iznāk trešo reizi, Rīgā, N. Mollīna tipogrāfijā.²⁹ Salīdzinot Krakovas, Frankfurtes un Rīgas izdevumus, redzams, ka dzīvnieku kokgriezuma ilustrācijas izdevumos ir identiskas. Tas liek domāt, ka D. Hermanis figūru klišejas vedis sev līdzi un devis iespiedējiem, bet skaidri tas nav zināms.

2. attēls. Hermann, Daniel. "De Rana et Lacerta Succino Borussiaco insitis" — vārdes un ķirzakas kokgriezuma ilustrācijas. Titullapa izdevumam, kas iekļauts grāmatā "Crato von Krafftheim, Johannes: Consiliorum et epistolarum medicinalium. Liber Quartus, Francofurti : Apud Andreae Wecheli heredes, Claudium Marnium & Ioan. Aubrium, 1593. gads

Štrasburgas Akadēmijā studē vairāki ievērojami cilvēki, ar kuriem vēlāk saistās D. Hermaņa politiskā un literārā darbība. Cieša draudzība izveidojas ar Polijas kancleru J. Zamoiski, kuram veltīts dzejolis un kura ietekmei pateicoties, poēma iemantoja slavu.³⁰ Apjomīgais priekšvārds humānistu atbalstītājam J. Zamoiskim sniedz biogrāfiskas ziņas par pašu dzejnieku un viņa laika politisko fonu. Priekšvārdā — veltījumā ietverta informācija par poēmas izdošanu un dzejnieka literārajām ietekmēm. Uzzinām arī, ka J. Zamoiskis ir ārkārtīgi iepriecināts par šīm dzejas rindām un nosauc D. Hermani par otru Lukrēciju (*Lucretius*, 99.–55. p. m. ē.).³¹ Un nav brīnums, jo, patiesi, dzejolī vairākkārt izskan grieķu filozofa Epikūra (*Epicurus*, 341.–270. p. m. ē.) atziņas, kuras savukārt izmantojis romiešu

²⁹ Recke, J. F., Napiersky, K. E. Ibid., S. 258.

³⁰ Gadebusch, F. K. Ibid., S. 53

³¹ Hermann, D. *Ad illustrissimum Dominum, Dn. Ioannem de Zamoscio: Regni Poloniae Cancellarium supremum, & Exercituum Generalem, &c.: De Rana et Lacerta Succino Borussiaco insitis / Danielis Hermanni Borussi discursus Philosophicus: Eiusdem De certamine inter Ursum & Aprum, Carmen*. Rigae Livonum: Typis Nicolai Mollini, [1600], p. [4].

autors Lukrēcijs Kārs savā natūrfilozofiskajā poēmā "Par lietu dabu" (*De rerum naturae*). D. Hermanis arī piemin Lukrēcija poētiskā stila ietekmi savā darbā.

Rīgas izdevumos (arī Krakovas seniespiedumā un krājumā "Acta Borussica" (*Prūsijas darbi*)) ievietota Romas pāvesta sekretāra Antonija Kverenga (*Quaeringus Patavinus*) epigrama — asprātīgs, slavinošs un īss dzejolis dzintarā ieslēgtajai vardei un ķirzakai. A. Kverengs apbrīno dzintara ieslēgumus un salīdzina tos ar prasmīga meistara darbu:

*Slepus strādājoša meistara ar roku izgatavots attēls,
Kurā ar mēmu muti elpojošās vārdes izteiksmīgs tēls (..) ³²
Artificis fabricata manu simulachra latentis,
Ore loquax tacito Ranae spirantis imago (..) ³³*

A. Kverengs, tāpat kā D. Hermanis, inklūzijas uzskata par dabas brīnumu. Visticamāk, A. Kverenga epigrammā prasmīgais meistars ir visuvarenā māte daba vai pats Radītājs.³⁴

D. Hermanis atsaucas uz Paulu Jaski (*Jascus*), kura kolekcijā, visticamāk, viņš atradis vērtīgās inklūzijas. A. Aurifabers darbā "Dzintara vēsture" piemin P. Jaski, kurš esot bijis liels dzintara pazinējs un tieši viņa ģimenei Dancigā piederējušas monopola tiesības uz tirdzniecību ar dzintaru.³⁵

Rīgas 1600. gada seniespiedumā līdztekus dzejas tekstam redzami margināli pieraksti. Titullapu rotā dzintarā ieslēgto vārdes un ķirzakas kokgriezuma ilustrācijas. Arī 1615. gada Rīgas izdevumā vēl redzamas kokgriezuma ilustrācijas un piezīmes lapaspušu malās. 1600. gada poēmas izdevumā grāmatā līdzās ievietots arī dzejolis "Par cīņu starp lāci un mežacūku" (*De certamine inter Ursum et Aprum*). Turpmāk poēma atkārtoti iznāk Prūsijas vēstures darbu krājumā "Acta Borussica" kurā ietvertajam pamattekstam trūkst margināliju un dzīvnieku figūru, kā tas redzams senākos iespieddarbos.³⁶

Pēc poēmas valodas un tajā ietvertās informācijas var secināt, ka D. Hermanis raksta 16. gadsimta izglītotajai sabiedrības daļai. Dzejolis sacerēts heksametra pantmērā, ļoti izsmalcinātā un sarežģītā latīņu valodā. Renesanses laika dzejniekiem raksturīgā manierē viņš ievij sacerējumā antīko mītu elementus, piemin sengrieķu dievības, atsaucas uz antīko autoru darbiem. Tomēr šādu atsauču uz antīko kultūru nav daudz. References uz ģeogrāfiskām vietām atklāj 16. gadsimta Eiropas topogrāfisko ainu.

Pēc dzejas žanram raksturīgajām iezīmēm šis sacerējums noteikti pieder slavinājuma dzejas žanram un ir definējams kā poēma. Dzejoļa valoda ir krāšņa — bagāta ar tēlainiem salīdzinājumiem un metaforām. Ievērojot humānisma dzejas tradīcijas, tiek atdarināts antīko autoru stils: daudz poētismu, grecismu, frazeoloģismu un retorisku figūru.

Atbilstoši antīkajai tradīcijai poēmas sākumā dzejnieks piesauc Apollonu, mākslas un dzejas aizbildni, lūdzot tā labvēlību. Apollons jeb Fēbs nereti tiek piesaukts kā iedvesmotājs

³² Šeit un turpmāk dzejas teksti sniegti raksta autores tulkojumā, nesaglabājot heksametra pantmēru.

³³ Hermann, D. *ibid.*, p. [2].

³⁴ Aurifaber, A. *Succini Historia. Ein kurzer, gründlicher bericht, woher der Agtstein oder Börnstein ursprünglich komme, das er kein Baumhartz sey, Sonder ein geschlecht des Bergwachs, Vnd wie man jnen manigfaltiglich in artzneien möge gebrauchen* [tiešsaiste]. Gedruckt zu Königsperg bey Johann Daubman, 1572. [skatīts 2017. g. 27. aprīlī.] cap. 4. Pieklūve: http://ora-web.swkk.de/digimo_online/digimo.entry?source=digimo.Digitalisat_anzeigen&a_id=25379&a_konvolut=349467773&p_ab=0 (Herzogin Anna Amalia Bibliothek)

³⁵ Fälschungen, Manipulationen und Imitatione. *Bernstein* [tiešsaiste]. [skatīts 2017. g. 27. aprīlī.]. Pieklūve: <http://de.wikipedia.org/wiki/Bernstein>

³⁶ Recke, J. F., Napiersky, K. E. *Ibid.*, S. 258.

dzejas mākslā un tiek dēvēts par humānistu dzejas patronu.³⁷ Domājams, ka izvēle par labu Apollonam nav nejauša, ņemot vērā to, ka līdzās mākslas aizbildņa funkcijām, grieķu–romiešu dievs Apollons bija pazīstams arī kā medicīnas un zinātnes patrons. Viens no pastāvīgi tradicionālajiem Apollona epitētiem antīkajā pasaulē ir saules un gaismas dievs, un, zināms, ka arī dzintars nereti tiek dēvēts par saules akmeni savu zeltaini silto toņu dēļ. Dzejnieks šo alegoriju prasmīgi iekļauj poēmas kompozīcijā.

Dzejojums atklāj komplicētu un daudzšķautņainu aplūkojamo jautājumu virkni. Nozīmīga loma poēmā ir abiniekam un rāpulim — dzintarā ieslēgtajai vardei un ķirzakai. Tām tiek veltīti tēlaini epitēti, metaforas un dažbrīd patiesi, dažbrīd komiski slavinājumi, atsaucoties uz antīkajiem autoriem Aristofānu un Homēru, kuri tāpat savulaik apdziedājuši vārdes.³⁸ Sacerējums ir centrēts uz jautājumiem par dzintara izcelsmi un dabu, pieņēmumiem par inklūziju veidošanos. Dzintara izcelsme aplūkota caur 16. gadsimta zinātnes prizmu. Poēmā izskan Epikūra un Lukrēcija Kāra filozofiskās atziņas, kā arī autora filozofiskās pārdomas par lietu dabu, kas ļauj dēvēt poēmu par filozofisku diskursu.

Poēmā aplūkotā dzintara izcelsme un tā īpašības

Vai poēmā atspoguļoto informāciju par dzintaru var uzskatīt par zinātnisku? D. Hermaņa poēma ir daiļdarbs, kurā veiksmīgi atspoguļotas 16. gadsimta hipotēzes par dzintara ģenēzi. Pats autors, visticamāk, nav pievērsies padziļinātai dzintara izpētei. Tolaik zinātnisku atklājumu, kas balstīti uz eksperimentiem un analīzi, ir maz. Biežāk zinātnisko un literāro darbu autori izmanto priekšgājēju zināšanas un atsaucas uz citu autoru liecībām.

Kāpēc humānists D. Hermanis pievērsās dzintara izpētei? Pats dzejnieks pavēsta: “Ar sava necilā talanta skatījumu es pievērsos Prūsijas dzintarā piemirstajai vardei un ķirzakai, kuras pavisam nesen redzēju pie Dancigas padomnieka Paula Jaskes.”³⁹ Ļoti ticams, ka šie dzintara gabali iedvesmojuši sacerēt poēmu. Tomēr nevajadzētu aizmirst, ka D. Hermanis studējis dabaszinātnes un ar humānista interesi pievērsies ģeoloģijai. Pēc studijām viņš kopā ar grāfu Donas Fabiānu (*Fabian I von Dohna, 1550–1621*) dodas ceļojumos uz Silēziju un Saksiju, kur piedalās Saksijas sudraba raktuvju ģeoloģiskajos pētījumos.⁴⁰

Visticamāk, viens no galvenajiem ietekmes avotiem D. Hermanim ir A. Aurifabera darbs “Dzintara vēsture”. Prūsijas hercoga Albrehta galma ārsts A. Aurifabers tiek iecelts par medicīnas profesoru Kēnigsbergas Universitātē, kur aktīvi darbojas aptuveni trīspadsmit gadus.⁴¹ Zināms, ka pēc 1558. gada D. Hermanis neilgu laiku studē Kēnigsbergas Universitātē, un viņam noteikti bijusi iespēja iepazīties ar A. Aurifabera darbu, kas varēja daudzējādā ziņā ietekmēt dzejnieka uzskatus par Prūsijas dzintaru.

Mūsdienu zinātniskajā literatūrā A. Aurifabers tiek pieminēts reti. Viņa darbs ir tikai viens no daudzajiem renesances laika traktātiem par dzintaru, tomēr tas tiek uzskatīts par pirmo dzintaram veltīto monogrāfiju. Analītisku un apjomīgu minētā darba pētījumu veikusi krievu zinātniece Irina Poļakova (Полякова, 1962).

³⁷ Wiegand, H. Phoebea sodalitas nostra. Die sodalitas litteraria Rhenana – Probleme, Fakten und Plausibilitäten. In: *Der polnische Humanismus und die europäischen Sodalitäten*. Bd. 12. Wiesbaden : Harrassowitz 1997, S. 200.

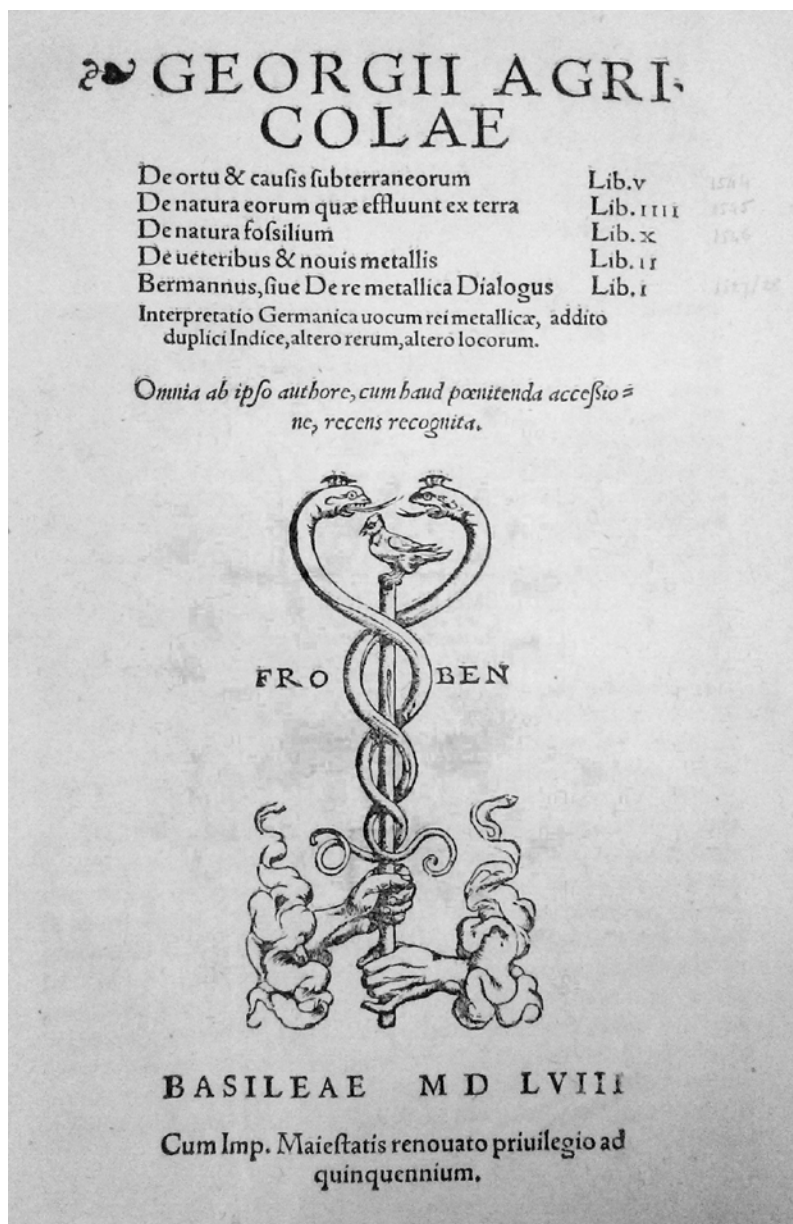
³⁸ Slavenā grieķu dramaturga Aristofāna komēdija „Vārdes” (405.g.p.m.ē.) un komiskā poēma „Karš starp vārdem un pelēm” (grieķu val.-Βατραχομυομαχία), kas piedēvēta dzejnieka Homēra darbiem.

³⁹ Hermann, D. Ibid., p. [3].

⁴⁰ Schiemann, Th. Ibid., S. 58.

⁴¹ Полякова, Ирина Алексеевна. *Андреас Аурифабер (1513–1559) и его История янтаря*. Калининград, 2013, С. 84.

Otrs informācijas avots par dzintara izcelsmi ir 16. gadsimta dabaszinātnieka, filologa un "mineralogijas tēva" Georga Agrikolas (*Agrikola*, 1494–1555) darbi. (3. attēls) 16. un 17. gadsimtā G. Agrikolas dzintara izcelsmes teorija iekaro vislielāko atzinību. Tā popularizēta arī A. Aurifabera darbā "Dzintara vēsture".⁴² Iepazīstoties ar D. Hermaņa poēmu, ir skaidrs, ka viņš sekojis abu zinātnieku viedokļiem.

3. attēls. Agricola, Georg. De natura eorum quæ effluunt ex terra Lib. 4., De natura fossilium Lib. 10., Basileae : Froben, 1558. gads

Ielūkojoties D. Hermaņa poēmā, var uzzināt pārsteidzošo dzintara izcelsmes traktējumu 16. gadsimtā. Poēmā dzintars tiek dēvēts par *Electrum* (grieķu vārda latinizētā forma) vai *Succinum* (latīņu val.).

Antīkajā pasaulē dzintars tika uzskatīts par ļoti vērtīgu un daudzi jo daudzi dzejnieki tiecās to apdziedāt. Tomēr liela daļa antīko autoru nemeklēja skaidrojumus dzintara izcelsmei, bet pārstāstīja mītus vai izdomājumus. Par tā patieso izcelsmi un veidošanos no koku sveķiem rakstīja romiešu autors Plīnijs Vecākais (*Plinius Secundus*, 23–79) savā darbā

⁴² Aurifaber, A. Ibid., cap. III.

“Dabas vēsture” (*Naturalis Historia*, Lib. 37., cap. 13.). D. Hermanis uzskata antīko autoru priekšstatus par maldīgiem un dēvē tos par dzejnieku fantāzijām:

*Es neteikšu, ka šī sula tek no koka,
vai [rodas] no jūras putām, Hēlija meitu aukstajām asarām,
vai vēl citi iemesli, kas ir daudzu dzejnieku izdomājumi,
kurus visur piemin: tā lieta ir nopietnāku pētījumu
cienīga, auglīgās zemes dzīles mani dzen pētīt
un tuvāk izmeklēt neskaidros iemeslus.
Hunc ego non dicam manare ex arbore succum,
Aut maris e spuma, Heliadum lachrymisve gelatis,
Eque aliis causis, multorum somnia vatum,
Quas passim memorant: majori indagine digna
Res ea, me cogit genitalis viscera terrae
Rimari, abstrusas propiusque, inquirere causas.⁴³*

Antīko autoru priekšstati par dzintara izcelsmi 16. gadsimta zinātniekiem ir labi zināmi. A. Aurifabers “Dzintara vēsturē” raksta, ka liela daļa 16. gadsimta mācīto vīru sekojuši Plīnijam un citiem antīkajiem autoriem, uzskatot, ka dzintars ir radies no koku sveķiem.⁴⁴ Tomēr ir arī šīs teorijas noliedzēji tās neticamības un nepierādāmības dēļ. Jauno atklājumu laiks mudina meklēt jaunas dzintara izcelsmes versijas, noliedzot līdzšinējās. Tādēļ 16. gadsimta zinātnisko meklējumu rezultātā rodas jauna dzintara izcelsmes teorija, kuras piekritēji ir G. Agrikola, A. Aurifabers un D. Hermanis.

D. Hermanis poēmā apraksta, viņaprāt, ticamāko dzintara izcelsmi:

*Kad arī Prūsijas krastos tika atrasts daudz dzintara,
ticēja, ka tas bija plūstošs zemes piķis,
iesākumā – piloša viela,
kas reiz uzkarsa ugunī tiktāl, ka izplūda smaržīgā sulā.
Bet tiklīdz tā nonāca jūrā, ledainie viļņi to ātri
pārvērta akmenī un cietā masā (..).
Sic quoque Prussiācis quae multa leguntur in oris
Succina, credibile est fluidum illa fuisse bitumen,
Tunc ubi materies stillans ab origine prima,
Igne tepebat adhuc et succo fluxit odoro;
Quem simul ac mare suscepit, gelida ocyus unda
In lapidem et concretam vertit frigore massam (..).⁴⁵*

Autors vēstī, ka dzintaru sākotnēji veido viela, ko sauc par *bitumen* (latīņu val.— zemes piķis). D. Hermanis šeit seko G. Agrikolas teorijai par dzintara izcelsmi no bitumiem. G. Agrikola, atsaucoties uz seno laiku autoriem, apgalvo, ka šo “šķidro bitumu” vieni ir dēvējuši par melno sulu, citi par eļļu, vēl citi par petroleju, kas tek no klints, babilonieši to saukuši par naftu utt. (..) daudz un dažādi vārdi apzīmēja vienu matēriju.⁴⁶

⁴³ Hermann, D. *Ibid.*, p. [12].

⁴⁴ Aurifaber, A. *Ibid.*, cap. VI.

⁴⁵ Hermann, D. *Ibid.*, p. [13].

⁴⁶ Agricola, G. *Georgii Agricolae (..) de natura fossilium*. Liber quartus. Basileae : Froben, 1558, p. 222.

Aprakstot Prūsijas dzintara izcelsmi, D. Hermanis visbiežāk izmanto leksēmu *Naphta*. Ir grūti precizēt, kas tieši ar vārdu *Naphta* tolaik ticis apzīmēts. Skaidrs, ka šī viela pēc konsistences ir līdzīga sveķiem. Vēl viens fragments, kurā aprakstīta dzintara veidošanās:

*Ja nepatīk [teorija], ka no zemes vai kalna plaisas
kaimiņu krastos plūst ārā tie bitumi,
pēc tam, jūrā iemesti, sacietē cietā masā,
tad – pašā jūras dzelmē burbuļo apslēpts [naftas] avots,
vai jūras līdzenumā tek no zemūdens klintīm,
un ar apslēptu karstumu iekšā dzen biezu naftu :
kas, izstumta tālāk, izburbuļo laukā ūdens vērpētēs,
un izgrūsta tūlīt sacietē ledainajos viļņos.
Nunc si displiceat terra aut e monte cavato,
Littoribus vicino, tale exire bitumen,
Inde mari iniectum solida indurescere massa,
Ad fundum maris arcanas bullire Scatebras
Pone, vel aequoreis sub rupibus affere easdem,
Arcano pinguem intus Naphtam agitare calore:
Ipsis quae tandem ebullit protrusa scatebris,
Et protrusa statim gelidis durescit ab undis.⁴⁷*

Dzejas rindas saskan ar G. Agrikolas uzskatiem, ka dzintars veidojas zemes dziļēs no bitumiem, kas vēlāk iztek jūras dzelmē. Tas iztek no apslēptiem avotiem un nokļūst jūras viļņos, pārvēršoties par dzintaru vai gagatu.⁴⁸ Šo versiju izklāsta arī A. Aurifabers savā darbā par dzintaru. Viņš apgalvo, ka dzintars ir bitumu vai kalnu vaska paveids, nevis koku sveķi. Tas rodas zemes dziļēs vai jūrā, vēlāk tiek izskalots krastā.⁴⁹

Poēmā apdzejotās dzintara inklūzijas, to rašanās iemesli

Vērtīgākās dzintara fosilijas noteikti ir dzīvnieku ieslēgumi dzintarā jeb dzintara inklūzijas. Visbiežāk tie ir mazo dzīvnieku, īpaši kukaiņu, nospiedumi dzintarā vai pat labi saglabājušās dzīvības formu audu daļas, kas miljoniem gadu saglabājušās šajā minerālā nevainojamā izskatā.⁵⁰

Rāpuļu un abinieku dzintara inklūzijas ir liels dabas brīnums, par tādu uzskatīts arī 16. gadsimtā. Nav pat būtiski, vai inklūzija ir dabiski veidota vai veiksmīgs atdarinājums. D. Hermanis uzskata, ka dzintarā ieslēgtā varde un ķirzaka ir viņam parādā pateicību, jo cildinošā slavas dziesma tās padarījusi populāras daudzās zemēs.

*Laimīgas abas un slavenas mūžīgi,
kuras šī sula apbedīja smaržīgā kapā.
Foelices ambae: atque aeterno nomine clarae,
Quas talis succus tumba tumulavit odora.⁵¹*

⁴⁷ Hermann, D. Ibid., p. [14].

⁴⁸ Agricola, G. *De re metallica libri XII. Liber secundus*. Basileae : Froben, 1556, p. 24.

⁴⁹ Aurifaber, A. Ibid., cap. III.

⁵⁰ Bernstein-Einschlüsse (Inklusen), [tiešsaiste]. [skatīts 2017.g. 27.aprīlī.]. Piekļuve: <http://de.wikipedia.org/wiki/Bernstein>

⁵¹ Hermann, D. Ibid., p. [12].

Ar patiesu apbrīnu tiek apdziedāti inklūzijās ieslēgtie dzīvnieciņi. Dzintarā ieslēgtās vārdes apraksts (*Descriptio Ranae Succino insitae*) liecina par dzejnieka nevainojamo latīņu dzejas valodas prasmi (līdzīgi kā senie grieķi autors dzintaru dēvēja par *Electrum*):

*Aplūko, cik nevainojamu ķermeni varde līdz šim ir saglabājusi!
It kā nupat būtu dzimusi, zaļu krāsu tā nes.
Kā kājas ir pievilkusi! Cik bargi noraugās
iepletusi acis! Un pat mēģina lekt,
it kā steigtos iziet plašajās tālēs,
bet sacietējusi dzintara masa liedz atgriešanos tai.
Aspicias, ut stet adhuc illaeso corpore Rana?
Rana gerens viridem ceu nuper nata colorem.
Ut pedibus distenta est? ut torvumque tuetur
Lumine distorto? Et saltum velut usque minatur,
Et quasi contendit patulas exire sub auras.
Abnegat Electri massa indurata regressum.⁵²*

Var nojaust, ka dzintarā ieslēgtā varde bija perfekti saglabājusies. Izteiksmīgais un baisais vārdes ārienes apraksts piešķir dzintara inklūzijas attēlojumam vitalitāti. Līdzīgs ir ķirzakas apraksts (*Descriptio Lacertae Succino insitae*):

*Velti trīcošā ķirzaka stiepj uz visām pusēm
savus mazos muskuļus un redzama astīte, izliekta kā čūskai,
uz muguras sīkās zvīņas un nadziņi mazie,
atklājas skatam pavērtā mute, kas reiz cīņā salauzta, acīmredzot,
gārda [tā] mirstot bieži, pirms izlaida garu,
kā dzīvas iemūžinātas ar asinīm aptrieptās pēdas.
Frusto alio exiguos tremebunda Lacerta lacertos
Nequicquam extendit, sinuatque volumina caudae
Tortilis: et squamae apparent per terga minutae:
Et parvi unguiculi: deformes pandit hiatus
Os, in agone olim luctaque in mortis apertum,
Quando anima evomuit crebris singultibus actam:
Sanguinis hinc sparsi vestigia viva supersunt.⁵³*

Iztēlojoties šeit atspoguļoto ķirzakas agonijas ainu, varam pieņemt, ka dzīvnieks ir attēlots ļoti precīzi. Īpaša uzmanība vērsta uz to, ka dzintarā saglabājušās arī asins piles no mirstošās ķirzakas. Spēcīga metafora *izlaida garu* vai, ja tulkosim burtiski no latīņu valodas, – *izvēma garu*, liecina par D. Hermaņa lielisko prasmi manipulēt ar dažādām latīņu valodas leksēmām un retoriskajām figūrām.

Dzejnieks attēlo dzintarā ieslēgtos dzīvniekus dzīvi un detalizēti. Vispilnīgākās ziņas par šiem dzintara ieslēgumiem, visdrīzāk, atrodamas paša dzejnieka poēmā. Māksliniecisko izteiksmes līdzekļu lietojums dzejas rindās lasītājam radīja iespaidu, ka inklūzijas ir dabiski veidotas.

Vēl pakavējoties pie dzintarā ieslēgtās vārdes un ķirzakas, nepārprotami ir skaidrs to kopīgais liktenis (*De Rana et Lacerta una et eadem opinio*):

⁵² Hermann, D. Ibid., p. [11].

⁵³ Hermann, D. Ibid., p. [11].

*Tas, kas ir vardei, tas pats arī ir ķirzakai pierakstīts,
 abu stāvoklis ir vienāds: abas ir viena lieta.
 Ar vienu matēriju un ar to pašu naftu tās ir apglabātas.
 Nam quae sunt Ranae, sunt haec quoque scripta Lacertae
 Ambarum est eadem ratio: ambas res habet una.
 Una materia, et Naphta tumulantur eadem.⁵⁴*

D. Hermanis nešaubās — pirms pārtapt dzintara inklūzijās, varde un ķirzaka iestrēga naftā, gāja bojā vai filozofiski izsakoties — kļuva “nemirstīgas” dzintarā.

Turpmāk D. Hermanis min pāris piemērus, kā mazie dzīvnieciņi un kukaiņi tikuši ieslēgti dzintarā:

*(..) Ja svaiga nafta iepeld lielos viļņos,
 vēl kā šķidra masa, ticams, ka
 maza bite un spārnota muša tīko pēc tās.
 (..) Si summis innatat undis
 Naphta recens, et adhuc fluidus liquor, appetere illum,
 Credibile est et apem, parvumque volatile muscam.⁵⁵*

vai

*Nav šaubu, ka pašā zemes klēpī ir
 kādi ceļi, izklienēti, kam uz visām pusēm ir alas,
 kuru trūdās rodas sīkie dzīvnieciņi.
 Un, ja [tie] saskaras tuvējās alās ar siltu strūklu,
 kurās rodas un iztek svaiga nafta,
 [dzīvnieciņi] viegli piekļūst tai, viegli ieveļas tajā,
 mierinājums nelaimē – tiek apglabāti smaržīgā kapā.
 Non igitur dubium, gremio telluris in imo
 Esse vias aliquas, sparsasque hinc inde cavernas,
 In quibus effingit putredo animalcula parva,
 Quae loca si tangant tepidis vicina scatebris
 In queis Naphta recens generatur et e quibus exit
 Illam adeunt facile et facile involvuntur in illa
 Solamenque mali tumulo conduntur odoro.⁵⁶*

Pēc fragmentiem var secināt, ka D. Hermanis runā par šķidras konsistences vielu, kurā iestrēgst mazi dzīvnieciņi. Viela, ko sauc par *Naphta*, rodas jūrā vai tās tuvumā. Tai piemīt specifiska smarža, kas pievilina kukaiņus un mazos dzīvnieciņus. Vēl tā rodas zemes dzīlēs – pazemes ejās.

G. Agrikolas viedoklis par dzīvnieku dzintara fosiliju veidošanos ir identisks. Viņš uzskata, ka tie ir vai ierāpojuši vai iekrituši, vai iepeldējuši šķidrā bitumā un tādējādi palikuši ieslēgti uz mūžiem dzintarā.⁵⁷

⁵⁴ Hermann, D. *Ibid.*, p. [20].

⁵⁵ Hermann, D. *Ibid.*, p. [15].

⁵⁶ Hermann, D. *Ibid.*, p. [16].

⁵⁷ Agricola, G. *De natura fossilium* (Textbook of Mineralogy), p.76.

Dzintara dziednieciskās īpašības poēmā

Poēmas beigās autors aplūko dzintara izmantojamību medicīnā. Interese par dzintara ārstnieciskajām īpašībām 16. gadsimtā ir liela. D. Hermanis atspoguļo dzintara labās un vērtīgās īpašības (*Virtutes Succini*). Vispārzināms, ka 16. gadsimtā dzintaru izmanto ne tikai tautas medicīnā, bet arī mācīti vīri — medicīnas doktori — to iekļauj zāļu receptēs, kas atrodamas daudzos medicīnas traktātos. Nav konkrētu ziņu par to, no kuriem avotiem pārņemtas D. Hermaņa aprakstītās receptes.

A. Aurifabera darbā "Dzintara vēsture" vairākas (10.-19.) nodaļas veltītas dzintara dziedniecisko īpašību cildināšanai, bet 12. nodaļā — izklāstīta dzintara eļļas izmantošana receptēs.

D. Hermanis apraksta, kā dzintara eļļa (*Oleum Succini*) izmantojama pret saaukstēšanos, precīzāk, iesnām:

*Dzintarā ir ielikta vislielākā enerģija un spēks,
proti, no tā izcilās sulas pil eļļa —
palīdzība pret daudzām kaitēm un iedarbīgas zāles.
Ja tevi moka bez gala aukstas iesnas,
apzied ar eļļas pili galvu augstu galvvidū,
[tā] pakāpeniski uzsūkdamies, apturēs un samazinās tecēšanu.
Maxima in Electro virtus est insita, visque.
Namque oleum ex isto stillatur nobile succo,
Auxilium variis morbis, medicinaque praesens.
Si te discruciant gelidi sine fine catharri,
Illine gutta olei caput alto in vertice, sistet
Paulatim exiccans, fluxus absument et ipsos.⁵⁸*

Cukura un dzintara eļļas maisījuma ripiņas (*Rotulae Sacharicum Succini oleo*) novērš galvas reiboņus:

*Cukura ripiņas sagatavo vienkāršā veidā:
trīs pilienus [dzintara pievieno] ne vairāk kā vienai mārciņai cukura.
Tās tiek pārkaisītas ar [dzintara] pilieniem, kas dod ļoti daudz
spēka nogurušām smadzenēm. Šīs ripiņas varētu dziedināt to,
kuru bieži moka galvas reiboņi.
Sic Sachari rotulis de simplice more paratis,
Si ternae (neque enim Sachari plus libra requirit)
Guttae inspergantur, permultum roboris addunt
Languidulo cerebro. Vertigo crebra rotatum
Cui caput infestat, rotulis se recreet istis.⁵⁹*

Cukura ripiņas jeb cukura lodītes tajā laikā ir populārs tablešu veids. Cukura ripiņas ar pievienotiem dzintara eļļas pilieniem izmantojamas pret dažādām galvas kaitēm. Precīzās receptes sastāvdaļas liek domāt, ka šis ir noraksts no kāda ārsta recepšu grāmatas.

⁵⁸ Hermann, D. Ibid., p. [20].

⁵⁹ Hermann, D. Ibid., p. [20].

Daudz un dažādas kaites ārstē ar zālēm, kuru sastāvā ir dzintars (visbiežāk — dzintara pulveris).⁶⁰ D. Hermanis min piemēru, kurā dzintara pulveris (*Pulvis Succini*) izmantots dzemdniecībā:

(..) un no šīs masas saberzts pulverītis,
 izdzerts mēdz būt liels atvieglojums grūtniecēm,
 jo veicina pašas dzemdības.
 (..) Massa contusus ab ista
 Pulvis, et epotus gravidis insigne levamen
 Matribus esse solet: nam partum promovet ipsum.⁶¹

Arī A. Aurifabers uzsver baltā dzintara nozīmi dzemdniecībā, minot dažādus lietošanas veidus.⁶²

Medicīnā plaši izmantoti tiek dzintara dūmi jeb kvēpi (*Fumus Succini*):

Un, ja aizdedzini pašu masu un ieelpo dūmus,
 tici, tu atvērsi smadzeņu nosprostotos ceļus.
 Quod si ipsam accendas massam, fumumque suavem
 Naribus excipias, aperiri crede meatus
 Obstructi cereberi.⁶³

Pēc dzejas rindām var secināt, ka dzintara dūmi veicina smadzeņu kaišu ārstēšanu. Visticamāk, dzintara dūmi palīdz attīrīt galvas asinsvadus. Bet, varbūt šīs dzejas rindas jāsaprot pārnēstā nozīmē, tas ir, ka ieelpotie dzintara dūmi veicina domāšanu, attīsta prāta spējas. Jebkurā gadījumā dzintara ietekme ir dziedinoša.

D. Hermanis lasītājiem atklāj dzintara dziednieciskās īpašības, piebilstot, ka ir vēl ļoti daudz slavējamo dzintara sulas īpašību, par kurām lasāms mediķu darbos.

Nobeigumā vēlreiz uzsverams, ka D. Hermaņa poēma ir tipisks humānisma dzejas paraugs. Tas sniedz ieskatu sava laika zinātnisko un vēsturisko faktu interpretējumā. Traktāti par dzintaru Hermaņa dzīves laikā nav nekas pārsteidzošs. Saturiski dzejolis nav nedz novatorisks, nedz unikāls, tomēr atklāj interesantus faktus par dzintara izcelsmi un dzintara inklūzijām. 16. gadsimtā pieņemtās dzintara izcelsmes koncepcijas piekritēji vairāk vai mazāk sekoja "mineralogijas tēvam" G. Agrikolam, kura uzskatus caur A. Aurifabera darbiem pārņēma arī D. Hermanis.

16. un 17. gadsimta izglītotajiem Rīgas lasītājiem poēma, visticamāk, šķita novatoriska un saistoša. Konfrontējošas zinātnes teorijas varēja izraisīt jaunas diskusijas akadēmiķu vidū, bet renesanses dzejas burvība — iepriecināt jebkuru lasītāju. Neapšaubāmi, poēmas publicēšanas mērķis bija izplatīt humānisma idejas, bet iespējams, vēl svarīgāk, vēlreiz atgādināt sabiedrībai par karaļa S. Batorija uzvarām un Rīgas diplomātiskajām attiecībām ar Polijas-Lietuvas lielkņazisti. Nozīmīgs bija arī dižciltīgā Polijas kanclera J. Zamoiska cildinājums.

Šī poēma varētu būt saistoša arī mūsdienu lasītājam, jo tā atspoguļo tolaik valdošo uzskatu par dzintara izcelsmi no bitumiem vai naftas. Poēma ir sarakstīta latīņu valodā. Rekes (*Recke*) un Napjerska (*Napiersky*) leksikonā norādīts, ka poēma tulkota vācu valodā, tomēr par tulkojumu nav nekādu bibliogrāfisku ziņu.⁶⁴ Poēmas tulkojums krievu valodā

⁶⁰ Hermann, D. Ibid., p. [20].

⁶¹ Hermann, D. Ibid., p. [15].

⁶² Hermann, D. Ibid., p. [16].

⁶³ Agricola, G. *De natura fossilium* (Textbook of Mineralogy), p.76.

⁶⁴ Recke, J. F., Napiersky, K. E. Ibid., S. 258.

izdots grāmatu sērijā *Слово о янтаре*, Kaļiņingradas Dzintara muzeja redakcijā.⁶⁵ Poēmu oriģinālvalodā var lasīt 1600. gada N. Mollīna tipogrāfijas iespiestajā izdevumā un 1615. gada turpat iespiestajā dzejoļu krājuma "Dzejoļi" (*Poemata*) 3. sējumā. Abu izdevumu eksemplāri glabājas LU Akadēmiskās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu kolekcijā.⁶⁶

Šis darbs ir tālāku pētījumu vērts ne tikai filologiem un bibliogrāfiem, bet arī citu nozaru speciālistiem. Tas varētu kalpot par izziņas avotu mediķiem, ģeologiem, fiziķiem, ķīmiķiem, vēsturniekiem, kā arī visiem dzintara cienītājiem un pētniekiem.

Izmantotie informācijas avoti

1. **Agricola, G.** *De natura fossilium libri X, Liber quartus.*, Basileae : Froben, 1558.
2. **Agricola, G.** *De natura fossilium* (Textbook of Mineralogy), translated from the first latin edition of 1546 by Mark Chance Bandy and Jean A. Bandy [...], New York: Published by the Geological society of America, 1955. Book IV.
3. **Agricola, G.** *De re metallica libri XII. Liber secundus.* Basileae : Froben, 1556.
4. *Allgemeine Deutsche biographie.* Band 37. Leipzig : Verlag von Duncker & Humblot, 1894. S. 21-38.
5. **Bernstein**, [tiešsaiste]. [skatīts 2014. g. 26. septembrī.]. Piekļuve: <http://de.wikipedia.org/wiki/Bernstein>
6. **Buchholtz, A.** Niclas Mollyn und die Anfänge der Buchdruckerkunst in Riga. In: *Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga 1588–1888.* Riga : Müllersche Buchdruckerei, 1890.
7. **Crato von Krafftheim, J.** *Consiliorum et epistolarum medicinalium.* Liber Quartus, Francofurti : Apud Andreae Wecheli heredes, Claudium Marnium & Ioan. Aubrium, 1593.
8. **Füßel, S.** Der Polnische Humanismus und die europäischen Sodalitäten : Akten des polnisch-deutschen Symposions vom 15.–19. Mai 1996 im Collegium Maius der Universität Krakau. Wiesbaden : Harrassowitz, 1997. Bd. 12. ISBN 3447091045.
9. **Gadebusch, F. K.** *Livländische Bibliothek nach alphabetischer Ordnung.* Teil 2. Riga : Johann Friedrich Hartknoch, 1777. S. 53-59.
10. **Hermann, D.** *Ad illustrissimum Dominum, Dn. Ioannem de Zamoscio: Regni Poloniae Cancellarium supremum, & Exercituum Generalem, &c.: De Rana et Lacerta Succino Borussiaci insitis / Danielis Hermanni Borussi discursus Philosophicus: Eiusdem De certamine inter Ursum & Aprum, Carmen.* Rigae Livonum: Typis Nicolai Mollini, 1600.
11. **Hermann, D.** *De Rana et Lacerta Succino Borussiaci insitis.* Poemata Pars 3. Rigae Livonum: Per Nicolaum Mollinum Typographum, 1615. p. [118-131], [207].
12. **Hermann, D.** *Ad illustrissimum Dominum, Dn. Ioannem de Zamoscio: Regni Poloniae Cancellarium supremum, & Exercituum Generalem, &c.: De Rana et Lacerta Succino Prussiaci insitis insitis.* In: *Acta Borussica Ecclesiastica, Civilia, Literaria. Oder Sorgfältige Sammlung Allerhand zur Geschichte des Landes Preussen gehöriger Nachrichten, Urkunden, Schrifften und Dokumenten.* II Bd., Erstes Stück. Königsberg und Leipzig : bey Christoph Gottfried Eckart, 1731. S. [121-146].
13. *Latviešu konversācijas vārdnīca.* 6. sēj. Rīga, 1931, 12239. sleja.

⁶⁵ Даниэль Херман. *О лягушке и ящерице, застрявших в прусском янтаре.* Калининград, 2014. Fragmentārs poēmas prozaiskais tulkojums latviešu valodā lasāms dotajā rakstā.

⁶⁶ *Latvijas citvalodu seniespiedumu kopkatalogs 1588–1830.* 44–46. lpp.

14. *Latvijas citvalodu seniespiedumu kopkatalogs 1588–1830*. Izstrādājis autoru kolektīvs S. Šiško vad. Rīga : Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2013. ISBN 9789984850160.
15. **Ramm-Helmsing, H.** *David Hilchen 1561–1610 : Syndikus der Stadt Riga*. Posen : Historische Gesellschaft für Posen, 1936.
16. **Recke, J. F., Napiersky, K. E.** *Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Ehstland und Kurland*. Bd. 2. Mitau: Steffenhagen und Sohn, 1827–1832. S. 256-259.
17. **Schiemann, T.** Daniel Hermann. Ein livländischer Humanist. In : *Historische Darstellungen und archivalische Studien ; Beiträge zur Baltischen Geschichte*. Hamburg, Mitau : Gebr. Behre, 1886. S. 51-74.
18. **Schwarz, Ch.** Biographische Skizze zu Daniel Hermann (um 1543–1601). In : *Studien zur Stammbuchpraxis der frühen Neuzeit : Gestaltung und Nutzung des Album amicorum am Beispiel eines Hofbeamten und Dichters, eines Politikers und eines Goldschmieds (etwa 1550-1650)*. Mikrokosmos ; Bd. 66. (Dissertation). Frankfurt am Main : Lang, 2002. S. 29-32. ISBN 3631397208.
19. **Zanders, O.** Daniels Hermanis — Dancigas un Rīgas humānists un dzejnieks. *Bibliotēku Pasaule*. Nr. 53, 2011, 86.-90.lpp. Pieejams: <http://dom.lndb.lv/data/obj/file/162314.pdf>
20. **Полякова, И. А. Андреас Аурифабер (1513–1559) и его История янтаря**. Калининград, 2013. ISBN 9785903920228.

Summary

In the year 1600 Nikolaus Mollyn, the first typographer from Riga, republished the poem "About the frog and lizard trapped into the Prussia's amber" (*De Rana et Lacerta Succino Borussiaci insitis*) of the humanist and Neo-Latin poet Daniel Hermann. Next to this poem we can read the tribute to Polish-Lithuanian nobleman and Grand-Chancellor of Poland Jan Zamoyski. This dedication reflects biographical details of author himself and tells about the publishing history of the poem. The title page is decorated with images of amber inclusions of frog and lizard in a woodcut technique.

The poem is unique source of information on achievements in mineralogy and geology in 16th century. While interest in studies of humanism is rising, modern relevant literature of the time was published in Riga too. The poem is one of the first early prints in Riga that was related to a field of the natural sciences.

The small research paper on the poem gives a glimpse in scientific studies of 16th century on origins of the amber and lets us learn how the amber inclusions formed. The Poet gives us a few interesting examples use of amber in 16th century medicine.

Keywords: ideas of humanism, Neo-Latin poetry, natural sciences, mineralogy, amber, amber inclusions, amber in medicine.

Dmitrijs Zinovjevs

Latvijas Nacionālā bibliotēka

Dmitrijs.Zinovjevs@lnb.lv

Džeimsa Hovarda Freizera piemiņai

ATGRIEŠANĀS NO AIZMIRSTĪBAS: 18.–19. GADSIMTA ĀRZEMJU IESPIEDGRAFIKA LATVIJAS NACIONĀLĀS BIBLIOTĒKAS MĀKSLAS UN MŪZIKAS CENTRĀ MĀKSLAS LASĪTAVAS ESTAMPU KOLEKCIJĀ

**HERAUSGEHOLT AUS DER VERGESSENHEIT: DIE AUSLÄNDISCHE DRUCKGRAPHIK
DES 18. BIS 19. JAHRHUNDERTS IN DER SAMMLUNG DER DRUCKE DES MUSIK-
UND KUNSTZENTRUMS DER NATIONALBIBLIOTHEK LETTLANDS**

Latvijas Nacionālās bibliotēkas (LNB) Mākslas un mūzikas centra Mākslas lasītavas (ML) grafikas krājumā glabājas vērtīga un interesanta ārzemju 18.–19. gadsimta pirmās puses estampu (stājgrafika, grāmatu ilustrācijas utt.) kolekcija. Tajā dominē Vācijas, Francijas, Krievijas, Anglijas mākslinieku un gravieru darbi. Bibliotēka var lepoties ar unikālām portretu, skatu, satīras un tematiskām gravīrām, kurām ir liela kultūrvēsturiska, ikonogrāfiskā un mākslas vērtība. Tās sniedz lielisku iespēju iepazīt estampu ģenēzi, veidus un struktūru, šī grafikas veida stilistiskās īpatnības un atšķirības, populārākos žanrus, izplatītāko iespiedgrafikas tehniku un paņēmienus, izcilu mākslinieku un gravieru rokrakstus, ka arī sava laika slavenus Eiropas politiskās, kultūras un saviesīgās dzīves personāžus, topogrāfiski precīzus senu pilsētu skatus, satīriskas fantasmagorijas un literāras fantāzijas, ka arī modernus meklējumus.

Lai veicinātu 18.–19. gadsimta ārzemju iespiedgrafikas kolekcijas izmantošanu kultūras vēstures studijās un zinātniskos pētījumos, izcelti un raksturoti kolekcijas nozīmīgākie un interesantākie darbi un kopas. Pētījums izstrādāts ML estampu krājuma gravīru un litogrāfiju katalogizācijas gaitā.

Atslēgvārdi: Eiropas māksla 18.–19. gadsimtā, gravētais portrets, pilsētu skatu un arhitektūras grafika, angļu reproducējošā gravīra, angļu satīriskā grafika, franču romantisma grafika.

Jauniegūti un jaunatrasti darbi ML estampu kolekcijā

Daudzi rakstā aplūkoti grafikas darbi tika atrasti (dažkārt pat “nejauši”) LNB attēlizdevumu krājumā pēdējo desmit gadu laikā. Daļa vēl nebija nedz aprakstīta, nedz iekļauta LNB katalogā un līdz ar to nebija pieejama mākslas speciālistiem. Daži darbi pirmoreiz eksponēti 2008. gadā izstādē “Trīs gadsimtu šedevri: 18.–20. gadsimta franču, itāļu, angļu, vācu grafika no Sīkiespieddarbu un attēlizdevumu nodaļas Attēlizdevumu

sektora kolekcijas” LNB Izstāžu zālē. Toreiz vēl nebija noskaidrotas un precizētas vairāku darbu atribūcijas un to radīšanas laiks. Patlaban nav iespējams pateikt, kad un kā lielākā gravīru daļa nokļuva Latvijas teritorijā un LNB attēlizdevumu krājumā. Nav apzināta arī gravīru provenance. Daudzus desmit gadus gravīras nogulēja vecu izgriezumū, reprodukcijū un citu neapstrādātu materiālu krājumā. Zināms vien, ka dažas gravīras (gravētie 18.–19. gadsimta portreti) savulaik piederējušas grāfa Leonīda fon der Pālena (*Leonid von der Pahlen*, 1834–1908) privātkolekcijai — par to liecina viņa signatūra lapu kreisajā apakšējā stūrī.

Pēdējos trīs gados ML estampu krājumā atradušās četras slavenā angļu mākslinieka Džeimsa Gilreja (*James Gillray*, 1756–1815) karikatūras (vienas darba autorība gan vēl nav pilnībā apstiprināta), kuras līdz tam tika uzskatītas par nezināmu mākslinieku darbiem.

2010.–2012. gados LNB saņēma amerikāņu bibliofila, kolekcionāra, grāmatmākslas pētnieka, grāmatas “Publishing and Book Design in Latvia 1919–1940: a Re-discovery” (Rīga: Neputns, 2014) autora, ka arī LNB drauga (LNB dāvinājis ap 600 grāmatu par mākslu, grāmatniecības vēsturi un grāmatmākslu) Džeimsa Hovarda Freizera (*James Howard Frazer*, 1934–2013) dāvanu — nelielu, bet vērtīgu 18.–20. gadsimta Rietumeiropas un ASV estampu un ekslibru kolekcijū, kurā atrodama vēl viena izcila angļu grafiķa Tomasa Roulendsona (*Thomas Rowlandson*, 1756–1827) 1807. gadā veidotā lapa no sērijas “**More Miseries**” (Jaunas likstas). Jāpiemin, ka pirms tam Roulendsona darbu ML estampu krājumā nebija. Šī dāvana būtiski bagātināja angļu satīriskās grafikas kopu estampu kolekcijā.

Kopā ar Roulendsona lapu LNB grafikas kolekcija tika papildināta arī ar Annas Mačkovas (*Anna Macková*, 1887–1969), Tavika Františeka Šimona (*Tavik František Šimon*, 1877–1942), Džona Depola (*John DePol*, 1913–2004), Bernarda Brusela-Smita (*Bernard Brussel-Smith*, 1914–1989), Džordžo de Kiriko (*Giorgio De Chirico*, 1888–1978) Oldržiha Kulhaneka (*Oldřich Kulhánek*, 1940) stājdarbiem, Josefa Vahala (Josef Váchal, 1884–1969), Maksa Klingera (*Max Klinger*, 1857–1920), Emila Orlika (*Emil Orlik*, 1870–1932), Voiteha Preisiga (*Vojtech Preissig*, 1873–1944) un citu mākslinieku darbiem. Šīs publikācijas sagatavošanas laikā ML saņēma vācu mākslas zinātnieka, restauratora P. Betgera vērtīgu, apjomīgu (ap 10 000 vienību) ārzemju grafikas kolekcijū, kurā pārstāvēti 15.–20. gadsimta Nīderlandes, Anglijas, Francijas, Vācijas u.c. valstu mākslinieki. Kolekcijā atrodami Mihaela Volgemuta (*Michael Wolgemut*, 1434–1519), Albrehta Dīrera (*Albrecht Dürer*, 1471–1528), Lūkasa van Leidena (*Lucas van Leyden*, 1494–1533), Stefano Delabellas (*Stefano della Bella*, 1610–1664) Kloda Melāna (*Claude Mellan*, 1598–1688), Kloda Želē saukta Lorēna (*Claude Gellée Le Larrain*, 1600–1682), Viljama Hogarta (*William Hogarth*, 1697–1764) un daudzu citu meistarū darbi. P. Betgera kolekcijas iegūšana ir svarīgs notikums LNB dzīvē. Tā ne tikai papildina jau esošo ML ārzemju grafikas klāstu, bet ļauj to ierindot kā Latvijas, tā Eiropas nozīmīgāko iespiedgrafikas krājumu skaitā.

18. gadsimta gravētais portrets

17.–18. gadsimtā gravētam portretam bija nozīmīga vieta Eiropas grafikas mākslā, kas bija saistīts ar gara emancipāciju un jaunu cilvēka individualitātes izjūtu. Reprēzentējoši portreti bija dižciltīgām un prominentām personām, pirmkārt, Eiropas karaļnamu pārstāvjiem, troņmantiniekiem, augstmaņiem, garīdzniekiem, literātiem, zinātniekiem, aktieriem utt. Gravētais portrets bija ne tikai spilgta baroka un rokoko mākslas parādība, bet arī ļoti svarīga starpvalstu (Eiropas galmu) komunikācijas un propagandas sastāvdaļa. Tādēļ

portretus pasūtīja pie slaveniem gravieriem, izmantojot gatavu gleznoto oriģinālu. Gravētie portreti tika iekļauti visdažādākajos izdevumos, izdoti arī kā patstāvīgi grafiski darbi. Tos kolekcionēja un ļoti bieži "barbariski" izgriezta no grezniem izdevumiem — par ko liecina, piemēram, daļēji (parasti kreisajā pusē) nogrieztas malas.

18. gadsimta portretu kopā izceļas nezināma mākslinieka 1707. gadā veidota gravūra ar 150 zviedru monarhu portretiem "**Verzeichnüss und Conterfeyen aller Könige in Schweden wie solche ordentlich nach einander gefolget von den Ersten biss auf den jetzt Regierenden**". (33) Lielā izmēra lapa sastāv no divām salīmētām daļām: augšējā — oforts ar karaļu portretiem, apakšējā — iespiestas kompakts biogrāfijas. Lapa ir sava veida vizuālā "rokasgrāmata". Visticamāk, lielākā daļa portretu radīta, izmantojot apšaubāmus avotus — senus portretus un attēlojumus, hroniku vai citu dokumentu aprakstus, tādēļ tie neatspoguļo portretējamo personu reālo izskatu un atgādina kāršu spēļu karaļu galvas. Tomēr monarhu tēlus raksturo iekšēja kustība un patiesa barokāla ekspresija, viņu fantastiskajiem kostīmiem un galvassegām raksturīga dekoratīvāte un greznība. Gravūra iespiesta Nirnbergā 1707. gadā, to noslēdz Kārļa XII (*Karl XII*, 1682–1718) portrets, pēc kura monarhu portretu rinda ir tukša. Domājams, gravēto attēlu kopums nokļuvis Rīgā zviedru valdīšanas pēdējos gados — starp 1707. un 1709. gadu, kad Ziemeļu kara laikā Rīga nonāca Krievijas varā. Savā laikā šī gravūra tikusi nesaudzīgi izmantota, par to liek domāt tās nožēlojamais stāvoklis pirms restaurācijas. Abas savienotās lapas bija dublētas uz ļoti veca, slikta, netīra, ķirmju saēsta auduma. Restaurācijas procesā vecais audums tika noņemts un aizstāts ar jaunu.

Alekseja Petroviča, Krievijas imperatora Pētera I dēla (1690–1718) portrets "**Alexius Petrovicius, Augustiss Moscorum Caesaris Filius, Imperialis dignitatis haeres**" (1), kura autors pagaidām ir nezināms, interesants ne tikai ar savu māksliniecisko kvalitāti. Mākslinieks diezgan pārliecinoši attēlojis troņmantnieka individuālos vaibstus, akcentējis portretējamā personāža sabiedrisko stāvokli un varenību: viņa tēls heroizēts, modernajā galma kostīmā iestrādājot viduslaiku bruņu elementus, tam ir cēla stāja un eleganti žesti. Ievērojamu uzmanību gravieris pievērsis dekorācijām, kur skaidri saskatāmas baroka stila īpatnības — portretam ir grezns fons ar kolonām un plīvojošām drapērijām. Salīdzinot darbu ar Nirnbergas graviera Johana Kristofa Veigela (*Weigel, Johann Christoph*, 1654–1726) 1710. gadā veidoto Alekseja Petroviča portretu, kā arī Berlīnes graviera Kristiana Alberta Wortmana (*Wortmann Christian Albrecht*, 1680–1760) darināto, kurš tapis pēc Johana Paula Ludena (*Lüdden, Johan Paul*, ?–1739) oriģināla ap 1730. gadu, ML gravūrai raksturīga lielāka meistarība, zīmējuma un kompozīcijas vieglums, izteiksmīgums, spēcīgu un izsmalcināti niansētu līniju gleznainais plastiskums, kas mazina melnās un baltās krāsas kontrastus. Mākslinieks cenšas izmantot gaisa un gaismas vibrāciju, lai panāktu zināmu apjoma ilūziju. Iespējams, ML gravūra radīta Vācijā, starp 1709. un 1711. gadu matrimoniālos nolūkos sakarā ar troņmantnieka precībām ar Braunšveigas-Līneburgas princesi Sofiju Šarloti (*Sofie Charlotte Christine of Brunswick-Lüneburg*, 1694–1715).

Savukārt Elizabetes Feltones portrets "**The Right Honorable. The Lady Hervey**" (32) pieskaitāms 18. gadsimta sākuma angļu melnbaltās mecotintas raksturīgākajiem paraugiem. Mecotintas autors Džons Saimons (*Simon, John*, 1675–1755) ir franču izcelsmes grafiķis, kurš Londonā ieradās no Normandijas 17.–18. gadsimta mijā. D. Saimons bija viens no daudzajiem hugenotiem, kas pameta Franciju reliģisko vajāšanu dēļ. (79) Portretā attēlotā Elizabete Feltonē jeb lēdija Herveja (*Elizabeth Felton, Lady Hervey*, 1676–1741) bija grāfa Džona Herveja (*John Hervey*, 1665–1751) dzīvesbiedre un Anglijas karalienes Karolīnas (*Queen Caroline, of Brandenburg-Anspach*, 1683–1737) kambarkundze. Portretam raksturīga gan zināma tipizācija un vispārinājums, gan teatralizācija, gan paties reālisms

1. attēls. François Bernard Lépicé. Charlotte Desmares. 1733. gads

konkrēta cilvēka attēlojumā: mākslinieks veido izteiksmīgu, mazliet idealizētu Anglijas aristokrātes tēlu, kas ietver arī Elizabetes Feltones individuālos vaibstus, it sevišķi viņas "skulpturālo" degunu. Portreta kompozīcija, aristokrātes elegantā stāja, pašpārliecība, pat augstprātība, izsmalcināta, nedaudz teatralizētā anturāža — liela grāmata un grezni drapēta "antīkā" mantiņa — veido romantisku seno romiešu dievietes Vestāles, vai kādas mitoloģiskas varones tēlu baroka stilā. Mecotinta veidota pēc zviedru portretista Mihaela Dāla (*Michael Dahl*, 1656–1743) oriģināla. Mākslinieks apmeklēja Angliju divkārt: 1682. gadā un 1688. gadā, kad viņš atgriezās Anglijā un kļuva par slavenā portretista Knellera (*Godfrey Kneller*, 1646–1723) sāncensi. Elizabetes Feltones portrets LNB kolekcijā ir no kādas grāmatas vai albuma izgriezta lapa (par to liecina daļēji nogriezta lapas kreisā mala), portrets pazīstams arī ovālā novilkumā.

Īpašu uzmanību piesaista franču aktrises Šarlotes Demāras gravētais portrets "**Charlotte Desmares**". (26) (1. attēls) Tas ir viens no izteiksmīgākajiem 18. gadsimta gravētajiem portretiem ML estampu krājumā. Gravūra veidota pēc slavenā franču galma gleznotāja (kopš 1746. gada), "Académie Royale" direktora un rakstnieka Šarla Antuāna Kuapela (*Charles-Antoine Coypel*, 1694–1752) oriģināla, kas gleznots ap 1720. gadu un glabājas "Comédie Française" muzejā. Gravūras autors — pazīstams Parīzes gravieris Fransuā Bernārs Lepisjē (*Lépicié, François Bernard*, 1698–1755) bija izcils reproducējošās gravūras meistars, divu grāmatu "Vies des premjers peintres du – roi" (1752) un "Catalogue raisonné des tableaux du roi" (1752–1754) autors. (74)

"Comédie Française" aktrise Šarlote Demāra (*Antoinette Charlotte Desmares*, 1682–1735) attēlota krāšņā skatuves tērpā, sengrieķu komēdijas mūzas Talijas tēlā. Zināms ka aktrise dzimusi Kopenhāgenā, aktiera Nikolā Demāra (*Nikolas Desmares*, 1650–1714) ģimenē, kurš vēlāk devās uz Parīzi un 1685. gadā debitēja "Comédie Française" teātrī. Viņas tante un repetitore bija slavenā aktrise Marija Šampmesla (*Marie Champmeslé*, 1642–1698). Š. Demāra debitēja "Comédie Française" 1699. gadā, un spēlēja tajā līdz 1721. gadam. Ieguva lielu atzinību, vienlaikus gan kā traģēdiju, gan komēdiju aktrise. Par to liecina skatuves atribūti aktrises rokās: komēdijas maska un traģēdijas duncis. Portretā F. Lepisjē seko ļoti populārai un tradicionālai gravēto portretu shēmai, aktrisi attēlojot ietvarā, kas imitē akmeņainu sienu ar masīvu ovālo rāmi (vai pat logu, kurā redzama aktrise) ar portretējamās personas vārdu, kā arī paskaidrojošu tekstu konsolē. Šis dekoratīvais paņēmieni, kas bija izplatīts 17.–18. gadsimta portretu gravūrās, ļauj koncentrēt uzmanību uz portretējamo personu un veido interesantu optisku ilūziju. (68, 9.–10. lpp.) F. Lepisjē gravūrā virtuozī imitē gleznotā oriģināla maigo plastiskumu un dekoratīvāti. Būdams smalku formu modelētājs un izcils zīmētājs, F. Lepisjē veidojis daudzveidīgu, gandrīz polihromu, izsmalcināti niansētu sudrabainu pelēko toņu kolorītu. Tas ir poētisks, īpašas emocionālas noskaņas caurstrāvots portrets, kas sniedz spilgtu priekšstatu par Š. Kuapelu kā romantiskas noskaņas meistarū. Protams portrets neatpoguļo tēla psiholoģiskās iezīmes, jo Š. Kuapela daiļradei (rokoko mākslai vispār) raksturīga pievēršanās stilizētiem, dažkārt pārāk vispārinātiem, dekoratīviem sieviešu tēliem, kuros mākslinieks manifestēja pārļaicīgo skaistumu. Tiek uzskatīts, ka Š. Demāra attēlota arī slavenajā Antuāna Vato (*Jean-Antoine Watteau*, 1684–1721) gleznā "Venēcijas svētki" (1718–1719).

Staņislava Leščinska (*Stanisław Leszczyński*, 1677–1766) portrets (28) pieskaitāms viņa labākajiem gravētajiem portretiem. Portretā attēlotā persona ir viens no pazīstamākajiem 18. gadsimta Eiropas valstsvīriem: Polijas karalis un Lietuvas lielkņazs (no 1706. gada līdz 1709. gadam un vēlāk no 1733. gada līdz 1736. gadam). Leščinska meita Marija Leščinska (*Maria Karolina Zofia Felicja Leszczyńska*, 1703–1768) 1725. gadā kļuva par Francijas karaļa

Luija XV dzīvesbiedri. Mūsu portrets — gravīra no pazīstamā Žana-Baptista Kole de Mesina (*Jean-Baptiste Collet de Messine*, 1741–1818) izdevuma **“Galerie françoise ou portraits des hommes et des femmes celebres, qui ont paru en France etc. avec un abrege de leur vie”** (Paris: *Herissant le Fils*, 1771). (38) Gravīras autors ir slavens gravieris, reproducējošās gravīras meistars Pjērs-Etjēns Moite (*Pierre-Etienne Moitte*, 1722–1780). Portreta struktūra un kompozīcija apvieno gan baroka, gan rokoko, gan klasicisma iezīmes: portretējamā persona attēlota viduslaiku bruņās (barokam raksturīga portreta detaļa), tērpusies greznā drapētā mantijā, galvā — parūka. Tēls iekļauts ļoti vienkāršā ovālā medaljonā, kas it kā piestiprināts pie sienas ar vārda plāksni zem tā. Leščinska elegantā un cēlā stāja ir raksturīga baroka kultūrai, savukārt ietvars, veidots “antīkajā stilā” — klasicismam. Gravīra veidota pēc slavena zviedru rokoko portretista, pastelmākslinieka Gustava Lundberga (*Gustaf Lundberg*, 1695–1786, strādāja Parīzē un vēlāk Stokholmā) oriģināla. Šis gravīras novilkums glabājas arī Versaļas pils muzeja krājumā (*Versailles, châteaux de Versailles et de Trianon, Album Louis-Philippe*, LP63.3.1, 11-513967). Polijas Nacionālās bibliotēkas (Polijas Nacionālās bibliotēkas gravīras novilkuma digitālā kopija rodama tīmekļa vietnē: <http://polona.pl/item/5938795/0>) speciālisti uzskata, ka gravīra veidota pēc franču ofortista un miniatūrista Filipa Jakoba Luterburga (*Philipp Jakob Louthembourg, d. Alt.*, 1698–1768, dzimis Bāzelē, Šveicē, kopš 1755. gada strādāja Parīzē) oriģināla.

Franču izcelsmes graviera Antuāna Kristofora Radiga (*Antoine-Christophor Radigue*, arī *Radigues, Radiguez*, 1719/1721–1809) daiļradi ML estampu krājumā pārstāv grāfienes Benediktas Elizabetes fon Zīversas (*Sievers*, dzimusi *Kruse*, 1725–1777, grāfa Kārļa fon Zīversa, 1710–1774, dzīvesbiedre) krūšu portrets, kas veidots 1776. gadā pēc itāļu gleznotāja Stefano Torelli (1712–1784) oriģināla. (29) Portrets raksturīgs graviera daiļradei. (69, 70, 93)

A. Radīgs dzimis Reimsā, bet ilgu laiku dzīvojis Sanktpēterburgā, kur arī miris. No 1764. līdz 1799. gadam bija Sanktpēterburgas Mākslas akadēmijas mācībspēks. Grāfienes fon Zīversas portretu raksturo īpaša izpildījuma elegances, rokoko smalkums, maiga intimitāte, sirsnīgums līdz ar klasicisma formā ieturēta ietvara (portretējamā attēlota ovālā medaljonā) vienkāršību. Gravīra izceļas ar zīmējuma precizitāti un niansētu sudrabaini pelēku tonalitāti: Radīgs veido formu ar ļoti plānām, gandrīz “caurspīdīgām” līnijām un to savienojumiem. Pārsteidz graviera meistarība un intuīcija, ar kuru viņš attēlo enerģisko un atvērto jaunās paaudzes aristokrāti — vienu no ķeizarienes Elizabetes Petrovnas (*Елизавета I Петровна*, 1709–1762) uzticamajām personām. Portretam raksturīga romantiska noskaņa, pat tēla idealizācija, kaut arī mākslinieka vērojums ir lietišķs un konkrēts. Te nav oficiāla monumentāla portreta iezīmes, mākslinieks rāda cilvēku ierastajā intīmajā vidē, *au naturel*, brīvu, atraisītu un pašpārlicinātu, lepnu par savu sociālo stāvokli.

18. gadsimta otrās puses vācu agrīna klasicisma (pārejas posms, kurā vēl saglabājās rokoko tradīcijas, t.s. *Zopfstil*) estētikas kanoni reprezentēti Austrumprūsijas virsprezidenta, Mazūras kanāla celtniecības iniciatora Johana Frederika Domharta (*Johann Friedrich von Domhardt*, 1712–1781) portretā. (2) Gravīras autors ir pazīstams vācu gravieris Johans Frīdrihs Bauze (*Johann Friedrich Bause*, 1738–1814), kurš atstājis interesantu sava laika prominentu personu gravīru galeriju. J. Domharta portrets gravēts, domājams, 1781. gadā pēc vācu gleznotāja un ofortista Johana Vilhelma Bekera (*Johann Wilhelm Becker*, 1744–1782) oriģināla. J. Domharta portreta kompozīcija ir tradicionāla 18. gadsimtā gravēto portretu shēmai, ko var konstatēt arī daudzos citos Bauzes gravētajos portretos (piemēram: *“Christiana Regina Boehmia nata Hezeria”*, papīrs, vara grebums, 1782. gads, pēc Antona Grafa oriģināla) ar izteiktiem agrīnā klasicisma dekoratīvajiem paņēmieniem:

portreta arhitektonisks ietvars ir masīvs ovāls rāmis ar raksturīgu ziedu, augu lapu vai augu vītņi, kas novietota uz cokola. Nav zināms, cik precīzi J. Bauze atdarina J. Bekera gleznoto oriģinālu. Gravīra rāda diezgan plakanu figūru (modelis izskatās itin kā no kartona), zīmējums ir vienveidīgs, varētu pat teikt, provinciāls. J. Domharts attēlots oficiālā pozā, ierastā vīrišķīgi formālā kostīmā, viņa tēlu raksturo birģeriska intimitāte un zināms labsirdīgums. Mākslinieks rāda drošu un atvērtu cilvēku, gatavu dialogam ar skatītāju.

18. gadsimta pilsētu skatu un arhitektūras grafika

Tipisks barokālas teatralizētas ainavas piemērs — slavenā Amsterdamas izdevēja, kartogrāfa un graviera Pētera Šenka (*Pieter* vai *Peter Schenk*, 1660–1718/19) gravīra ar Dagestānas pilsētas Derbentas skatu "**Derbent, een stad gelegen aen de Kaspische zee...**" 1702. gadā. (31) Dažādu pilsētu skati jeb prospekti 16.–18. gadsimta bija ļoti izplatīti. Gravīras ar pilsētu panorāmām bieži papildināja kartes, atlantus, grāmatas, albumus kā izglītojošs līdzeklis un vienlaikus — grezns dekors; dažkārt tam bija patstāvīga estampa funkcijas. Konkrētu pilsētu attēlojumā bija vērojams nosacīts reālisms, jo dažreiz māksliniekiem bija pieejami vien apraksti, tādēļ nācās paļauties uz savu fantāziju. Un tomēr daudzi estampi rāda gandrīz topogrāfiski precīzus tā laika pilsētu skatus. (71) P. Šenks, pēc izcelsmes vācietis, bija slavenā Amsterdamas graviera un gravīru tirgotāja Gerarda Valka (*Gerard Valck (Valk)*, 1651/1652–1726) māceklis un biznesa partneris. Viņu darbnīca (dibināta 1696. gadā) iespieda gan atlantus, gan atsevišķas kartes. P. Šenka un G. Valka uzņēmums 18. gadsimta sākumā tika uzskatīts par nozīmīgāko Amsterdamas izdevniecību. Viņiem piederēja vara plates no Bleja (*Wilhelm Janszoon Blaeu*, 1571–1638) tipogrāfijas, kura bija slavena ar skaistajām Eiropas kartēm, kā arī Jansona (*Johannes Jansson (Jansonius)*, ap 1588–1664) izdevniecības un Višeru (*Visscher*) uzņēmumu vara plates. (61, 115.lpp.) P. Šenks bija cieši saistīts ar Vāciju un ieguva pat Polijas karaļa un Saksijas kūrfirsta Augusta II Stiprā (*August I. von Sachsen, Friedrich arī August der Starke*, 1670–1733) galma graviera titulu. Derbentas skats ir lapa no izdevuma "*Hecatopolis, sive Totius orbis Terrarum Oppida Nobiliora Centum; exquisite collecta atque eleganter depicta*", kuru P. Šenks izdeva Amsterdamā 1702. gadā, tajā bija ap simts pilsētu skatu. Mākslinieks piedāvāja īpašu skatījumu uz katru ainavu, arhitektūras vai dabas pieminekli. To veido loģiskā kompozīcijā apvienoti izteismīgi elementi, kuriem raksturīgs faktūras un līniju ekspresīvs, melnbalto laukumu ritms. Derbentas skatā P. Šenks rāda monumentālu ainavu, kurā reālā pilsētas panorāma ir pārveidota vispārinātā, sarežģītā un barokāli nestabilā attēlā, ar eksotisku stafāžu, "mākslīgiem" kalniem, it kā lidojošu pilsētu ar sarežģītu nocietinājumu sistēmu.

18. gadsimta arhitektūras grafika, kopā ar rūpīgi izstrādātajiem pilsētu, parku to skulpturālo dekoru (strūklakas utt.) attēlojumiem veido savdabīgu, precīzu laikmeta vides un arhitektūras objektu dokumentāciju. ML estampu krājumā arhitektūras grafika pārstāvēta ar raksturīgu Henriha Filipa Boslera (*Heinrich Philipp Bossler*, 1744–1812) ofortu. Tajā redzama Darmštates firsta arhitekta (strādāja Darmstatē no 1754. līdz 1786. gadam) Johana Martina Šuknehta (*Johann Martin Schukhnecht*, 1729–1790) projektētā "**Neues Exercier-Haus...**" (Jaunā apmācību ēka). (3) Tā bija viena no ievērojamākām celtnēm Darmstatē, paredzēta militārajiem manevriem ziemas laikā. Celta 1770.–1772. gadā, kad veidota arī H. Boslera gravīra. 18. gadsimta 70. gados Eiropā valda klasicisms, tādēļ šis greznais smagnējā vācu baroka paraugs (ēkai ir tipiski sarežģīts, augsts jumts ar "lūzumu", izstieptas proporcijas) izskatās vecmodīgs un provinciāls. Tomēr tas spilgti parāda H. Boslera kā graviera un tehniskā zīmētāja augsto kvalifikāciju. Attēls ir divdaļīgs:

2. attēls. Daniel Niklaus Chodowiecki. Ilustrācija Johana Bernharda Bazedova grāmatai "Elementarwerke für die Jugend und ihre Freunde". 1774. gads

augšējā daļā redzama barokālās pils fasāde, zem tās — celtnes plāns ar mērogu. Jāuzsver, ka H. Boslers, kurš savas karjeras sākumā strādāja par ofortistu, vēlāk kļuva pazīstams kā nošu izdevējs.

Daniela Hodovecka ilustrāciju cikli

Grāmatu mākslas sasniegumus 18. gadsimta otrajā pusē demonstrē izcilākā vācu (pēc izcelsmes polis, dzimis Gdaņskā) grafiķa, grāmatu ilustratora, zīmētāja un gleznotāja Daniela Hodovecka (*Daniel Niklaus Chodowiecki*, 1726–1801) darbu kolekcija, kurā ir aptuveni 175 miniatūras, to skaitā arī viņa interpretētāju darbi. Pagaidām apgūta tikai neliela kolekcijas daļa. Viens no vecākajiem darbiem — ilustrācija no Johana Bernharda Bazedova (*Johann Bernhard Basedow*, 1724–1790) darba "**Elementarwerke für die Jugend und ihre Freunde**" (četri sējumi, 1770–1774) pirmā sējuma. (10) (2. attēls) Savulaik slavenais pedagogs J. Bazedovs dibināja audzināšanas iestādi un piedāvāja skolas reformu, balstoties uz Ž. Ruso idejām un "dabu". Viņa "*Elementarwerk...*" (pirmā ilustrētā mācībgrāmata bērniem, kur jaunā koncepcija bija ietverta D. Hodovecka ilustrācijās) balstījās uz pamatskolas izglītības sistēmas reformu, kurā skolēnu intelektuālā attīstība tiktu apvienota ar ikdienas dzīves iemaņu ieaudzināšanu. ML krājumā rodamo gravīru veido četri simboliski attēli: harmonija un saskaņa, cilvēkmīlestība līdzietībā, cilvēkmīlestība kopīgajā priekā un cilvēkmīlestība ģimenē.

D. Hodovecka grafiskais mantojums ir ļoti bagāts — ap 3000 gravīru. (71, 190. lpp.) Mākslinieks radījis daudzus ofortus didaktiskās mākslas stilā. Tajos izpaudās viņa asās novērošanas spējas, kā arī eleganta rokoko reminiscences. D. Hodoveckis apbrīnojumi skrupulozi fiksēja tā laika Vācijas dzīves ainas. ML estampu krājumā mākslinieka daiļradi atspoguļo viņa slavenie grāmatu ilustrāciju cikli, piemēram, deviņas ilustrācijas Frīdriha Nikolaja Kristofa (*Friedrich Nicolai Christoph*, 1733–1811) romānam "**Das Leben und die Meinungen des Herrn Magister Sebaldus Nothanker**" (1776), divas ilustrācijas izcilā vācu zinātnieka,

3. attēls. Daniel
Niklaus Chodowiecki.
Le grand Electeur
reçoit les réfugiés
dans ses Etats.
1782. gads

publicista un satīriķa Georga Kristofa Lihtenberga (*Georg Christoph Lichtenberg*, 1742–1799) rakstam **“Vorschlag zu einem Orbis Pictus”**, kas publicēts Getingenas zinātnes un literatūras žurnālā *“Göttingisches Magazin der Wissenschaften und Literatur”* 1780. gadā. Turklāt ML krājumā ir divpadsmit ilustrācijas Gustava Frīdriha Grosmana (*Gustav Friedrich Wilhelm Großmann*, 1746–1796) romānam **“Adelheid von Veltheim”**, kas turpinājumos tika iespiests Lauenburgas ģeneoloģiskajā kalendārā *“Lauenburger genealogischen Kalender 1784”*; divpadsmit ilustrācijas Viljama Šekspīra (*William Shakespeare*, 1564–1616) lugai **“Koriolāns”**, kas savukārt publicēta *“Königlicher Grosbritannischer Genealogischer Kalender auf das Jahr 1787”* (Karaliskais Lielbritānijas 1787. gada ģeneoloģiskais kalendārs). Rodamas divas ilustrācijas vācu rakstnieka un dzejnieka Kristofa Martina Vīlanda (*Christoph Martin Wieland*, 1733–1813) poēmai **“Idris und Zenide”** (1767), publicētai *“Lauenburger genealogischer Kalender auf das Jahr 1790”* (Lauenburgas 1790. gada ģeneoloģiskais kalendārs).

Titula attēls Žana Pjēra Ērmana (*Jean Pierre Erman*, 1735–1814) un Pjēra Kretjēna Frederika Reklāma (*Pierre Chrétien Frédéric Reclam*, 1741–1789) grāmatai **“Mémoires pour servir à l’histoire des Réfugiés françois dans les Etats du Roi”** ir lielisks Hodovecka stila piemērs. (11) (3. attēls) Miniaturās sižets: Frīdrihs Vilhelms I Hoencollerns (*Friedrich*

4. attēls. William Woollett. *Macbeth*. 1770. gads

Wilhelm I, 1620–1688, Brandenburgas kūrfirsts, saukts arī par Lielo kūrfirstu) uzņēma reliģiskos bēgļus no Francijas. Pats būdams kalvinists, kūrfirsts ievēroja reliģisko toleranci un 1685. gadā izdeva Potsdamas ediktu, kurā aicināja vajātos hugenotus apmesties Brandenburgā. Neskatoties uz to, ka gravīra radīta 18. gadsimta beigās, mākslinieks veido brīnišķīgu, bet diezgan vecmodīgu baroka parādes portreta kompozīciju ar greznu drapēriju un mitoloģiskiem personāžiem (amors, spārnots laika dievs Krons utt.). Miniaturai raksturīga apbrīnojami smalka detalizācija, gracioss zīmējums un elegances (dažkārt mākslinieka miniatūrās rodama aizkustinoša sentimentalitāte vai fantastiski poētiskas noskaņas rokoko stilā). Tā atgādina samākslotu ainu no heroiskām operām. Hodoveckis meistarīgi parāda gan vēsturisko notikumu, gan pompozu teatralizētu vīziju, gan pašu Vilhelmu I. Izmantojot pazīstamus Vilhelma I attēlus, viņš veido pārliciecināšu kūrfirsta portretu.

18. gadsimta angļu reproducējošā gravīra: Viljams Vulets

Kopš 16. gadsimta reproducējošai gravīrai bija nozīmīga loma grafikas žanru skaitā. Tā palīdzēja popularizēt daudzu gleznotāju daiļradi, iepazīstināja interesentus ar mākslas tirgus jaunumiem, kā arī ar leģendārām gleznām no slaveno Eiropas karaļu un citu aristokrātu privātkolekcijām. ML estampu krājumā glabājas angļu 18. gadsimta reproducējošas gravīras pērle, izcilā meistara Viljama Vuleta (*William Woollett*, 1735–1785) vara grebums "**Macbeth**"

(Makbets). (34) (4. attēls). Tas veidots pēc Venēcijas skolas pārstāvja, slavēna ainavista Frančesko Cukarelli (*Francesco Zuccarelli*, 1702–1788) gleznas. Vuleta pirmie profesionālie darbi “*Niobe*” un “*Phaeton*” (Faetons) pēc Ričarda Vilsona (Richard Wilson, 1714–1782) oriģināliem parādījās 1761. un 1763. gadā. Pēc tam sekoja šedevri “*The Death of General Wolfe*” (Ģenerāla Vulfa nāve, 1766) un “*Battle of La Hogue*” (Lahogas kauja, 1781) pēc Bendžamina Vesta (Benjamin West, 1738–1820) oriģināliem. Mākslinieks bija “*Incorporated Society of Artists*” biedrs un dažus gadus — tās sekretārs. 1775. gadā V. Vulets bija iecelts par karaļa Georga II gravieri. Izmantojot ofortu, sauso adatu un kaltu, Vulets demonstrēja lielu tehnisko iemaņu bagātību un virtuozitāti, perfekti atveidoja dažādas faktūras. Ir zināmas 123 V. Vuleta gravīras. (80) ML krājumā rodamajā gravīrā attēlots Viljama Šekspīra traģēdijas “Makbets” trešās ainas sākums, kurā Skotijas karaļa Dankana pulkvedis Makbets un Bankvo satiek trīs raganas. Darbība notiek romantiskas ainavas fonā (ar stiprā vējā “dejojošiem” kokiem, noslēpumainu pili kalnā, fantastisku skrejošu mākoņu virpuli, augstu lidojošiem putniem un zibeni), apkārtējā daba tiek tieši iesaistīta dramatiskajā mistērijā. Galvenie varoņi attēloti stilizētos skotu tērpos un atgādina aktierus ar raksturīgiem barokāliem žestiem un manierīgām pozām. Kreisā pusē stāv raganas, kuras slavē Makbetu, pareģo viņam karalisko nākotni un Bankvo nāvi, pa labi dziļumā — zaldāti cenšas savaldīt satrauktos zirgus. V. Vulets strādā smalkā, virtuozī izkoptā manierē, veido lakonisku formu, interesantu melno un balto laukumu saskaņu, viņa līnijas ir filigrānas un juvelieriski precīzas, attēls — plastisks.

Angļu 18. gadsimta beigu — 19. gadsimta sākuma satīriskā grafika

ML estampu krājuma lepnums — apjomā neliela (astoņpadsmit iespieddarbi), taču interesanta 18. gadsimta beigu un 19. gadsimta sākuma angļu satīriskās grafikas kolekcija: Henrija Viljama Banberija (*Henry William Bunbury*, 1750–1811), Džeimsa Gilreja, Tomasa Roulendsona, Džordža Krukšēna (*Georg Cruikshank*, 1792–1878) un citu mākslinieku darbi. 18. gs. beigās — 19. gs. sākumā karikatūras tika publicētas lielā skaitā un izplatītas visā Anglijā, kā arī aiz tās robežām. Tās pārdeva, kolekcionēja, zaga, viltoja, eksponēja grafisko darbnīcu un grāmatveikalu logos, kur jebkurš (jaunas karikatūras nepacietīgi gaidīja) varēja iepazīties ar svaigām ziņām, politiskajām un augsto aprindu sensācijām, pasmieties par modes kurioziem, savdabīgām tradīcijām, afērām un angļu klimata “brīnumiem”. Mākslinieki-karikatūristi bija laikmeta komentētāji, turpinot, kaut transformētā veidā, Viljama Hogarta (*William Hogarth*, 1697–1764) satīriskās grafikas tradīcijas. Cilvēku trūkumi tika nežēlīgi izzoboti, parādot viņus neveiklās situācijās un liekot viņiem smieties pašiem par sevi. Ar lielu prieku un aizrautību mākslinieki attēloja politiskās cīņas, lauku medības, mīlestības piedzīvojumus, studentu ballītes, daiļavu nolaupīšanu no privātām pansijām, sievu neuzticību, vieglprātīgus māksliniekus un valdzinošas aktrises...

Angļu karikatūrists autodidakts, sera Viljama Banberija otrais dēls Henrijs Viljams Banberijs izglītojās Vestminsteras skolā un Svētas Ketrinas koledžā Kembridžā. Karikatūrista dotības mākslinieks sevī atklāja diezgan agri. H. Banberija karikatūru (tās gravēja citi mākslinieki, kompozīcijās ieviešot savu rokrakstu un interpretāciju) mākslinieciskā kvalitāte ļoti bieži nerasniedza viņa izcilo laikabiedru Dž. Gilreja vai T. Roulendsona līmeni, tomēr oforti pēc viņa oriģināliem bija ārkārtīgi populāri un šajā ziņā varēja konkurēt ar slavēnu mākslinieku darbiem. ML estampu krājumā rodamas 8 karikatūras, to skaitā 1782. gada “**A Hall Storm**” (Krusa) (6) nekolorēts variants; 1794. gada “**The Sulky Club**” (Īgno klubs) (9) un 1802. gada “**A Long Story**” (Garais stāsts) (7). H. Banberija satīriskajiem attēliem raksturīgi uzjautriņoši personāži, amizanti sižeti, dažkārt neveikls zīmējums un zināms autodidakta naivums.

H. Banberija karikatūras tika izdotas vairākkārt, dažādos novilkumos, tādēļ precīzus izdošanas datus noskaidrot ir grūti. H. Banberijs bija ļoti populārs mākslinieks, pazīstams ar daudzām tolaik ievērojamām personām. H. Banberija sociālais stāvoklis (viņš bija Rietumu Safolkas zemessardzes pulkvedis) ļāva viņam nodoties mākslai komfortablos apstākļos, neraizējoties par finansiālām problēmām. (89)

Runājot par H. Banberija darbiem, pievēršama uzmanība autorības problēmām. Daudzi oforti radīti pēc viņa oriģināliem ("Drawn by H.W. Bunbury" vai "Designed by H.W. Bunbury") un nav zināms, vai pats mākslinieks piedalījies to gravēšanā. Tādēļ ofortu mākslinieciskā kvalitāte ir ļoti atšķirīga. Zināms, ka viņa zīmējumus gravēja, piemēram, Metjū Dārlijs (*Matthew Darly*, 1741–1778), Džeimss Bretertons (*James Bretherton*, 1730–1806) un pēc 1780. gada — Viljams Dikinsons (*William Dickinson*, 1746–1823).

Spilgts angļu karikatūras piemērs ir 1802. gada oforts "**All Fours**" (Visi četri) (8). Kompozīcija ovālā: divi vīrieši spēlē kārtis pie maza apaļa galdiņa. Abi personāži pēc H. Banberija zīmēta oriģināla, acīmredzot, ir kādu reālu cilvēku portreti. Zīmējuma elegance un profesionālisms liecina par to, ka šo novilkumu gravējis nevis pats H. Banberijs, bet kāds cits viņa laikabiedrs. Šis gravīras kompozīcija un zīmējums atšķiras no cita zināma, diezgan vāja (paša mākslinieka?) lespējams, gravīras autors ir Tomass Roulendsons.

ML estampu krājumā glabājas četras karikatūras, kuras pēc H. Banberija zīmējumiem gravēja citi gravieri: Čārlzs Naitis (*Charles Knight*, 1743–1826), Viljams Dikinsons, Džeimss Henrijs Brokass (*James Henry Brocas*, 1766–1838) un Džeimss Bretertons. Čārlza Naitisa 1803. gada "**A Barber Shop**" (Frizētava) (25) — viena no slavenākajām karikatūrām pēc H. Banberija zīmējumiem. Zināmi šī oforta kolorētie varianti, ko gravējis Tomass Roulendsons. Viljama Dikinsona 1803. gada "**The Country Club**" (Lauku klubs) (15), kā arī iepriekšminētais darbs, turpina 18. gadsimta beigu un 19. gadsimta sākuma patriarhālās Anglijas klusās provinciālās dzīves tikumu un kaislību vizuālo galeriju. Šajās gravīrās apvienota pievilcīgs diletantisks naivums un ass groteskums. Interesanti, ka Jaunzēlandes "Te Papa" muzejā Velingtonā (*Museum of New Zealand Te Papa Tongarewa*) atrodas "**The Country Club**" un "**A Long Story**" eļļas varianti — acīmredzot, tie ir oriģināli, pēc kuriem tika veidoti oforti.

H. Banberija oriģinālus interpretēja arī īru gleznotājs un gravieris Džeimss Henrijs Brokass (*Brocas, James Henry*, 1766–1838) 1784. gada ofortā "**The hopes of the family — an admission at the university**" (Ģimenes cerības — uzņemšana universitātē) (5). Oforta sižets — kādas paputējušas muižnieku ģimenes mantinieks liek iestājeksāmenu universitātē ar domu, ka izglītība palīdzēs atjaunot ģimenes finansiālo stabilitāti. Salīdzinot Dž. Brokasa ofortu ar citiem tā laika elegantajiem angļu karikatūristu zīmējumiem (piemēram, Dž. Gilreja, T. Roulendsona un H. Banberija darbiem), "**The hopes of the family...**" var šķist provinciālas un pat neveiklas. "Liekulības tirgus", galvaspilsētas teātris te aizstāts ar primitīvu farsu, pat rupju anekdoti. Šīs anekdotes personāžiem ir groteski pārspīlēti raksturi: pats reflektants, viņa tēvs, brālis, profesors un kalpone. It kā "nemākulīgais" zīmējums ir viegls, līnija — dinamiska. Akvareļa krāsojums gan ir ļoti skops, to veido "neomulīgi" pietuvinātu toņu kolorīts.

Londonas gravieris un gravīru tirgotājs Džeimss Bretertons (*James Bretherton*, 1730–1806) kļuva pazīstams kā vecmeistaru un tā laika moderno mākslinieku gleznu interpretētājs akvatintā un punktira gravīrā. Zināmi 42 Anglijas ievērojamāko personu portreti, ko mākslinieks veidojis pēc citu mākslinieku oriģināliem. Piemēram, Olivera Kromvela portrets veidots pēc miniatūrista Samuēla Kūpera (*Samuel Cooper*, 1609–1672) oriģināla. No 1772. līdz 1783. gadam Dž. Bretertons radīja vairāk nekā sešdesmit ofortu un akvatintu pēc H. Banberija zīmējumiem, piemēram, "**Snip Fran**" un "**Snip Anglois**" (1773); "**Hyde Park**" (Haidparks, 1781); "**Symptoms of Rearing**" (Audzēšanas simptomi, 1783).

Dž. Bretertona oriģināliem pieskaitāmi: *"Pot Fair"* (Zālītes tirgus, 1777) un *"Trip to Scarborough"* (Ceļojums uz Skarboro, 1783), šajos darbos izzobota tā laika jaunākā mode. Viņa **"Moses"** (Mozus) (4) veidots vēlāk, 1799. gadā, pēc H. Banberija zīmējuma. (92) Atšķirībā no daudzām citām tā laika angļu karikatūrām, lapa nav kolorēta un izceļas ar skarbi ekspresīvu, pat neveikli rupju zīmējumu, kas it kā veidots lielā steigā.

Ievērojama ir Roberta Daitona (*Robert Dighton*, 1752–1814) satīriskā gravīra — **"Descriptions of Battles by Sea & Land, in Two Volumes, From the Kings Library's at Greenwich & Chelsea"** (Jūras un zemes kauju apraksts, divos sējumos, no Karaliskās bibliotēkas Grīnvičā un Čelsijā) (17), kurā attēloti divi vecie kara veterāni-invalidi: zaldāts un jūrnieks, apmainoties ar savas garās dzīves stāstiem. Abi veterāni — savdabīgas divu Karalisko hospitāļu alegorijas (pirmo — *The Royal Hospital*, Čelsijā dibināja Kārlis II 1682 gadā, lai palīdzētu zaldātiem-invalidiem un veterāniem; otro — *The Royal Naval Hospital* Grīnvičā — karaliene Mērija 1692. gadā jūras flotes vajadzībām). Karikatūras autors Roberts Daitons ir viens no pazīstamākajiem Anglijas 18. gadsimta otrās puses un 19. gadsimta sākuma karikatūristiem un ofortistiem. Zināms mākslinieka 1794. gada akvarelis ar autentisku kompozīciju, kuru mākslinieks vēlāk izmantoja tiražēšanai ofortā. (87) Daudzi mākslinieka agrīnie darbi tika izdoti anonīmi, taču 90. gadu sākumā mākslinieks kļuva pietiekami slavens, lai sāktu publicēt darbus ar savu īsto vārdu. (88) Smieklīgajās un vienlaikus atbaidošajās Londonas ainavās R. Daitons attēloja visdažādākos pilsētu iedzīvotāju tipus (advokātus, oficierus, aktierus, amatniekus, cīkstoņus, Londonas plebejus utt.) izteismīgās eksaltētās pozās, dažkārt atbaidoši groteskām sejām-maskām. Viņa tēliem un kompozīcijām piemīt zināms naivisms, dekoratīva pliekānība. Gravīras ļoti bieži ir detaļu pārpildītas, koši izkrāsotas.

Roberta Daitona (*Dighton, Robert*, 1752–1814) dēla un batāliju gleznotāja Denisa Daitona (*Denis Dighton*, 1792–1827) brāļa Ričarda Daitona (*Richard Dighton*, 1795–1880) izkrāsotais oforts **"Absolute Wisdom, of Queen's Owl: taken from a Wood"** (Karalienes meža pūces absolūtā gudrība) (16) ir neparasts satīriskā portreta-alegorijas piemērs, kurā pūce iemieso Londonas mēru (1815–1817) Metjū Vudu (*Matthew Wood*, 1768–1843). Acīmredzot, oforts radīts laikposmā no 1817. līdz 1825. gadam, kad R. Daitons kļuva slavens ar sava laika Londonas slavenību satīriskajiem portretiem. Cikls ar Vestendas portretiem uzsākts 1817. gadā un nākamajā desmitgadē tika papildināts ar vairāk nekā 1000 ofortiem. Pēc tam R. Daitons pārtrauca satīrisku ofortu veidošanu, pārcēlās vispirms uz Čeltenemu (*Cheltenham*), pēc tam uz Vorčesteru (*Worcester*), kur pievērsās akvareļu un litografētiem portretiem (pēc 1835. gada).

Džeimss Gilrejs un Tomass Roulendsons

Četrus ofortus ML estampu krājumā radījusi Džeimsa Gilreja roka. Viņš bija izcils angļu grafiķis, gravieris, lielākais politiskās gravīras meistars, saukts par "karikatūras princi". Minētie oforti radīti mākslinieka spožākajā daiļrades periodā, tas ir, no 1786. līdz 1801. gadam. Dž. Gilrejs radīja vairāk nekā 1500 karikatūru, galvenokārt oforta tehnikā. Dž. Gilreja kā karikatūrista slava bija pārsteidzoša, viņa satīriskas gravīras bija pazīstamas un ārkārtīgi populāras visā Eiropā. Mākslinieks radīja savus varoņus dažādās lomās, situācijās un emocionālos stāvokļos — izmisuma, satraukuma, seksuālās kaisles, erotisko sapņu mirkļos un patiesi, tomēr mazliet ironiski priecējās par tiem. (88; 58, 47. lpp.)

Slavenajā karikatūrā **"A Sale of English-Beauties, in the East- Indies"** (Angļu daiļavu pārdošana Ostindijā) (21) (5. attēls), kas tapusi Dž. Gilreja agrīnajā daiļrades posmā, apvienota politika un morāle, asa sociālā kritika, kā arī zināma "erotiskā pievilcība".

Karikatūras sižets — jautra britu līgavu izsole kādā Ostindijas ostā: kuģis tikko atbrīvots no "kravas", ceļotājas izkāpušas krastā. Visu rangu baudkārie skatītāji un naivās "lauku aitiņas" ("verdzenes" un "vergturi") flirtē un piemulķo, atklāti pārdod un pērk, savaldzina un padodas kārdinājumam... Līdz 18. gadsimta beigām reti kura britu sieviete uzdrošinājās braukt uz Indiju, bet situācija drīz mainījās un Ostindijas laulību tirgum tika aktīvi piegādātas jaunas sievietes. Dažas avantūristes deva priekšroku jautrākai un izdevīgākai "seksuālajai verdzībai", nevis garlaicīgām oficiālajām laulībām. Par amorālu uzvedību daudzas tika izsūtītas atpakaļ uz Angliju. Neskatoties uz skandāliem, britu līgavas brauca meklēt laimi un bagātus vīrus Indijā vēl daudzus gadus. Gravīras kreisajā pusē attēlots izsoles vadītājs, kurš stāv uz podesta, kas izveidots no britu izstrādājumu (*British Manufacture*) saiņiem, blakus atrodas kaste, acīmredzot, ar pornogrāfiska rakstura literatūru: "*For the Amusement of Military Gentlemen*", "*Crazy Tales*", "*Pucelle*", "*Birehini's Dance*"; "*Elements of Nature*"; "*Female Flagellants*"; "*Family Hill*"; "*Sopha*"; "*Moral Tales*" ("Militāristu izklaidei"; "Traki stāsti"; "Pučelle"; "Birehini deja"; "Dabas elementi"; "Sieviešu kārtas pašsausītājas"; "Ģimenes kalns"; "Sofa"; "Morāles stāsti"). Kompozīcijas priekšplānā atrodas septiņas mucas, kuros glabājas tolaik venērisko slimību ārstēšanai izmantotās zāles "*Leake's Pills*" (Dr. Līka tabletes), kastīte ar ķirurģiskajiem instrumentiem (*Surgeons instruments*) —

5. attēls. James Gillray. *A Sale of English-Beauties, in the East-Indies*. 1786. gads

mājiens uz juteklisko prieku sekām. Labajā pusē redzama noliktava ar uzrakstu virs durvīm: "*Warehouse for unsaleable goods from Europe. NB: To be returned by the next ship*" (Nepārdodamu mantu noliktava no Eiropas. NB: Sūtāma atpakaļ ar nākamo kuģi), ļaužu grupa: eksotisks indietis (ģērbs, tāpat kā pārējie viņa tautieši, jocīgos "orientālos" masku balles kostīmos), "svaiga" angļu līgava ar kailām krūtīm, smieklīgs, pāresns ierēdnis ar ģenerālgubernatora instrukcijām ("*Instructions for Governor General*") kabatā, kurš reklamē kautrīgās pretendentes jaukumus un nēģerēns ar milzīgu lietussargu. Blakus vēl viens bagāts indietis ar garu pīpi skrupulozi inspicē kādas britu daiļavas kājas, aiz viņa uz milzīgiem

svariem tiek svērtā baiļu pilna resnule. Šajā darbā mākslinieks pierāda sevi kā sarežģītu figurālo kompozīciju meistarū, it kā vienkāršu, ievēribas necienīgu dzīves ainu paceļot līdz farsa līmenim un piešķirot skandalozajai aintai eksotiska karnevāla noskaņu. Šī karikatūra bija ārkārtīgi populāra un pieprasīta dažādos Anglijas sabiedrības slāņos. 19. gadsimta sākumā, pasliktinoties redzei (redzes traucējumi sākās 1806. gadā; Dž. Gilrejs mēģināja lietot brilles, taču tās nepalīdzēja), pastiprinoties alkoholismam un mentālajām problēmām, Dž. Gilrejs pārtrauca māksliniecisko darbību (viņa pēdējais oforts veidots 1809. gadā). Izdevējs Tomass Tegs (*Thomas Tegg*, 1776–1845) uzaicināja T. Roulendsonu nokopēt Dž. Gilreja plati jaunai karikatūras tirāžai. T. Roulendsona replika publicēta 1810. gadā, tai ir mazāks izmērs un "vienkāršāks" zīmējums, nekā oriģinālam.

Lielu interesi varētu raisīt divi oforti, ko Dž. Gilrejs veidojis pēc amatiera Braunlova Norta (*Brownlow North*, 1778–1829) zīmējumiem. Līdz 2011. gadam LNB krājumā tie tika uzskatīti par nezināmu mākslinieku darbiem, neskatoties uz "gilrejisko" rokrakstu un viņam raksturīgo izcilo māksliniecisko līmeni. Tas bija saistīts ar to, ka B. Norts izmantoja šifrētu signatūru — kompasa monogrammu, kur bultiņa rāda uz ziemeļiem, bet Gilreja uzvārds bija slēpts zem signatūras "P.F.L:B.". Viens no raksturīgākajiem Gilreja-Norta mākslinieciskās sadarbības paraugiem — traģikomiska sižeta attēlojums: kāda resna lauciniece nokļuvusi zem aristokrātes kariatē zirgiem — 1801. gada oforts "**One of the advantages of a Low Carriage**" (Viena no zemas kariatē priekšrocībām). (20) (6. attēls) Grūti pateikt, cik šajā ofortā atstāts no B. Norta oriģināla, cik kompozīcijā, zīmējumā un tipāžos ieviesis Dž. Gilrejs. Tomēr šajā darbā koncentrējas labāko Dž. Gilreja (kā mākslinieka un interpretētāja) karikatūru iezīmes: īpašs formas saasinājums, hipertrofēti ass šaržējums, kas dažreiz līdzinās

6. attēls. James Gillray. *One of the advantages of a Low Carriage*. 1801. gads

biedējošām groteskām, kā arī izsmalcināts, bet diezgan košs kolorējums (eksistē arī novilkumi ar citu kolorējumu). Vērojot kādu parādību, studējot kādu priekšmetu vai modeli, Dž. Gilrejs nesteidzās momentāni panākt attēla ticamību, bet gan radoši to apjēdza, bagātināja, transformēja simboliskā tēlā. Tas izpaužas īpaši melodiskā kontūru un līniju kustībā, attēla plaknes lineāri-ornamentālā risinājumā, dažādu ritmisko tēmu savienojumā. Būdams izcils zīmētājs, Dž. Gilrejs lieliski pārvaldīja līniju, ar kuras palīdzību radīja izsmalcināti elegantu, vijīgu, dažreiz smagnēju vai ērkšķainu formu iespaidu. Izmantojot svešu ideju un manieri, Dž. Gilrejs radīja savu "gilrejisko" telpu, ar "saviem" tipāžiem un raksturiem, kuros skatītājs viegli varēja atpazīt gan "gilrejisko" varoni, gan laikabiedru. Cits Dž. Gilreja un B. Norta sadarbības piemērs — karikatūra **"Every Rogue is a Coward"** (Katrs kladonis ir glēvulis) (19), kurā mākslinieks rāda komisku sadursmi starp diviem, lauku kavalieriem, kuri līdzīgi kā dviņi. *"Here is my Money! Spare my Life!"* (Te ir mana nauda! Pataupiet manu dzīvību!), kliedz viens. *"Ah! Dont Fire! I'll give all"* (Ak! Nešaujiet, es atdošu visu!), kliedz otrs. Dž. Gilrejs ir viens no tiem māksliniekiem, kura izcilo sasniegumu dēļ karikatūra kļuva par patstāvīgu mākslas veidu. Mākslinieka darbos vispārināto sociālo ievirzi un eleganto humoru dažkārt nomaina ļoti asa, personificēta, dažkārt nikna satīra par konkrētiem valsts un sabiedrības personāžiem vai reāliem politiskas vai sabiedriskās dzīves notikumiem. Zināms, ka ļoti bieži Dž. Gilreja karikatūrām asos politiskos strīdos bija pārliecinoša argumenta funkcijas.

ML estampu krājumā glabājas vēl viens darbs, kas arī varētu būt saistīts ar Dž. Gilreja vārdu. Karikatūru **"Easing the Tooth-ach"** (Atvieglojot zobu sāpes) (18) tradicionāli ieskaita mākslinieka mantojumā, neskatoties uz to, ka tai nepiemīt raksturīgais "gilrejiskais" zīmējums, izdomas un aristokrātiskās kompozīcijas elegance. Kompozīcijā un zīmējamā jūtama diletantiska naivitāte un zināma "neveiklība" līdz ar pārspilētu asu groteskumu. Arī gravīras izkrāsojums ir parupji raibs. Karikatūras varoņi — divi smieklīgi švīti, ģērbusies pēc 18. gadsimta nogales jaunākās modes. Viens no viņiem pārbauda otra zobus. Atribūcija tiek pamatota, atsaucoties uz oforta izdevējas Hannas Hamfrijas (*Hannah Humphry*, ap 1745–1818) vārdu, kā galveno šī darba piederības pierādījumu. Kopš 1791. gada H. Hamfrija bija Dž. Gilreja (pēc viņas pasūtījuma mākslinieks radījis ap 600 ofortus) karikatūru izdevēja. Viņai piederēja estampu veikals, kura skatlogā tika izstādītas Dž. Gilreja karikatūras, kur tās brīvi varēja aplūkot londonieši. H. Hamfrijas veikala (pēdējā atrašanās vieta — *St. James* iela) skatlogu ar mākslinieka karikatūrām, kā arī to skatītājus var aplūkot vienā no Dž. Gilreja vēliniem darbiem *"Very slippery weather"* (Ļoti slidens laiks) (1808).

Angļu karikatūru kolekcijas rota — izcilā angļu grafiķa Tomasa Roulendsona lapa no sērijas **"More Miseries"** (Jaunas likstas). (30) (7. attēls) Vienīgais T. Roulendsona oforts ML estampu krājumā, kas atgādina viegli kolorētu elegantu spalvas zīmējumu, pieder pie mākslinieka labākajiem darbiem 19. gadsimta sākumā. T. Roulendsons zoboja par vienkāršām lauku izpriečām un vulgāriem netikumiem: karikatūras varonis — kāds jauks, acīmredzot, krietni piedzēries kungs, apseglojis zirgu ar mugurpusi uz priekšu, naktī cenšas atgriezties mājās pēc ieilgušām pusdienām. Par to liecina arī ietilpīgais karikatūras nosaukums jeb skaidrojošs komentārs zem attēla: "Laukos, izklaidei, dodoties vakariņās, apreibušam pametot māju tumšā naktī, sēžot jāteniski ar seju pret zirga asti un dažas minūtes brīnoties, kā spēj noturēties sedlos, klausoties līdzbiedru dzēlībās par to, kāds velns iesēdies tā lopa smadzenēs, ka tam jādodas atmuguriski." Karikatūras kompozīcija ir viegli uztverama, zīmējums možs un ārkārtīgi kustīgs, tipāži — ekspresīvi un groteski. Vienkāršas detaļas un atturīgi risināta darbības telpa (lauku kotedžas pagalmiņš, stilizēti koki, lauku kavalieru mājas tērpi, suns) palīdz stāstam un fokusē uzmanību uz dzīves cirka priekšnesuma kulmināciju. Šajā karikatūrā jau skaidri pamanāmas raksturīgās angļu 19. gadsimta grāmatu

7. attēls. Thomas Rowlandson. More Miseries. 1807. gads

grafikas pamatlinijas: izteikts groteskums, ass personāžu raksturojums, neparasts, gandrīz sirreāls ikdienas dzīves atspoguļojums, noslēpumains, bet ļoti precīzs, nevainojams "impresionistisks" zīmējums. Tas kļuva par iedvesmas avotu slavenā 19. gadsimta angļu karikatūrista un ilustratora Džordža Krukšenkā daiļradei.

T. Roulendsona ofortus raksturo ne tikai skrupulozi atlasītas detaļas, tēlu komisks saasinājums, metaforiskas un groteskas situācijas, bet arī izcila grafiķa meistarība. Īpašu savdabību un izteiksmīgumu T. Roulendsona ofortiem piešķir krāsa. Acīmredzot, T. Roulendsons pats iesniedza krāsojuma paraugus (krāsojums nebija otršķirīga lieta), jo daudzi viņa oforti it kā imitē akvareļkrāsu zīmējumus. Mākslinieka darbi tika publicēti vairākkārt, dažādās izdevēju darbnīcās, tādēļ to krāsu gamma atšķiras. T. Roulendsons parāda savus varoņus dažādās groteskās situācijās un lomās — izmisuma, satraukuma, seksuālās kaisles, erotisko sapņu mirkļos un patiesi, pat mazliet ironiski, zobojas par tiem. Mākslinieks spēj pasmaidīt arī pats par sevi. Mākslinieciska domāšana, emocionalitāte, dažkārt novesta līdz ekscentrismam, ironiska attieksme ne vien pret pasauli, bet arī pret sevi, tuvina viņa daiļradi preromantisma mākslai. T. Roulendsona karikatūrās saskatāmas ļoti savdabīgās angļu humora, sarkasma un groteskuma iezīmes, kas jaušamas arī angļu 18. gadsimta reālistiskajos romānos.

T. Roulendsona mākslinieciskais mantojums kvalitātes ziņā ir ārkārtīgi neviendabīgs. Tradicionāli pieņemts, ka viņa spožākie un interesantākie darbi radīti 1780.–1790. gados. Piemēram: "Going out in the Morning" (Rīta izbrauciens medībās, 1786), "A Sudden Squall in Hyde Park" (Negaidīta vēja brāzma Haidparkā, 1788), "A Butcher" (Miesnieks, 1790), "Amputation" (Amputācija, 1793). Šie darbi demonstrē jūsmīgu attieksmi pret pasauli un fantastisku laimes sajūtu. Oforts ML estampu krājumā pieskaitāms tā sauktā "pagrimuma" perioda darbiem. Šajā laikā mākslinieks rādīja detaļām pārpildītus, pārāk groteskus, frivolus, pat vulgārus ofortus, kuru komiskums aizēno cilvēcīgumu. 19. gadsimta sākumā māksliniekam nācās grūti pielāgoties jaunajām prasībām, tikumiem un modei. Bet tieši šajā

laikā sākās ražīga sadarbība ar mākslas izdevēju Rūdfolfu Akermanu (*Rudolph Ackermann*, 1764–1834), kurš palīdzēja atrast jaunas tēmas un interesantus sižetus, kā arī asprātīgu un aktuālu tekstu autorus. (64, 10.lpp.; 91)

Džordžs Krukšenkis

Džordžs Krukšenkis dzimis un visu mūžu nodzīvojis Londonā, ir viens no spožākajiem Anglijas 19. gadsimta pirmās puses karikatūristiem un grāmatu ilustratoriem. Vēl nepilnu divdesmit gadu vecumā viņš kļuva slavens ar savām politiskajām karikatūrām populārajam mēnešrakstam *"The Scourge, a Monthly Expositor of Imposture and Folly"* (Pletne, izlikšanās un muļķību ikmēneša komentētājs). Četros darbības gados mākslinieks sasniedza Dž. Gilreja slavas līmeni, neatpalikdams no viņa arī honorāru lielumā. Savas garās dzīves laikā mākslinieks radīja vairāk nekā 15 000 zīmējumu un gravīru, ilustrēja vairāk nekā 850 grāmatu. 1810.–1820. gados viņš pievērsās sociālajām un politiskajām karikatūrām, turpinot angļu aristokrātiskās un buržuāziskās sabiedrības tikumu un netikumu, kā arī svarīgo politisko notikumu atspoguļošanu, asprātīgi izsmejot vīgu un toriju partijas.

Dž. Krukšenkis bija lielisks dažādu sabiedrības slāņu, cilvēku tipu un raksturu attēlotājs. Kā neviens cits viņš spēja atmaskot 19. gadsimta Anglijas sabiedrību ar tās "slimībām" un vājībām, dažkārt parādot to, ko viņa laikabiedri negribēja, vai pat baidījās atklāt sevi un apkārtējos. **"Le retour de Paris or, the Neice presented to her relatives by her French Governess"** (Atgriešanās no Parīzes: brāļa/māsas meitu ar radniekiem iepazīstina

8. attēls. George Cruikshank. *Le retour de Paris or, the Neice presented to her relatives by her French Governess*. 1819. gads

viņas franču mājskolotāja) — viens no mākslinieka agrīnajiem šedevriem un izsmalcinātā stila spilgtākajiem paraugiem. (14) (8. attēls) Šajā elegantajā, ar akvareli kolorētajā ofortā mākslinieks asprātīgi attēlo kādas meitenes atgriešanos no Parīzes ceļojuma kopā ar savu franču guvernanti: tajā atspoguļota kļiedzoši ekstravagantās, jaunākās franču modes un puritāniskā angļu stila krustošanās. Mākslinieku interesē reālās, ikdienas dzīves anekdotes, ko viņš rāda ar lielu pārliecību, detaļu precizitāti un vieglumu.

Karikatūras **“Game of Chess”** (Šaha spēle) (13) sižets arī gūts no ikdienas dzīves: divi aristokrāti spēlē šahu sveču gaismā un divi — novēro spēli. Katram kompozīcijas personāžam ir ne tikai atšķirīgs ģērbšanās stils (redzama atšķirīga attieksme pret modi – sekošana tai vai tās ignorēšana), bet arī dažādas emocijas. Mākslinieks veidojis trīs sižeta variantus: 1814., 1819. un 1835. gadā. 1819. gada variants ML kolekcijā, iespējams, ir labākais. Vēlāk 1835. gadā, Dž. Krukšenkā vēlreiz pievērsās sižetam (1835. gadā tika izdots arī karikatūras **“Le retour de Paris...”** jaunais papildinātais variants (81, 84), taču tas vairs nespēja sasniegt agrīnā “oriģināla” ironiskumu un vieglumu). (81) Visi mākslinieka ofortu novilkumi no LNB krājuma ir kolorēti (akvarelis te izmantots kā patstāvīga mākslinieka arsenāla sastāvdaļa, nevis otršķirīga palīgtechnika) ar lielu meistarību, eleganci un māksliniecisku gaumi, demonstrējot angļu 19. gadsimta sākuma akvareļtechnikas sasniegumus. Mākslinieks turpināja attainot Lielbritānijas sociālo un politisko dzīvi līdz 1825. gadam, kaut jau no 1820. gada pievērsās arī moderno autoru grāmatu ilustrēšanai. Dž. Krukšenkā kļuva slavens, ilustrējot Čārlza Dikensa (*Charles John Huffam Dickens*, 1812–1870) **“Boza stāstus un aprakstus”** (1836–1837) un **“Oliveru Tvistu”** (1838). Viņa ilustrācijas bērnu grāmatām, piemēram, brāļu Grimmu pasakām (1827) kļuva slavenas ne vien Eiropā, bet arī Amerikā. Ar gadiem viņa daiļradē parādījās didaktiskas noskaņas. No 1835. līdz 1853. gadam mākslinieks izdeva **“Komisko almanahu”**, kuram veidoja ne vien ilustrācijas, bet arī sacerēja tekstu.

“Fast Colours. Patience on a Monument smiling at grief, or The Royal Laundress washing Boney's Court Dresses” (Noturīgās krāsas) — ļoti interesants Dž. Krukšenkā politiskās karikatūras paraugs, veltīts tā saucamā Anglijas ex-pensionāra, Francijas karaļa

9. attēls. George Cruikshank. *Fast Colours. Patience on a Monument smiling at grief, or The Royal Laundress washing Boney's Court Dresses*. 1815. gads

Luija XVIII restaurācijai un Napoleona Bonaparta pēdējiem gadiem. (12) (9. attēls) Protams, satīriskais sižets un tā simbolika (arī slaveno personāžu dzīves peripetijas) bija ļoti labi zināmas mākslinieka laikabiedriem. Karikatūras personāži ir politiskas rēvijas varoņi, kuri cenšas sekot savu mizanscēnu partitūrai, ievērojot likteņa vai kādu citu augstāko spēku maģisko režiju. Politiskā "skatuve" ir pilna ar simboliskiem atribūtiem un aksesuāriem, maskām un raibiem masku balles tērpiem. Luijs XVIII attēlots kā veca, resna, riebīga veļas mazgātāja ar karaliskiem Burbonu "fleurs-de-lis" uz zeķēm. Blakus "viņai" stāv ķeblis ar sili (tā dekorēta ar "fleurs-de-lis"), kurā atrodas Napoleona trikolors un mazi zaldātiņi ar Austrijas, Krievijas un Britānijas alianses karogiem, kuri ķepurojas ziepju putās. Blakus karalim nolikta džina pudele ar etiķeti "Holy Water" (Svētais ūdens) un glāze. "Veļas mazgātāja", pūloties nomazgāt Napoleona trikoloru, sten: "*Bless me how fast these Colours are I'm afraid I shall not get them white alth'o I have got such a Strong Lather*" (Nolādēts, cik noturīgas ir šīs krāsas, es nekad nespēšu tās izmazgāt, lai gan man ir tik stiprs mazgāšanas līdzeklis). Uz zemes pie "mazgātājas" kājām — grāmata, gravūra vai satīriskā lapa ar trim sieviešu figūrām "*Old women washing a Blackemoore white*" (Vecas sievas mazgā Blekloru baltu) un pudelīte ar etiķeti "*Salts of Lemon for takg out Stains*" (Citrona sāls traipu tīrīšanai). Kompozīcijas dziļumā aiz jūras uz Svētās Helēnas salas sēž gigantisks Napoleons Bonaparts savā tradicionālajā pozā, viņa kājas min Džeimstouna līci (*Jamestown Bay*). Labo roku uzlicis uz gurna, kreiso — ielicis vestē, viņš saka: "*Ha, ha! such an Old Woman as you may rub a long while before they'll be all white for they are Tricoloured in grain*" (Ha!Ha! Jums, tik vecai sievai būs ilgi jāberž, lai dabūtu baltu, jo trikolors ir šķiedrās).

19. gadsimta sākuma angļu akvatinta: Roberts Havelis I

19. gadsimta sākuma Anglijas grafiku pārstāv Roberts Havelis I (*Robert Havell I*, 1769–1832) — viens no slavenākajiem sava laika akvatintas meistariem, cēlies no pazīstamas grafiķu Havelu dzimtas. Mākslinieks kļuva slavens kā izcils reproducētās gravūras meistars, gravējot galvenokārt sadzīves skatus, dzīvniekus (zirgus) no citu mākslinieku oriģināliem. ML estampu krājumā atrodami divi izcili darbi no pasaulslavenās pasta kariēšu attēlu sērijas (1815–1817), kas veidota pēc Džeimsa Polarda (*James Pollard*, 1792–1867), kurš specializējās sporta ainu un zirgu attēlošanā, oriģināliem. Abās akvatintās jaušamas gan dabas ainavu, gan dzīvnieku, gan sadzīves žanru iezīmes. Tās atšķiras ar ļoti smalku un niansētu krāsojumu, kurš imitē akvareli. Viens no R. Havela slavenākajiem darbiem, īsts ML estampu krājuma šedevrs — 1815. gada "**Stage Coach & Opposition Coach in Sight**" (Pasta kariete). (23) (10. attēls) Tā ir spoža 19. gadsimta sākuma Anglijas dzīves un tikumu liecība, kas, iespējams, parāda vairāk nekā kāds sava laika romāns. 18. gadsimta. un 19. gadsimta pirmajā pusē pasta karietes (*The Royal Mail stagecoach*) bija ārkārtīgi pieprasīts pārvietošanās līdzeklis, kas veica gan sabiedriskā, gan pasta transporta funkcijas. Pasta karietē bija ļoti ātri un ērti ceļot cauri visai Apvienotajai karalistei. Piemēram, 1784. gadā šāda pasta kariete ceļu no Londonas līdz Bristolei, tas ir, 120 angļu jūdzes, veica 17 stundās; pasta karietes brauca cauru diennakti, ar pieturām speciālās iebraucamās vietās, kur mainīja zirgus vai uzņēma jaunus pasažierus. Akvatintas sižets: pasta kariete ar pasažieriem piedalās improvizētās ātrumsacīkstēs ar otru pasta karieti, visā ātrumā pagriežoties pa kreisi. Izcili attēlots ātruma efekts. R. Havelis skrupulozi fiksē detaļas: tipisku Džordža III Anglijas ainavu ar lauku ceļiem, mežiem vai muižu parkiem, karietes detaļas, zirgus, pasažieru un kučieru kostīmus, cilvēku tipāžus, utt. R. Havela 1816. gada akvatintā "**Stage Coach Setting Off**" (Pasta karietes izbraukšana) (24) redzama kāda provinciāla Anglijas piepilsēta ar baznīcu.

10. attēls. Robert Havell I. *Stage Coach Setting Off*. 1816. gads

Savos darbos R. Havels izmanto sarežģītu tehnisko paņēmieni, savienojot ofortu ar izsmalcinātu akvatintu, gatava novilkuma retušu un rokas izkrāsojumu ar akvareļkrāsām vai guašu. Dažādu tehniku apvienošana vienā darbā sniedz pārsteidzošu, interesantu efektu, radot smalku, gandrīz neredzamu lidojošu līniju un krāsaino laukumu simfoniju. R. Havela izkrāsoto akvatintu neatkārtojamais kolorīts — izsmalcināta, ļoti atturīga, gandrīz monohroma toņu un pustoņu harmonija ar dažu košu laukumu akcentiem. Jāuzsver, ka meistarīgais akvatintas krāsojums imitē akvareli, piešķirot gravīrai unikāla akvareļoriģināla izteiksmi. R. Havela sižetos galvenā loma atvēlēta Anglijas pilsētu un nelielu miestu ikdienas dzīves ainām. Tādējādi R. Havels turpina angļu skatu un žanra gravīras tradīcijas. R. Havels veido pārsteidzošu un dažkārt paradoksālu fantāzijas pasauli, kurā dokumentāla patiesība apvienota ar arkādijas idilli, romantisms ar ikdienišķām rūpēm. Viņa akvatintas atspoguļo angļu sociālo slāņu daudzveidību. Ļoti bieži tajās redzami zirgi, medības vai jāšanas sacīkstes — tā laika angļu ikdienas dzīves neatņemama sastāvdaļa. Zināms akvatintas “*Stage Coach*” novilkums, ko gravējis pats Dž. Pollards. Šis akvatintas autorība gan ir neskaidra. Piemēram, Britu muzejā zīmējumu un estampu kolekcijā “*Pasta karietes*” tiek uzskatītas par viņa dēla Roberta Havela II (1793–1878) darbu. (75)

Franču romantisma grafika

Romantisma laikmetu ML estampu krājumā pārstāv slavenā franču soprāna Kornēlijas Falkones (*Cornélie Falcon*, 1814–1897) portrets, kurā viņa attēlota Fromentāla Halevi

(*Jacques-Fromental Halévy*, 1799–1862) operas “Židiete” (*La Juive*), skatuves varones Rašelas kostīmā. (22) Pēc Eižena Skriba (*Eugène Scribe*, 1791–1861) oriģinālā libreta veidotā “Židiete”, viena no spilgtākajām franču lielā stila operām, Parīzes Operā pirmoreiz rādīta 1835. gada 23. februārī un tūlīt kļuva par vienu no populārākajām 19. gadsimta operām. ML glabātā portreta autors — slavenais franču gleznotājs un litogrāfs Pjērs Luijs Anrī Grevedons (*Pierre-Louis Henri Grévedon*, 1776–1860), kurš 1831.–1834. gadā litografēja Parīzes aktrišu portretu sēriju **“Recueil de quelques portraits d’actrices des principaux théâtres de Paris”**. Šis portrets datēts ar 1834. gadu. Iespējams, tas radīts šīs sērijas ietvaros un saistīts ar topošo operas pirmizrādi. Tas ir spilgts 19. gadsimta pirmās puses portreta paraugs (bibliotēkā glabājas nekolorēts variants), kuram raksturīga litogrāfijas tehnikas virtuozitāte, perfekts zīmējums, pozas un anturāžas efekts, izteikta tēla heroizācija, nedaudz idealizēta līdžība un romantiska noskaņa. Izmantojot litogrāfijas tehniku, kas ļauj imitēt viegla zīmējuma efektu, meistars ar virtuozu smalkumu attēlo gan izcilās aktrises artistisko iedabu, gan Halevi mūzikas esenci, gan “orientāla”, pēc pēdējās Parīzes modes darināta skatuves tērpa grezno eleganci. Portrets, kas pieder pie mākslinieka labākajiem darbiem, valdzina ar apgarotību un poētisku iejūtīgumu.

Viens no spilgtākajiem 19. gadsimta litogrāfijas tehnikas un vēlīnā franču romantisma grafikas paraugiem ir Luija Staņislas Marina-Laviņjē (*Louis Stanislas Marin-Lavigne*, 1797–1860) greznā litogrāfija **“Don Juan”** (Dons Žuans) (27), kas radīta pēc pazīstamā salona gleznotāja Eižena Deverijas (*Eugène François Marie Joseph Devéria*, 1805–1865, pārsvarā atainoja vēstures un literatūras sižetus) gleznas. Franču gleznotājs un litogrāfs Marins-Laviņjē no 1814. līdz 1819. gadam mācījies *Ecole des Beaux Arts*, pirmoreiz viņa darbi eksponēti 1824. gadā un 1840. gadā, bija godalgots ar otrās klases medaļu. (88) Sižeti, aizgūti no populāru operu libretiem un aprobēti jau glezniecībā, bija ārkārtīgi populāri arī vēlīnā romantisma vai historicisma laikmeta reprodukcijas grafikā. Nav precīzi nosakāms, kāds literārais darbs vai teātra izrāde iedvesmojusi E. Deveriju. 19. gadsimta pirmajā pusē parādījās daudz šī sižeta interpretējumu. To skaitā bija, piemēram, Aleksandra Dimā tēva 1836. gada slavenā luga *“D. Juan de Marana ou la chute d’un ange”*. Acīmredzot, ML estampu krājuma litogrāfijā attēlota donnas Ineses nolaupīšana. Litogrāfijas pamatā ir atturīga, taču izsmalcināta melnbaltā gamma, kuras robežās mākslinieks sasniedz apbrīnojami smalku toņu gradāciju un dažādību, pārejot no viegla gandrīz caurspīdīgā sudrabaina toņa, līdz dziļam, samtainam melnumam. Mākslinieks meistarīgi attēlo galveno varoņu īpašības un pretišķības (piemēram, donnas Ineses it kā porcelāna lelles trauslumu un nolemtību apvienojumā ar teatrālismu), kas izpaušas gan mākslotajās pozās un kustībās, gan kostīmos. Kompozīcija pārsteidz ar pompozu teatralizētu noskaņu greznā *“Grand opera”* stilā: darbība notiek eksotiskā orientālā arhitektūras telpā, kuras pamatā ir stilizēti alhambras motīvi; galveno varoņu kostīmi ir 17. gadsimta tērpu fantastiska stilizācija romantisma stilā. Litogrāfijas kompozīcija, kas atgādina skatuves darbību ar kori, statistiem un solistiem, izceļas ar strauju, eksaltētu kustību. Šķiet, sievietē kā viegls zīda mākonis lido līdzī savam nepielūdzamam laupītājam. *“Don Juan”* ir vienīgais darbs ML estampu krājumā, kas dod iespēju iepazīt romantisma laika reproducējošās litogrāfijas sasniegumus.

Šis pētījums ir tikai pirmais solis Mākslas lasītavas estampu krājuma ārzemju sadaļas izvērtēšanā (visi grafiskie darbi atributēti pēdējos trijos gados, vairāki — arīdzan restaurēti LNB Restaurācijas nodaļā), kolekcijas interesantāko grafiskās mākslas darbu popularizēšana.

Tehniskie termini un saīsinājumi senās gravīrās

Fecit, fec., f. (latīņu) — viņš/viņa zīmēja

Incisit, inc. (latīņu) — viņš/viņa gravēja vai grieza

Excudit (latīņu) — viņš/viņa gravēja vai iespieda

Pinxit, pinx., p. (latīņu) — gleznoja

Sculpsit, sculpt., sculp., sculps., sc. (latīņu) — viņš/viņa grieza, greba

Delineavit, del't., del. (latīņu) — viņš/viņa zīmēja

Etched, etch'd. (angļu) — viņš/viņa gravēja vai kodināja

Published, pub'd., pub. (angļu) — viņš/viņa publicēja

Imprimé, imp. (franču) — viņš/viņa iespieda

Lith. (grieķu) — viņš/viņa zīmēja uz litogrāfijas akmeņiem; arī litogrāfs, iespiedējs (drukātājs)

Izmantotie informācijas avoti

18.–19. gadsimta ārzemju iespiedgrafika LNB krājumā

1. *Alexius Petrovitiuss, Augustiss Moscorum Caesaris Filius, Imperialis dignitatis haeres.* 1709.–1711., papīrs, vara gravūra, lapas izmērs: 14,5 x 9,5 cm. Malas nogrieztas. Zem attēla kreisajā apakšējā stūrī: grāfa Leonīda fon der Pālena signatūra rokrakstā.
2. **Bause, Johann Friedrich, 1738–1814.** *Ioannes Fridericvs de Domhardt. Nat d. 18 Sept. 1712, denat d. 20 Nov. 1781.* pēc 1781. gada, papīrs, vara grebums, lapas izmērs 38,9 x 27 cm. Malas nogrieztas. Zem attēla kreisajā pusē: Becker pinx.; labajā pusē: Bause sculps.
3. **Bossler, Heinrich Philipp, 1744–1812.** *Neues Exercier-Haus, in der Hoch-Fürstln. Residenz Darmstadt: So eine Länge hat von 272 Fuß und eine Breite von 134 Fuß ohne Säulen.* 1770.–1772., papīrs, oforts, 40,3 x 48 cm, lapas izmērs 54,4 x 42,2 cm. Zem pils attēla kreisajā pusē: gebaut durch J.M. Schuhknecht F. Baumeister; labajā pusē: gestochen durch H.P. Bossler.
4. **Bretherton, James, 1730–1806.** *Moses.* 1799., papīrs, oforts, 28,8 x 41 cm, lapas izmērs 33 x 45,5 cm. Zem attēla kreisajā pusē: Mr. Bunbury del.; labajā pusē: Js. Bretherton f.; zem nosaukuma: London. Published Feby. 27th. 1799, by J. Harris, Sweetings Alley, Cornhill.
5. **Brocas, James Henry, 1766–1838.** *The hopes of the family — an admission at the university.* 1784., papīrs, oforts, kolorēts akvarelī, 28 x 38,4 cm, lapas izmērs 33,2 x 43,7 cm. Zem attēla kreisajā pusē: Bunbury del.; labajā pusē: Engraved by H. Brocas; zem nosaukuma: Dublin Published by Wm. Allen No 32 Damesstreet Novr. 1st-1784.
6. **Nezināms mākslinieks.** *A Hall Storm.* 1782., papīrs, oforts, punktīrs, 30,5 x 35,6 cm, lapas izmērs 35,4 x 42,7 cm. Zem attēla: Drawn by H. W. Bunbury Esqr.; zem nosaukuma izdevēja uzraksts: London, publish'd April 19 1782 by J. R. Smith, N 83, opposite the Pantheon, Oxford Street. Pēc Henrija Viljama Banberija (Henry William Bunbury, 1750–1811) oriģināla. Iespējams, gravūras autors ir Džons Rafaels Smits (John Raphael Smith, 1752–1812).
7. **Nezināms mākslinieks.** *A Long Story.* 1802., papīrs, oforts, punktīrs, 35,7 x 42,2 cm, lapas izmērs 42,5 x 49,5 cm. Zem attēla: Designed by H.W. Bunbury esqr.; zem nosaukuma izdevēja uzraksts: London, publish'd April 25 1802. by John Harris No 3. Sweeting Alley Cornhill & 8. Old Broad Street. Pēc Henrija Viljama Banberija oriģināla.

8. **Nezināms mākslinieks.** *All Fours*. 1802., papīrs, oforts, 35 x 39,8 cm, lapas izmērs 42 x 47,5 cm. Malas nogrieztas. Zem attēla: Design'd by H. W. Bunbury Esqr.; izdevēja uzraksts: London, publish'd March. 30. 1802. by John Harris No 3 Sweetings Alley. Cornhill. & S. Old Broad street. Pēc Henrija Viljama Banberija oriģināla. Iespējams, gravīras autors ir Tomass Roulendsons (Thomas Rowlandson, 1756–1827).
9. **Nezināms mākslinieks.** *The Sulky Club*. 1794., papīrs, oforts, punktīrs, 39,3 x 48,7 cm. Malas daļēji nogrieztas. Zem attēla: Drawn by H. Bunbury Esqr.; zem nosaukuma izdevēja uzraksts: Pubd. March 18th, 1794. by H. Humphrey No. 18, Old Bond Street. Pēc Henrija Viljama Banberija oriģināla.
10. **Chodowiecki, Daniel Niklaus, 1726–1801.** [Ilustrācija Johana Bernharda Bazedova izd. "Elementarwerke für die Jugend und ihre Freunde"]. Pirmais sēj. 1774., papīrs, oforts, 18,1 x 23,5 cm, lapas izmērs 24,9 x 30,7 cm. Zem attēla: Tab. XVIII.; zem attēla labajā pusē: D. Chodowiecki del. & sculp.
11. **Chodowiecki, Daniel Niklaus, 1726–1801.** *Le grand Electeur reçoit les réfugiés dans ses Etats*. 1782., papīrs, oforts, lapas izmērs: 15,7 x 8,7 cm. Malas nogrieztas. Zem attēla labajā pusē: D. Chodowiecki. Sc.
12. **Cruikshank, George, 1792–1878.** *Fast Colours. Patience on a Monument smiling at grief, or The Royal Laundress washing Boney's Court Dresses*. 1815., papīrs, oforts, kolorēts akvarelī, 18,8 x 23,7 cm, lapas izmērs 24,3 x 30,2 cm. Attēla lejasdaļā, kreisajā pusē: G. Hinv. G. Cruikshank fec.; zem attēla labajā pusē: Pubd Octr. 26 1815 by W. Hone 55 Fleet St London.
13. **Cruikshank, George, 1792–1878.** *Game of Chess*. 1819., papīrs, oforts, kolorēts akvarelī, 11,9 x 16,3 cm, lapas izmērs 21,8 x 28,1 cm. Zem attēla labajā pusē: G. Cruikshank.; vidū izdevēja uzraksts: London Pubd. August 13. 1819 by G. Humphrey 27 St. James's Street.
14. **Cruikshank, George, 1792–1878.** *Le retour de Paris or, the Neice presented to her relatives by her French Governess*. 1819., papīrs, oforts, kolorēts akvarelī, 12,7 x 16,5 cm, lapas izmērs 21,8 x 28,7 cm. Zem attēla labajā pusē: Etched by G. Ck.; vidū izdevēja uzraksts: London Pub September 27 1819 by G. Humphrey 27 St. James's St.
15. **Dickinson, William, 1746–1823.** *The Country Club*. 1803., papīrs, oforts, punktīrs, lapas izmērs 39,8 x 50,3 cm. Malas daļēji nogrieztas. Zem attēla kreisajā pusē: H. Bunbury[...]; labajā pusē: W. Dickinson Excudit; zem nosaukuma: Published April. 21. 1803. by Jn. Harris, no 3. Sweetings Alley Cornhill & 8 Old Broad street London.
16. **Dighton, Richard, 1795–1880.** *Absolute Wisdom, of Queen's Owl : taken from a Wood*. 1817.–1825., papīrs, oforts, kolorēts akvarelī, 27 x 19,5 cm, lapas izmērs 36,8 x 27,1 cm. Attēla lejasdaļā, labajā pusē: Drawn Etchd. & Pubd. by Richd. Dighton.
17. **Dighton, Robert, 1752–1814.** *Descriptions of Battles by Sea & Land, in Two Volumes, From the Kings Library's at Greenwich & Chelsea*. 1801., papīrs, oforts, kolorēts akvarelī, 22 x 17,5 cm, lapas izmērs 28,7 x 23,8 cm. Attēla lejasdaļā autora un izdevēja uzraksts: Drawn. Etch'd & Pub. by Dighton. 12. Charing Cross. March. 1801.
18. **Gillray, James, 1756–1815.** *Easing the Tooth-ach*. 1796., papīrs, oforts, punktīrs, kolorēts akvarelī, 27,5 x 21,8 cm, lapas izmērs 30,2 x 24,6 cm. Zem attēla labajā pusē: Engraved by T.A.; kreisajā pusē izdevēja uzraksts: Pubd. May. 7th. 1796 by H. Humphrey New Bond Street.

19. **Gillray, James, 1756–1815.** *Every Rogue is a Coward.* 1801., papīrs, oforts, kolorēts akvarelī, 26 x 36,1 cm, lapas izmērs 29 x 39,8 cm. Zem attēla kreisajā pusē: B.[kompasa monogramma] Esqr. del.; labajā pusē: P.F.L:B. fec.[Gillray]; vidū rāmītī – izdevēja uzraksts: London, Published June 6st 1801 by H. Humphrey No 27 St James Street.
20. **Gillray, James, 1756–1815.** *One of the advantages of a Low Carriage.* 1801., papīrs, oforts, kolorēts akvarelī, 26 x 36,2 cm, lapas izmērs 27,9 x 38,6 cm. Zem attēla kreisajā pusē: B.[kompasa monogramma]Esqr. del.; labajā pusē: P.F.L:B. fec.[Gillray]; vidū rāmītī – izdevēja uzraksts: London, Published June 1st 1801 by H. Humphrey No 27 St James Street.
21. **Gillray, James, 1756–1815.** *A Sale of English-Beauties, in the East- In[dies].* 1786., papīrs, oforts, akvatinta, punktīrs, kolorēts akvarelī, 43,7 x 54,8 cm. Malas daļēji nogriezta. Zem attēla kreisajā pusē izdevēja uzraksts: Pubd. May 16th, 1786, by W. Holland, No 50 Oxford Strt.
22. **Grevedon, Pierre-Louis (Henri), 1776–1860.** *Cornelie Falcon Artiste de l' Académie Royale de Musique. Costume de la Juive.* 1834., papīrs, litogrāfija, 47,5 x 33 cm, lapas izmērs 59,4 x 44,5 cm. Attēla lejasdaļā labajā pusē: H. Grevedon 1834. Zem attēla labajā pusē: Paris, chez Rittner et Goupil B.ard Montmartre N15.; kreisajā pusē: Imp. De Lemer cier, rue de Seine S.G.55. Zem nosaukuma cilspieduma zīmogs: Rittner & Goupil [...] à Paris.
23. **Havell I, Robert, 1769–1832.** *Stage Coach & Opposition Coach in Sight :* No sērijas "Pasta karietes". 1815., papīrs, oforts, akvatinta, kolorēts akvarelī, 33,8 x 46,4 cm, lapas izmērs 41,7 x 58,3 cm. Zem attēla kreisajā pusē: J^s Pollard Del.^t 1815; labajā pusē: R. Havell Fec.^t; zem nosaukuma: Pub.^d Aug.st 15, 1815, by R. Pollard, Holloway Near London.
24. **Havell I, Robert, 1769–1832.** *Stage Coach Setting Off.* From sērijas "Pasta karietes". 1816., papīrs, oforts, akvatinta, kolorēts akvarelī, 35,2 x 47,8 cm, lapas izmērs 42,3 x 56,7 cm. Zem attēla kreisajā pusē: J^s Pollard Del.^t; labajā pusē: R. Havell Fec.^t; zem nosaukuma: Pub.^d May 29, 1816 by R. Pollard Holloway Near London.
25. **Knight, Charles, 1743–1826.** *A Barber Shop.* 1803., papīrs, oforts, punktīrs, lapas izmērs 44 x 50 cm. Malas nogriezta. Zem attēla kreisajā pusē: H. Bunbury Esqr. Delt.; labajā pusē: C. Knight. Sculpt.; vidū: Published April, 21, 1803 by Jn. Harris No 3, Sweetings Alley, Cornhill, & 8, Old Broad Street, London.
26. **Lépicie, François Bernard, 1698–1755.** *Charlotte Desmares. Touchante dans les pleurs, piquante dans les ris, de l'une et l'autre scene également maitresse, au Théâtre, tu réunis les dons partagés au Permesse.* 1733., papīrs, gravīra, lapas izmērs: 40,5 x 28,1 cm. Malas nogriezta. Gravīra dublēta uz bieza papīra. Attēla lejasdaļā labajā pusē zem ovāla: Lepicie Sculp 1733.; kreisajā pusē — C.C (rokrakstā — oypel). Attēla lejasdaļā: a Paris chez L. Surugue graveur du Roi rüe des Noylers entre les deux premjere porte cocherres vis a vis le mur de St.Yves Avec privilege du Roi.
27. **Marin-Lavigne, Louis Stanislas, 1797–1860.** *Don Juan.* 1830.–1850.gadi, papīrs, litogrāfija, lapas izmērs: 55,2 x 42,7 cm. Malas nogriezta. Zem attēla labajā pusē: Peint par Eugène Devéria.; centrā: Imprimerie de Lemer cier, Benard & C-ie à Paris.; kreisajā pusē: Lith.par Marin Lavigne. Zem attēla kreisajā apakšējā pusē (stūrī) — cilspieduma zīmogs: Jeannin éditeur d'estampes à Paris.

28. **Moitte, Pierre-Etienne, 1722–1780.** *Stanislas Leszczinski*. 1771., papīrs, vara grebums, 26,8 x 18,9 cm, lapas izmērs 31,2 x 21,8 cm. Zem attēla kreisajā pusē: Lunebourg Pinx.; labajā pusē: Moitte Sculps.
29. **Radigue (Radigues, Radiguez) Antoine-Christophor, 1719/1721–1809.** *Madame la Grand Marechalle Comtesse de Sievers née De Kruse*. 1776., papīrs, vara grebums, lapas izmērs: 25,6 x 19,1 cm. Malas nogrieztas. Zem attēla: fon Zīversu dzimtas ģerbonis. Zem attēla kreisajā pusē: Peint par Torelli.; labajā pusē: Gravé par A. Radigues Aggrégé de l'Acad. Imp. Des B. Arts de St. Petersb. 1776. Zem attēla kreisajā apakšējā stūrī: grāfa Leonīda fon der Pālena signatūra rokrakstā.
30. **Rowlandson, Thomas, 1756–1827.** *More Miseries. In the country, going to a party to dinner, getting very tipsy, quitting the house in a Dark Night, and getting upon your Horse with your face towards the Tail and wondering during the few minutes that you are able to keep your Seat, amongst the jeers of your Companions what Freak can have entered the Brain of the Beast to go backwards*. 1807., papīrs, oforts, kolorēts akvarelī, 11,3 x 17,2 cm, lapas izmērs 18,7 x 26,7 cm. Zem attēla kreisajā pusē: Pub. April 1st. 1807, by R. Ackermann; labajā pusē: Repository of Arts, 101, Strand; virs attēla labajā pusē: Page 92.
31. **Schenk, Pieter, 1660–1718/19.** *Derbent, een stad gelegen aen de Kaspische zee, nevens het gebergte Kaukasus/Derbent, Atripatiae sive minoris Mediae urbs; Alexandri magni opus, ad mare Caspium*. 1702., papīrs, oforts, 21,6 x 26,8 cm, lapas izmērs 26,9 x 31,2 cm. Zem attēla kreisajā pusē: Pet: Schenk.; labajā pusē: Amsteld. C.P.; zemāk stūrī: 69. Zem attēla kreisajā apakšējā stūrī Leonīda fon der Pālena signatūra rokrakstā.
32. **Simon, John, 1675–1755.** *The Right Honoble. The Lady Hervey*. 1695–1714, papīrs, mecotinta, 35 x 25,8 cm, lapas izmērs 43,4 x 28,9 cm. Zem nosaukuma: M.Dahl pinx.; J.Simon fecit.; Cum privilegio Re.; Sold by Thos. Bowles in St. Pauls Church Yard.
33. *Verzeichnüss und Conterfeyen aller Könige in Schweden wie solche ordentlich nach einander gefolget von den Ersten biss auf den jetzt Regierenden*. 1707., papīrs, oforts, tipogrāfijas druka, lapas izmērs: 79,4 x 52,8 cm ; oforta daļas izmērs: 38 x 49,6 cm. Zem nosaukuma kreisajā pusē: zufinden bei David Functen Kunst und Buchhändler in Nürnberg.
34. **Woollett, William, 1735–1785.** *Macbeth: From an Original Picture, in the Colection of Will-m Lock Esq-r*. 1770., papīrs, vara grebums, lapas izmērs: 42,8 x 54 cm. Malas nogrieztas. Zem attēla kreisajā pusē: Painted by Franco Zuccarelli.; labajā pusē: Engraved by W-m Woollett.

Katalogi un citi uzziņu izdevumi

35. *Allgemeines Künstlerlexikon : die bildenden Künstler aller Zeiten und Völker : [begründet und mitherausgegeben von Günter Meißner]*. München ; Leipzig : Saur, 1992–2014, Bd.1.–83.
36. **Bernt, H.** *Eine Berliner Künstlerkarriere im 18. Jahrhundert. Daniel Nikolaus Chodowiecki. Vom Kaufmannslehrling zum Medienstar*. Graz : Leykam Verlag, 2013, 300 S.
37. *A biographical and critical dictionary of recent and living painters and engravers, forming a supplement to Bryan's dictionary of painters and engravers*. Edited by George Stanley. London : H. G. Bohn, 1866. IV, 184 p.

38. **Collet de Messine, J.** *Galerie françoise ou portraits des hommes et des femmes celebres, qui ont paru en France etc. avec un abrege de leur vie.* Paris : Herissant le Fils, 1771.
39. **Eichenberg, F.** *The art of the print : masterpieces, history, techniques.* New York : H.N. Abrams, 1976. 611 p.
40. **Engelmann, W.** *Daniel Chodowieckis Sammtliche Kupferstiche (1857).* Whitefish, Montana, Kessinger Pub Co, 2010. 612 S.
41. **Gascoigne, B.** *How to identify prints : a complete guide to manual and mechanical processes from woodcut to inkjet.* 2nd ed. London : Thames & Hudson, 2004. 208 p.
42. *Georgians revealed : life, style and the making of modern Britain /Moria Goff ... [u. c.] ; with an introduction by Amanda Goodrich... "Catalogue accompanies exhibition held 8 November 2013 – 11 March 2014, British Library, London".* London : British Library, 2013. 168 p.
43. **Getlein, F.** *The bite of the print : satire and irony in woodcuts, engravings, etchings, lithographs and serigraphs.* New York : Bramhall House, 1963, 270 p.
44. **Hind, A. M.** *Short history of engraving and etching. A history of engraving & etching from the 15th century to the year 1914.* New York : Dover Publ., 1963, 487 p.
45. **Ivins, W. M.** *Metropolitan Museum of Art (New York, N.Y.) Notes on prints.* New York : Da Capo Press, 1967. 194 p. Reprints no 1930.g. izdevuma.
46. **Lambert, S.** *Prints : art and techniques.* London : V&A Publ., 2001. 95, [1] p.
47. **Lambert, S.** *The image multiplied : five centuries of printed reproductions of paintings and drawings.* New York : Abaris Books, 1987. 216 p.
48. *Litography : 200 years of art, history and technique.* Gen. ed. Domenico Porzio, with the collab. of Rosalba and Marcello Tabanelli ; essays by Jean Adhémar ... [et al.]. Secaucus (NJ) :The Wellfleet Press, 1982. 280 p.
49. **Mayor, A. H.** *Prints & people : a social history of printed pictures.* Vol.1. [New York] : Metropolitan Museum of Art, 1971. 752 p.
50. **Melanie, E.** *Daniel Nikolaus Chodowiecki: „Le petit maître“ als großer Illustrator.* Berlin : Lukas Vlg f. Kunst- u. Geistesgeschichte, 2003. 285 S.
51. **Nguyen, H. K.** *The Made Landscape: City and Country in Seventeenth Century Dutch Prints.* Harvard University Art Museums Bulletin, Vol. I, No. 1, 1992. 47 p.
52. **Schäfe, J.** *Das Bild als Erzieher: Daniel Nikolaus Chodowieckis Kinder- und Jugendbuchillustrationen in Johann Bernhard Basedows Elementarwerk und Christian Gotthilf Salzmanns Moralischem Elementarbuch.* Frankfurt am Main : Peter Lang International Academic Publishers, 2013. 526 S.
53. **Shikes, R. E.** *The indignant eye : the artist as social critic in prints and drawings from the fifteenth century to Picasso.* Boston : Beacon Press, 1969. 439 p.
54. **Stein, P.** *Artists and amateurs : etching in 18th-century France; with essays by Charlotte Guichard, Rena M. Hoisington, Elizabeth M. Rudy.* New York : Metropolitan Museum of Art, 2013. 231 p.
55. **Stijnman, A.** *Engraving and Etching 1400-2000: A History of the Development of Manual Intaglio Printmaking Processes.* Houton : HES & DE GRAAF, 2012.
56. *The Cambridge companion to grand opera.* Edited by David Charlton. Cambridge ; New York ; Melbourne : Cambridge University Press, 2003. 496 p.
57. *The history of British art.* David Bindman (general editor). London : Tate Pub., 2008. Vol. 2. P. 1600-1870.
58. **Thieme, U., Becker, F.** *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart.* Leipzig : Verlag von Wilhelm Engelmann, 1908-1950, Bd.1.-37.

59. **Zigrosser, C.** *Prints and their creators : a world history : an anthology of printed pictures and introduction to the study of graphic art in the West and the East.* 2nd rev. ed. New York : Crown Publishers, c1974. vii, 136 p.
60. **Александрова, Н.И., Алексеева, В.А., Водо, Н.Н., и.д.** *Очерки по истории и технике гравюры.* Москва : Изобразительное искусство, 1987, 14 тетрадей, 688 с.
61. **Борисовская, Н.А.** *Старинные гравированные карты и атласы XV-XVIII веков. Космографии, карты земные и небесные, планы, ведуты, баталии [Из собрания ГМИИ имени А.С.Пушкина].* Москва : Галактика, 1992. 272 с.
62. **Голлербах, Э.** *История гравюры и литографии в России.* Москва : Центрполиграф, 2003. 240 с.
63. **Дукельская, Л.** (авт. и сост. кат.) *Английское меццо-тинто конца XVII–XVIII века из собрания Эрмитажа. Каталог выставки,* Ленинград : Искусство, 1987, 72 с.
64. **Дукельская, Л.** (авт. и сост. кат.) *Томас Роулэндсон. Каталог выставки.* Ленинград : Искусство, 1979. 64 с.
65. *Искусство Франции XV-XX веков : сборник статей.* Ред. коллегия: М.Я. Варшавская ... [и др.]. Ленинград : Аврора, 1975. 229 с.
66. **Калитина, Н.** *Французская литография.* Москва : Советский художник, 1969. 96 с.
67. **Кристаллер, П.** *История европейской гравюры XV-XVIII веков.* Ленинград : Искусство, 1939. 518 с.
68. **Масюлионите Н. К.** *Французский гравированный портрет XVII века: эстампы из собрания Эрмитажа : каталог выставки.* Ленинград : «Искусство», 1985. 71 с.
69. *Подробный словарь русских граверов XVI-XIX вв. : С 720 фототип. и 210 цинкограф. в тексте : [В 2-х т.].* Сост. Д. А. Ровинский. СПб. : Тип. Имп. Акад. наук, 1895.
70. *Подробный словарь русских гравированных портретов:* Изд с 700 фототип портр. [В 4-х т.]. Сост Д.А.Ровинский. СПб. : Тип. Имп. Акад. наук, 1886 - 1889.
71. **Севастьянов, А.** *Шедевры европейской иллюстрации.* Москва : Терра, 1996, 424 с.
72. **Флекель М.** *От Маркантонио Раймонди до Остроумовой Лебедевой: очерки по истории и технике репродукционной гравюры XVI-XX веков.* Москва : Искусство, 1987, 367 с.

Nozīmīgākie tiešsaistes resursi

73. **Agence photographique de la réunion des Musées nationaux.** *Les Albums.* Paris : Agence photographique de la Réunion des Musées Nationaux-Grand Palais. Pieejams: <http://www.photo.rmn.fr/archive/04-503618-2C6NU00TX23L.html>
74. **Bibliothèque nationale de France.** *François Bernard Lépicie (1698–1755).* Paris: Bibliothèque nationale de France. Pieejams: http://data.bnf.fr/atelier/12339660/francois-bernard_lepicié
75. **British Museum.** *Collection Database.* London, British Museum. Pieejams: http://www.britishmuseum.org/research/collection_online
76. **Bridgeman Images.** *Collection.* London, Bridgeman. Pieejams: <http://www.bridgemanimages.com/en-GB>

77. **Cruikshank, G.** *E Retour de Paris, or, the Niece Presented to her Relatives by her French Governess.* Smithville (Ontario): Art of the Print: [Gallery]. Pieejams: http://www.artoftheprint.com/artistpages/cruikshank_george_return_paris.htm
78. *Desmares, Charlotte.* In: *Dictionnaire Des Artistes, Ou Notice Historique Et Raisonnée des Architectes, Peintres, Graveurs, Sculpteurs, Musiciens, Acteurs & Danseurs; Imprimeurs, Horlogers & Mécaniciens ; 1 / Hrsg.:* Fontenai, Louis-Abel de Bonafons: Paris : Vincent, 1776. Pieejams: <http://www.mdz-nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb10258220-4>
79. **Encyclopædia Britannica.** *Stanisław.* Encyclopædia Britannica, Inc. Pieejams: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/563189/Stanislaw-I>
80. **Fagan, L.** *A catalogue raisonné of the engraved works of William Woollett.* London : The Fine art society, limited, 1885. 107 p. Pieejams: <https://archive.org/details/acatalogueraiso00fagagoog>
81. **Fitzwilliam Museum.** *Online Resources.* University of Cambridge. Pieejams: <http://www.fitzmuseum.cam.ac.uk/dept/pdp/prints/resources>
82. **Five Colleges and Historic Deerfield Museum Consortium.** *Collections Database.* Pioneer Valley (Massachusetts). Pieejams: <http://museums.fivecolleges.edu/index.php>
83. **George Glazer Gallery.** *Prints & Books.* New York : George Glazer Gallery. Pieejams: <http://www.georgeglazer.com>
84. **Hordern House Rare Books:** bookshop. Sydney, Hordern House Rare Books. <http://www.hordern.com>
85. **Moitte, P.** *Stanislas Leszczinski.* Warszawa: Biblioteka Narodowa. Pieejams: <http://polona.pl/item/5938795/0>
86. **Museum of New Zealand Te Papa Tongarewa.** *Collections.* Pieejams: <http://collections.tepapa.govt.nz>
87. **National Maritime Museum.** *Collections.* London : Royal Museums Greenwich. Pieejams: <http://collections.rmg.co.uk>
88. **National Portrait Gallery.** *Primary collections.* London : National Portrait Gallery. Pieejams: <http://www.npg.org.uk/collections.php>
89. **Oxford Art Online.** Oxford University Press, 2007-. Pieejams: <http://www.oxfordartonline.com>
90. **Princeton University.** *Digital Library.* Princeton : Princeton University. Pieejams: <http://pucl.princeton.edu>
91. **Princeton University.** *Graphic Arts Collection : Rare Books and Special Collections, Firestone Library.* Pieejams: <http://graphicarts.princeton.edu>
92. **Rodgers, D., Rowlandson, T.** *The Oxford Companion to Western Art.* Ed. Hugh Brigstocke. *Oxford Art Online.* Oxford University Press. Pieejams: <http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780198662037.001.0001/acref-9780198662037-e-2298>
93. **Yale University Library.** *Digital Collections.* Pieejams: <http://findit.library.yale.edu>
94. **Государственный музей изобразительных искусств имени А. С. Пушкина.** *Британская гравюра XVIII–XIX веков : электронный каталог.* Москва : Государственный музей изобразительных искусств имени А. С. Пушкина. Pieejams : http://www.britishprints.ru/about_the_project

95. **Государственный музей изобразительных искусств имени А. С. Пушкина.**

Гравюра в России XVIII - первой половины XIX столетия : электронный каталог. Москва : Государственный музей изобразительных искусств имени А. С. Пушкина. Pieejams : <http://www.russianprints.ru>

Zusammenfassung

In der Graphiksammlung des Kunst- und Musikzentrums der lettischen Nationalbibliothek gibt es eine wertvolle und hochinteressante Sammlung der Drucke (Druckgraphik, Buchillustrationen usw.). Vor allem sind das die Arbeiten der französischen, russischen und englischen Künstler und Kupferstecher. Die Bibliothek besitzt einzigartige Bildnis-, Landschaftskupferstiche, satirische und thematische Kupferstiche, die einen grossen kulturhistorischen, ikonographischen und künstlerischen Wert haben. Es bietet sich die Möglichkeit an, sowohl die Herkunft, die Arten und die Struktur der Drucke, als auch die stilistischen Besonderheiten, die populärsten Genres, die Künstlerhandschriften, und auch wichtige Persönlichkeiten und Orte in Europa kennenzulernen. Unter den Graphiken befinden sich auch Phantasmagorien und literarische Phantasien.

Um die Benutzung dieser wertvollen Kunstgegenstände zu wissenschaftlichen Zwecken zu steigern, werden im Artikel die wichtigsten und interessantesten Arbeiten vorgestellt, die im Laufe der Katalogisierungsarbeit hervorgetreten sind.

Stichworte: *Europäische Kunst des 18., 19. Jahrhunderts, Bildnisgraphik, Stadtansichten, englische Reproduktionsgraphik, englische satirische Graphik, französische romantische Graphik.*

Astra Šmite

Latvijas Nacionālā bibliotēka

Astra.Smite@lnb.lv

ROMĀ SAGLABĀTĀ LATVIJAS KULTŪRVĒSTURISKĀ MANTOJUMA ATGRIEŠANĀS DZIMTENĒ: PAR OLGAS REKJAS DĀVINĀJUMU LATVIJAS NACIONĀLAJAI BIBLIOTĒKAI

**RETURN OF THE LATVIAN CULTURAL HERITAGE FROM ROME TO THEIR HOMELAND:
ABOUT DONATION FROM OLGA RECCHIA TO THE NATIONAL LIBRARY OF LATVIA**

2013. gada nogalē Latvijas Nacionālā bibliotēka (LNB) saņēma dāvinājumu no Itālijas — latviešu ārstes un literātes Olgas Resnevas-Sinjorelli (1883–1973) korespondences latvisko daļu, kas iekļauta LNB Reto grāmatu un rokrakstu krājumā. Vēstuļu kopumu LNB atvēlēja Romā dzīvojošā Resnevas-Sinjorelli mazmeita Olga Rekja (Olga Recchia). Rakstā raksturota vēstuļu kopas vērtība Letonikas pētījumu kontekstā. To nosaka vairāki apstākļi: vispirms, vēstuļu saņēmējas O. Resnevas-Sinjorelli personība — viņa ir viena no pirmajām diplomētajām latviešu sievietēm ārstēm, kurai Itālijā bija plaši sakari ne vien ar itāliešu inteliģenci, bet arī krievu un citu Austrumeiropas tautu māksliniekiem, literātiem. Otrkārt, vēstuļu autoru vidū ir izcili latviešu kultūras darbinieki un politiķi: Rainis un Aspazija, Elza Stērste, Īvande Kaija, Pēteris Birkerts, Ernests Rolavs, Miķelis Valters un citi. Visbeidzot, vēstules ir vienas ģimenes korespondence gandrīz pusgadsimta laikā (1902–1947). Tā ļauj iepazīt vienas latviešu dzimtas likteni 20. gadsimta dramatisko notikumu — 1905. gada revolūcijas, Pirmā Pasaules kara un Otrā Pasaules kara — ietekmē.

Atslēgvārdi: Olga Resneva-Sinjorelli, Latvijas-Itālijas kultūras sakari, latviešu sociāldemokrāti, Rainis un Aspazija, 1905. gada revolūcija Latvijā.

2013. gada nogalē LNB saņēma unikālu dāvinājumu no Romas. Dāvinātāja bija Itālijā dzīvojušās latviešu ārstes, literātes, rosīgas sabiedriskās darbinieces Olgas Resnevas-Sinjorelli (1883–1973) mazmeita Olga Rekja (Olga Recchia). Dāvinājuma lielāko daļu veido Olgai Resnevai-Sinjorelli sūtītas vēstules un pastkartes, taču ir arī manuskripti un grāmatas.

Šī raksta mērķis ir parādīt jaunizveidotā Olgas Resnevas-Sinjorelli fonda vērtību (Reto grāmatu un rokrakstu krājums, RXA 416) letonikas pētījumos. Ņemot vērā to, ka Latvijā ir maz informācijas par Olgu Resnevu-Sinjorelli, rakstā sniegta būtiskākās ziņas par viņas dzīvi un darbību, jo tā, protams, ietekmējusi fonda saturu.

Publicētie avoti par Olgu Resnevu-Sinjorelli

Olgas Resnevas-Sinjorelli vārds Latvijā visplašāk pazīstams teātra mākslas cienītāju un pētnieku aprindās. O. Resneva-Sinjorelli sarakstījusi vairākas grāmatas par izcilo itāliešu

aktrisi Eleonoru Dūzi (1858–1924), kura beidzamos mūža gadus bija tuva viņas draudzene. Pirmā monogrāfija (1938) guva īpašus panākumus, tika tulkota vācu, krievu, angļu, horvātu, poļu valodās, kā arī latviešu valodā.¹

Latvijā publikāciju par O. Resnevicu-Sinjorelli ir maz. Pie nozīmīgākajām pieskaitāmas 20. gadsimta 30. gadu beigās un 1940. gadā Latvijas presē publicētās recenzijas par O. Resnevicu-Sinjorelli monogrāfiju "Eleonora Duze" kā latviešu, tā krievu valodās. Pavisam nesen, 2013. gadā, par šo tēmu rakstījusi Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Rusistikas un slāvistikas nodaļas profesore Ludmila Sproģe.²

Vairāki raksti Latvijas periodikā parādījās sakarā ar viņas simto jubileju 1983. gadā: Staņislava Korkliša raksts "No dzīpariem kamolu tinot", Arņa Vīksnas raksts "Aktrises draudzene un biogrāfe" žurnālā "Veselība" (Nr. 8, 1983, 31. lpp.). Interesantu eseju grāmatā "Ja mana dzīve būtu tik mana vien..." (Rīga: Liesma, 1989, 48.-77. lpp.) ar tādu pašu nosaukumu publicēja Kārlis Pamše, izmantojot O. Resnevicu-Sinjorelli vēstules latviešu revolucionāram Ernestam Rolavam (1874–1907). O. Resnevicu-Sinjorelli biogrāfija iekļauta arī izdevumā "Latviešu rakstniecība biogrāfijās"³, bet tajā, tāpat kā citos avotos latviešu valodā, trūkst daudz nozīmīgu faktu, nav norādīts pat miršanas gads. Šis robs daļēji aizpildīts, 2012. gadā publicējot plašāku rakstu par Olgas Resnevicu-Sinjorelli dzīvi laikrakstā "Zemgales ziņas".⁴ Savukārt krievu valodā jau 2008. gadā zinātnisko rakstu krājumā "Rīgas teksts" bija publicēts Milānas universitātes profesores, krievu emigrācijas kultūras Itālijā pētnieces Eldas Gareto (*Elda Rosa Garetto*) raksts "'Русская в Риме': Ольга Ресневич Синьорелли и ее латышские корни"⁵, kurā atrodamas daudzas līdz tam nezināmas ziņas par O. Resnevicu-Sinjorelli dzīvi.

Itālijā O. Resnevicu-Sinjorelli labi pazīstama krievu emigrācijas kultūras mantojuma pētniekiem, jo viņa aktīvi tulkojusi krievu literatūru itāļu valodā un atstājusi bagātu epistolāro mantojumu. Viņas darbība aplūkota E. Gareto vadītajos pētījumos, kas publicēti sērijā "Europa Orientalis" vairākos sējumos: "Archivio russo-italiano. VI, Olga Signorelli e la cultura del suo tempo" (Salerno: Europa Orientalis, Vol. 1, 2, 2010) un "Archivio russo-italiano. IX. : Ol'ga Resnevič Signorelli e l'emigrazione russa: corrispondenze" (Salerno: Europa Orientalis, Vol. 1, 2, 2012).

O. Resnevicu-Sinjorelli dzīve un darbība

Malvīne Olga Resnevic dzimusi 1883. gada 27. jūlijā (pēc jaunā stila 8. augustā) Zemgales zemnieku ģimenē. Tūlīt pēc Jelgavas ģimnāzijas absolvēšanas deviņpadsmit gadu vecumā devusies studēt medicīnu uz Berni (Šveice), turpinājusi studijas Sjēnā (Itālija), bet pēc iepazīšanās ar ievērojamu itāliešu ārstu un mākslas mecenātu Andželo Sinjorelli (*Angelo Signorelli*, 1876–1952) tās pabeigusi Romā, iegūstot ārstes diplomu. Viņas turpmākās gaitas saistījās ar Romu, kur kopdzīvē ar Andželo Sinjorelli piedzima trīs meitas: Marija, Elena un Vera.

¹ Latviski ar autores atļauju tulkojusi Austra Kārklīņa. Otra, saīsinātā tulkojuma autore ir Maija Kvelde: Sinjorelli Olga. *Eleonora Duze*. Rīga: Liesma, 1978.

² Спроге, Людмила. Вокруг героини книги О.И. Ресневич-Синьорелли : аура имени = *Around the Character of the Book by O.I. Resnevich-Signorelli : an aura of a name*. Латвия-Россия-Италия : кросскультурные мотивы в европейском контексте = Latvija-Krievija-Itālija : multikultūras motīvi Eiropas kontekstā. Rīga: Latvijas Universitāte, 2013, 103.–112. lpp.

³ *Latviešu rakstniecība biogrāfijās*. Rīga: Zinātne, 2003. 739, [2] lpp.

⁴ Šmite, A. Topot par mūžīgu vērtību daļu. *Zemgales ziņas*, 2012, 8.maijs, 8.lpp.

⁵ *Rīgas teksts* =Рижский текст. Rīga: Latvijas Universitāte, 2008. С. 28–37.

Līdz ar pārceļšanos uz Romu Olga Resneveca iepazinās ar galvaspilsētas krievu kopienas pārstāvjiem. Viena no pirmajām bija ievērojamā ārsta Sergeja Botkina (*Сергей Петрович Боткин*, 1832–1889) atraitne un rakstnieka Maksima Gorkija draudzene Jekaterina Botkina (*Екатерина Алексеевна Боткина*, 1850–1929). Viņas mājās O. Resneveca-Sinjorelli satuvinājās ar citiem ārstiem un intelektuāļiem. Viņu vidū bija ārsts Andželo Čelli (*Angelo Celli*, 1857–1914), kurš nodarbojās ar Romas apkārtnes iedzīvotāju medicīnisko un sociālo aprūpi; itāliešu feministe, rakstniece un dzejniece Sibilla Alerāmo (*Sibilla Aleramo*, 1876–1960) un rakstnieks Džovanni Čena (*Giovanni Cena*, 1870–1917). O. Resneveca-Sinjorelli pievienojās itāliešu ārstiem un svētdienās devās pie nabadzības un slimību nomāktajiem lauku iedzīvotājiem, kuru mītnes dažkārt bija sasniedzamas, vien kājām ejot.

Draugu pulks aizvien paplašinājās, viņu vidū nonāca arī rakstnieks, filozofs un kritiķis Džovanni Papīni (*Giovanni Papini*, 1881–1959), rakstnieks Džuzepe Ungareti (*Giuseppe Ungaretti*, 1888–1970).

O. Resnevecas-Sinjorelli dzīvesbiedrs Andželo Sinjorelli (ar kuru O. Resneveca gan nebija oficiāli laulājusies) daudz interesējās par kultūru, bija kaislīgs glezniecības cienītājs un izsmalcināts kolekcionārs. No agras jaunības viņš aizrāvās ar senās Grieķijas kultūru. Viņa kolekcijā bija vāzes un citi arheoloģiskajos izrakumos atrasti priekšmeti, kā arī antīkās monētas. Ar īpašu uzmanību viņa sekoja jauno gleznotāju pirmajiem soļiem mākslā. Ciešas saites Andželo un Olgu vienoja ar gleznotājiem Feliči Karenu (*Felice Carena*, 1879–1966), Armando Spadīni (1883–1925)⁶, Feručo Feraci (*Ferruccio Ferrazzi*, 1891–1978) un Rikardo Frankalanču (*Riccardo Francalancia*, 1886–1965). Dažus gadus vēlāk par biežiem Sinjorelli ģimenes viesiem kļuva itāliešu rakstnieks, gleznotājs un komponists Alberto Savinio (*Alberto Savinio*, 1891–1952) un rakstnieks, gleznotājs Filipo De Piziss (*Filippo De Pisis*, 1896–1956).

1909. gada sākumā Sinjorelli ģimene iepazinās ar rakstnieku, gleznotāju Džordžo De Kiriko (*Giorgio De Chirico*, 1888–1978) un dekabrista, kņaza F. P. Šahovska mazmeitu, talantīgu pianisti Nadeždu Helbigu (*Надежда Дмитриевна Гельбиг*, dzim. *Шаховская*, 1847–1922)⁷, kura dzīvoja Romā kopš 1866. gada. N. Šahovska vēlāk viņiem uzticēja vadīt nabadzīgo ļaužu bērnu ambulanci, kuru viņa bija nodibinājusi Romas Trasteveres rajonā.

Sinjorelli nams kļuva par vienu no populārākajiem saloniem Romā. Tajā brīvi nāca un gāja mākslinieki, rakstnieki, mūziķi un kādu vakaru ieradās arī Eleonora Dūze. O. Resnevecas-Sinjorelli neparasti pievilcīgā personība un garīgais starojums bija kā magnēts, kas pievilka visdažādāko tautību mākslas pasaules pārstāvjus. Viņas paziņu un draugu vidū bija ne mazums krievu mākslinieku un literātu, kuri dzīvoja Itālijā vai kādu laiku uzturējās Itālijas galvaspilsētā. Jo īpaši Sinjorelli ģimene sadraudzējās ar māksliniekiem avangardistiem Mihailu Larionovu (*Михаил Фёдорович Ларионов*, 1881–1964) un Natāliju Gončarovu (*Наталья Сергеевна Гончарова*, 1881–1962). Turklāt O. Resneveca-Sinjorelli bija pazīstama ar aktieri, režisoru, pedagogu Vsevolodu Meijerholdu (*Всеволод Эмильевич Мейерхольд*, 1874–1940) un viņa dzīvesbiedri, aktrisi Zinaīdu Raihu (*Зинаида Николаевна Райх*, 1894–1939). Krievu rakstnieks, tulkotājs Boriss Zaicevs (*Борис Константинович Зайцев*, 1881–1972) vienā no savām vēstulēm O. Resnevecai-Sinjorelli nodēvējis viņu par "literātu aizstāvi un patvērumu", savukārt vēsturnieks Nikolajs Otokars (*Николай Петрович Оттокар*, 1884–1957) savā vēstulē vērsās pie viņas kā "sava veida krievu inteligences konsula Romā". Īpaša, ilgstoša draudzība O. Resnevecai-Sinjorelli izveidojās ar krievu dzejnieku, filozofu, tulkotāju Vjačeslavu

⁶ Viņa otai pieder O. Resnevecas-Sinjorelli portrets kopā ar meitu Mariju (1912) un O. Resnevecas-Sinjorelli portrets (1925).

⁷ O. Resneveca-Sinjorelli atmiņas par viņu publicētas rakstā "Madama Helbig", kas iekļauts almanahā "Osservatore politico letterario" (VI sēj., 1975).

Ivanovu (Иванов, Вячеслав Иванович, 1866–1949). Itāļu valodā viņa tulkojusi Vjačeslava Ivanova un Mihaila Geršenzona (Михаил Осипович Гершензон, 1869–1925) saraksti.⁸

Neilgi pēc Pirmā pasaules kara O. Resnevic-Sinjorelli pārtrauca ārstes darbu un pievērsās rakstniecībai, krievu literatūras tulkošanai itāļu valodā, kā arī teātra mākslas kritikai un popularizēšanai. O. Resnevic-Sinjorelli savu literāro darbību Itālijā aizsāka, tulkojot no krievu valodas izcilo rakstnieku Andreja Belija (Андрей Белый; īst.vārdā Борис Николаевич Бугаев, 1880–1934), Antona Čehova (Антон Павлович Чехов, 1860–1904), Fjodora Dostojevskā (Фёдор Михайлович Достоевский, 1821–1881), kā arī filozofa Nikolaja Berdjajeva (Николай Александрович Бердяев, 1874–1948) darbus, kuri tika publicēti kā literārajos žurnālos un almanahos, tā atsevišķās grāmatās.⁹ Pēc Eleonoras Dūzes nāves viņa publicēja rakstus un atmiņas par ģeniālo aktrisi. Vēlāk O. Resnevic-Sinjorelli rakstīja literārus apskatus, kā arī sastādīja šķirkļus par krievu un vācu rakstniekiem Bompjāni literārajai vārdnīcai "Dizionario Letterario Bompiani delle opere e dei personaggi di tutti i tempi e di tutte le letterature" (Milano: Valentino Bompiani, 1947–1950). Mūža otrajā pusē noturīga un garīgi bagāta draudzība izveidojās ar ungāru izcelsmes horeogrāfu Aurēlu Millošu (Aurel Miholy Milloss, 1906–1988), kas noslēdzās, O. Resnevicai-Sinjorelli aizejot mūžībā. Horeogrāfa ietekmē O. Resnevic-Sinjorelli pastiprināti pievērsās modernajam baletam, uzrakstīja par to veselu rakstu sēriju. Vairums publicēti no 1946. līdz 1955. gadam žurnālā "Fiera letteraria".

Mūža nogalē O. Resnevic-Sinjorelli rakstīja atmiņas par Romā sastaptajām personībām, piemēram, franču tēlnieku Ogistu Rodēnu, no Krievijas emigrējušo kņazu Jusupovu (Юсупов) ģimeni, rakstnieci, mākslinieci, Ļeva Tolstoja meitu Tatjanu Tolstoju (Татьяна Львовна Сухотина, dzim. Толстая, 1864–1950). Atmiņas publicētas atsevišķos nelielos izdevumos.

Jāuzsver, ka O. Resnevic-Sinjorelli interese par literatūru bija modusies jau agrā jaunībā, pirmie tulkojumi no itāļu valodas parādījās vēl studiju gados latviešu presē.¹⁰

Līdz Otrajam Pasaules karam O. Resnevic-Sinjorelli dzimtenē viesojās bieži: apmeklēja vecākus, ciemojās pie draugiem. Viņa bija pazīstama un sarakstījās ar daudziem izciliem latviešu kultūras darbiniekiem: Raini, Aspaziju, Eduardu Smiļģi, Austru Kārkliņu, Elzu Stērsti, Zentu Mauriņu, uzturēja sakarus ar ģimeni un jaunības draugiem. Taču pēc Otrā Pasaules kara viņas saites ar Latviju pārtrūka un vairs netika atjaunotas. O. Resnevic-Sinjorelli mirusi Romā 1973. gada 17. decembrī un apglabāta Romas protestantu kapsētā.

⁸ Ivanov, Vjaceslav. *Corrispondenza da un angolo all'altro* : Traduzione dal Russo di Olga Resnevic, riveduta da Venceslao Ivanov. Lanciano : R. Carabba Edit. Tip., 1932. p. 144.

⁹ Daži O. Resnevic-Sinjorelli tulkojumi itāliešu valodā: Čehov, Anton. *La steppa : racconto di un viaggio* / trad. dal russo da Olga Resnevic. Roma : La Voce, 1920. 172 p.; Dostoevskij, Fedor. *Cuor debole ; Il piccolo eroe* / tradotti direttamente dal russo a cura di Olga Resnevic. Firenze : La Voce, 1921 (Roma : R. Garroni). 121 p.; Dostoevskij, Fedor. *Gli ossessi* : Romanzo. Traduzione dal Russo di Olga Resnevic. Con prefazione e cenni biografici. Parte I, II e III. Foligno : F. Campitelli Edit. Tip., 1928. 16. 3 voll. p. XLII, 318.

¹⁰ Annunzio G. de. Plostnieks: Iz Paskāras novelēm. "Dienas Lapas" feļetona pielikums, Nr.223-224, 1905. Aut.uzrād. Gabriels d' Anunčio. *Pieejams*: http://www.periodika.lv/periodika2-viewer/view/index-dev.html#panel:pplissue:/p_001_dflft1905n223larticle:DIVL36lissueType:P

Arī: Borghi, Adelaide. Torre: novele. "Dienas Lapas" feļetona pielikums, Nr.136, 1905, 25.jūn., 3.–4.lpp. *Pieejams*: http://www.periodika.lv/periodika2-viewer/view/index-dev.html#panel:pplissue:/p_001_dflft1905n136larticle:DIVL40lpage:4lissueType:P

O. Resnevic-Sinjorelli epistolārais mantojums

Daļa O. Resnevic-Sinjorelli korespondences Itālijā tikusi pētīta un apcerēta grāmatās un rakstos. Piemēram, sarakste ar rakstnieku Džovanni Papīni¹¹, angļu aktieri, režisoru, scenogrāfu un teātra mākslas teorētiķi Gordonu Kreigu (*Edward Gordon Craig*, 1872–1966)¹², māksliniekiem Filipo de Pizisu¹³, Natāliju Gončarovu¹⁴, dzejnieku un filozofu Vjačeslavu Ivanovu¹⁵, horvātu tēlnieku Ivanu Meštoviču¹⁶ (1883–1962) u.c.

Lielu daļu O. Resnevic Sinjorelli epistolārā mantojuma viņas mantinieki nodevuši glabāšanā Čīni institūtam¹⁷ Venēcijā, bet atlikusī daļa joprojām atrodas privātajā ģimenes arhīvā, viņas mazmeitas Olgas Rekjas mājās.

Dāvinājuma saņemšanas vēsture

Apzinot Itālijā publicēto *Letiku*, noskaidrots, ka par O. Resnevicu-Sinjorelli visvairāk rakstījusi Elda Gareto. 2010. gadā, sekojot itāliešu pētnieces ieteikumam, tika sākta sarakste ar Olgas Resnevic mazmeitu Olgu Rekju. Noskaidrojās, ka pastāv abpusēja ieinteresētība, lai O. Resnevic-Sinjorelli — tēlaini izsakoties — atgrieztos mājās. Sarakstē O. Rekja pieminēja vairāku pazīstamu, latviešu kultūrā un vēsturē nozīmīgu personu — Raiņa, Aspazijas, Miķeļa Valtera, Ernesta Rolava u.c. — vēstules, kas atradās viņas ģimenes arhīvā. Tas bija pietiekami svarīgs iemesls, lai 2012. gada oktobrī dotos uz Romu un iespēju robežās iepazītu O. Rekjas mājās esošo arhīva daļu. Tas varēja notikt, pateicoties mazmeitas ieinteresētībai un atsaucībai. Savā dzīvoklī Romā viņa glabā apjomīgu ģimenes bibliotēku, kurā ir vairāki tūkstoši grāmatu, kā arī mākslas priekšmetu kolekciju un dokumentu arhīvu.

Drīz pēc Romas apmeklējuma tika saņemta O. Rekjas vēstule, kurā viņa pauda gatavību dāvināt LNB arhīva daļu, kas attiecas uz Latvijas kultūrvēsturi. 2013. gada oktobrī notika tā pārvešana uz Latviju. Visa gada garumā O. Rekja bija turpinājusi mājas arhīva pārskatīšanu un sakārtošanu, iepriekšējā gadā iepazītajiem materiāliem bija pievienoti jauni.

Kopumā uz LNB atvestas vairāk nekā 500 vēstules un pastkartes latviešu valodā, kas aptver laikposmu no 20. gadsimta sākuma līdz Otrajam Pasaules karam; latviešu aktieru fotogrāfijas un skati no izrādēm; Jelgavā izgatavoti portreti-fotogrāfijas; daži O. Resnevic-Sinjorelli manuskripti, kā arī divas viņas sarakstītas grāmatas itāliešu valodā.

Dāvinājuma saturiskā vērtība

Dāvinājums ir unikāls. Pirmkārt, tas atceļojis no Romas, kur ģimenes dokumentos saglabāts — ja ņemam vērā, ka pirmās vēstules rakstītas 1902. gadā — vairāk nekā gadsimtu. Otrkārt, vairums korespondentu ir no Jelgavas apkārtnes, kuru kara un juku laiki

¹¹ Papini, G. *Carteggio Papini-Signorelli*. Milano: Quaderni dell'Osservatore, 1979. 159 p.

¹² Teatro Archivio. N. 12 (1989): 2–134.

¹³ De Pisis, F. *Lettere a un'amica: 50 lettere a Olga Signorelli (1919–1952)*. Milano: All'insegna del pesce d'oro, 1967.

¹⁴ Гарэтто, Э. Письма Н.С. Гончаровой и М.Ф. Ларионова к Ольге Ресневич-Синьорелли. No :

Минувшее : исторический альманах, 1988. Nr. 5. Ipp. 165–182. Šis izdevums pieejams LNB krājumā.

¹⁵ Гарэтто, Э. Переписка В. И. Иванова и О. И. Синьорелли. No : *Русско-итальянский архив III Вяч. Иванов – Новые материалы / Archivio russo-italiano III Vjačeslav Ivanov – Testi inediti*, a c. di D. Rizzi e A. Shishkin (2001), Collana di Europa Orientalis, Salerno 2001, pp. 457–495.

¹⁶ Viņa sarakste ar Olgu Resnevicu apkopota un tulkota grāmatā: *Talijanska pisma Ivanu Meštoviču 1911-1921 / priredila i prevela Karmen Milačić = Lettere italiane a Ivan Meštović 1911–1921 / a cura e traduzione di Karmen Milačić*. Zagreb: Globus, 1987.

¹⁷ Čīni institūts Venēcijā (Fondazione Giorgio Cini) dibināts 1951. gadā. Tas ieguvis dāvinājumā daudzu starptautiski pazīstamu personību bibliotēkas un arhīvus, tajā skaitā no Eleonoras Duzes. 1978. gadā, izpildot mātes O. Resnevic-Sinjorelli vēlēšanos, viņas meita Vera Kačatore (Vera Cacciatore) nodeva Čīni institūta glabāšanā daļu O. Resnevic-Sinjorelli korespondences, tai skaitā, ar Eleonoru Duzi, Dž. Papīni, Komiso, F. de Pizisu, De Kiriko, Spadīni u.c.

nav saudzējuši, tādēļ daudzas dokumentāras liecības par to gājušas zudībā. Treškārt, vēstuļu autori ir ne vien ģimenes locekļi, bet arī ievērojamas personas Latvijas vēsturē.

O. Resneviņas-Sinjorelli korespondenci var iedalīt četrās lielās daļās atkarībā no korespondentu sasaistes ar O. Resneviņu-Sinjorelli, kā arī viņu darbības:

1. Ģimenes locekļu (māte, tēvs, brālis, māsa un citi tuvi radi) vēstules.
2. Skolas un jaunības gadu draugu, kā arī pirmā skolotāja Friča Oša (1873–1967) vēstules.
3. Pazīstamu Latvijas kultūras darbinieku (Aspazija (1865–1943), Rainis (1865–1929), Antonija Lūkina (1876–1942), Arnolds Spekke (1887–1972), Austra Kārklīņa (1895–1986), Elza Stērste (1885–1976) u.c.) vēstules.
4. Latviešu sociāldemokrātu (Ernests Rolavs, Emīls Skubiķis (1875–1943), Pēteris Birkerts (1881–1956), Miķelis Valters (1874–1968) u.c.) vēstules.

Katras vēstuļu grupas īpatsvaru būs iespējams precizēt tikai pēc dziļākas korespondences izpētes.

Ģimenes locekļu vēstījumi vairāk atspoguļo ikdienu, mazāk lielos vēstures notikumus. Tie pieminēti tik vien, ciktāl tie atbalsojušies viņu sadzīvē. Bagāts laikmeta atspoguļojums rodams brāļa, militārā darbinieka Ādolfa Alfrēda Resneviņa (1888–1949) vēstulēs.¹⁸ Brālis rakstījis, sākot no skolas gadiem līdz pat savai nāvei Vācijā. Vēstulēs stāstīts par sevi, mācībām, ģimeni, dzīves un darba apstākļiem. Lielākā daļa vēstuļu rakstīta latviski, taču daļa arī krievu, vācu un franču valodās. Vēstulē, kas rakstīta 1914. gada 14. septembrī no Vjazmas (*Вязьма*), brālis stāstīja:

“Pie mums tagad visi ir pilnīgi aizņemti ar karu un liekas, ka visiem tik vien ir ko runāt, kā par kara notikumiem. (..) Neskatoties uz to, gara stāvoklis pie mums ir visai mierīgs un visi ir pilnīgi pārliecināti par drīzu uzvaru. Zaldāti iet uz karu ar dziesmām un sajūsmu (..) Tagadējais karš ir tautas karš vārda pilnā nozīmē un to nevar salīdzināt ar japāņu karu. Kārtība arī ir priekšzīmīga un alkoholiskos dzērienus pie mums arī vairs nedzer, jo to pārdošana ir pilnīgi aizliegta. (..) Gandrīz katru dienu redzu arī sanitāros vilcienu, kas nāk no kara lauka. Simtiem veseli. Jaunu un stipru cilvēku ar sašautām rokām jeb kājām, ar sabindētām galvām. Grūti ievainotie atstāj vēl drūmāku iespaidu. (..) Dažas reizes runāju arī ar “ienaidniekiem”: savaņgotajiem austriešu zaldātiem, kuru sūtu caur Vjazmu uz Sibīriju. Visi viņi ar ilgošanos gaida, kaut drīzāki beigtos karš un ka varētu drīzāki doties uz māju pie sava parastā darba un ģimenes.”

Tieši piecus gadus vēlāk, 1921. gada 14. septembrī, viņš rakstīja no Rīgas: “Mīļā māsiņ, ar lielām grūtībām man un ģimenei izdevās izbaukt no padomju Krievijas. Cilvēks, kas dzīvo tiesiskā valstī, nemaz nevar to iedomāties, kas tagad notiek Krievijā. (..) Pēc pārbraukšanas no Krievijas es atpūtos veselus 2 mēnešus pa vasaru Ķenkās¹⁹, jo biju pārāk novārdzis pa ceļu.” Mūsdienīgi skan Ā. A. Resneviņa rakstītais [1921]. gada 26. jūnija vēstulē no vecāku mājām: “Galvenām kārtām man nav saprotams, kāpēc Vakareiropas tautas to pielaiž, kas tagad notiek Krievijā. Vai tad tiešām viss tas, kas notiek Krievijā Jums nav zināms jeb visi ir palikuši par daudz lieli egoisti.”

Jaunības draugu un draudzeņu vēstules ir dažāda satura, to ietekmējušas rakstītāja intereses, redzesloks un dzīves gājums. Atšķirības skaidri saskatāmas, ja salīdzina vienā periodā, piemēram, 1905. – 1907. gada revolucionāro notikumu laikā tapušās vēstules. Visi rakstītāji vairāk vai mazāk ieminējušies par revolūciju, rakstīja par kopīgiem draugiem un paziņām, kuras bija spiestas bēgļot, lai izbēgtu no soda vienībām, vai gājuši bojā.

¹⁸ Beidzis Rīgas komercskolu, 1916.–1917. gadā mācījies Petrogradas (tagad — Sanktpēterburga) pirotehniskās artilērijas skolā. 1921. gadā atgriezies Latvijā. Dienējis Latvijas armijā. Pēc 2. Pasaules kara devies bēgļu gaitās uz Vāciju, kur arī miris.

¹⁹ “Ķenkās” — Olgas Resneviņas-Sinjorelli dzimtās mājas, kas atradās tagadējā Jelgavas novadā Jaunsvirlaukas pagastā. Salīdzinot 1929. gada Latvijas karti ar jaunāko Jelgavas novada karti, šajā vietā mūsdienās vajadzētu būt mājām “Ķekari”.

Interesantas, faktoloģiski bagātas vēstules rakstījusi O. Resnevicai-Sinjorelli studiju biedrene Bernē Alise Hertele (1881–?)²⁰. Viņa bija aktīva sociāldemokrātu vakaru apmeklētāja, dzīvi interesējās par politiskiem un sabiedriskiem jautājumiem un vēstulēs daudz par to rakstīja. A. Herteles vēstulēs spilgti un emocionāli atspoguļoti 1905. – 1907. gada revolūcijas notikumi. Vienā no vēstulēm, kas datēta ar 1905. gadu, lasāms: “Biju visu laiku Kurzemītē. (..) Mīļo, Oldziņ, Tu nevari neredzējuse iedomāties, kā mūsu Kurzemīte savu seju mainījuse. Cik visi — gan veci, gan jauni — piedalās pie mītiņiem. Kāda sparība atspīd visu acīs. Vecīši raud aiz sajūsmības, ka var atklāti dzirdēt patiesīgu vārdu. Darbs tagad lauciniekiem ir blakus lieta, lūko tikai, ka var atkal aiztikt uz kādu sapulci.” Taču 1906. gada janvārī viņa aprakstīja jau pavisam citu ainu: visur kazaki un zaldāti laupa, dedzina un šauj, Aizputes apriņķī nošauts ap 60 cilvēku un ne mazāk ir ievainoto; kazaki aplaupījuši viņas vecāku mājas, viens brālis apcietināts, viņa dzīvoklis izlaupīts, bet otram brālim diennakts laikā Baltija jāatstāj. Arī Jelgavā esot daudz kritušo un apcietināto. 1906. gada maijā brāļa Viļa Herteļa (1873–?1917) aicināta viņa aizbrauca uz Baku. Nedaudz vēlāk, 1906. gada 25. augustā A. Hertele rakstīja O. Resnevicai-Sinjorelli no Taškentas, ar dziļu pārdzīvojumu pieminēdama gaidāmo braucienu uz Baltiju: “Vēl viena otra nedēļa un arī es skatīšu — skaitīšu Baltijas sakaltušās asins peļķes, ložu rētas un drūmās akmeņu kaudzes. Cik savādas šausmas pārņem, iedomājoties īsās pagātnes notikumus. Iedomājoties visu to, liekās, ka Baltijā tagad citādi nevar staigāt, kā ar revolveri rokā un naidu un atriebību krūtīs”. Tolaik viņa vēl nenojauta, ka brālis, Ādolfs Hertelis 1908. gada sākumā Taškentā tiks apcietināts un pēc tam pārvests uz Rīgu, kur viņam viņu sodīs ar nāvi, pakarot.

Nozīmīgs atradums O. Rekjas dāvinājumā ir veterinārārsta, LSDSP kustības dalībnieka Ādolfa Herteļa (1871–1908) sievai Annai adresētās pirmsnāves²¹ vēstules kopija. Vēstule rakstīta no Rīgas Centrālcietuma 1908. gada augustā. O. Resnevicai-Sinjorelli tā nosūtīta kopā ar A. Herteles vēstuli. Tajā lasāms: “Mīļā Olga! Aizsūtu tev neaizmirstamā brāļa pēdējās rindiņas, kas nākušas mūsu rokās. Maz skaņu vārdu...” Un nobeigumā: “No brāļa v-les kopiju lūdzu atsūti atpakaļ. Par viņa paša pēdējo stundu zinu, ka viņš, kad bendes viņa kamerā ienākušas, gulējis tik cietu miegu, ka ar pūlēm tikai atmodināts. Viņš īsti atmodies tikai tad, kad mācītājs sācis ar viņu runāt. Tad viņš sapratis, kas notiek, apbalvojis visus klātesošos ar ļoti nicinošu skatu un uzgriezis mācītājam muguru. Tas tad arī apklusis, brālis runājis nav nevienu vārdu.”

Uz nāvi notiesātā Ā. Herteļa vēstule ir liecība cilvēka gara spēkam. Par to liecina citāts: “Uz atlikušās pēdējās puslapas es vēlētos nolikt savu karsto sirdi, lai Tu redzētu kā un priekš kā tās bez rimšanās pukst. Es to neatkārtošu, kas Tev tik labi zināms. Tu lasi manas domas un sajūti manas jūtas, kas klejodamas gan tālu, gan tuvu no manis, tomēr neatlaidīgi griežas uz Tevi. (..) No sirds vēlētos, ka tu, mans acuraugs, ar mīļo mazo meitiņu pārvarētu šos likteņa triecienus, kas tik nepelnīti uzbruka, ar varonīgu dūšu un neļautos saliekties no tiem negaidītiem sitieniem. Caur to jūs panāksiet daudz un ne tik priekš sevis vien. Varēsāt nodot liecību par mani un atraidīt katru traipekli, kas tiktū varbūt mēģināts uz mani vērst. Tādēļ, mīļā sieviņ, nevajag izsamist un galīgi saplakt. Izturies tā, kā tas piederās manai sievai, kādēļ tev ar visiem spēkiem jāpārvar viss, kas vēl stāv ceļā, cik smagi tas arī nebūtu. Mūsu Elziņā Tev ir atbalsts un par abām kopā jums izdosies grūtības pārvarēt un gūt uzvaru. Kas dzīvs paliek, tam jādomā par dzīvi. Kas nedzīvo, tam vairs nevajagas ne domāt, ne cerēt, ne sapņot.”

Vēlāk rakstītajās Alises Herteles vēstulēs var izsekot Ā. Herteļa atraitnes grūtajam liktenim, dzīvi izjust senos notikumus. 1909. gada 17. janvāra vēstulē A. Hertele rakstīja: “Viss pārdzīvotais un piedzīvotais ir man cerības laupījis, ka manai nelaimīgajai svainienei

²⁰ Alise Lizete Antonija Hertele (1881–?). Precējusies ar inženieri Arnoldu Priedīti (1879–1940).

vēl kāds saules stars varētu atspīdēt. Mēs jau arī mierā nestāvējām un pūlējāmies cik vien varēdami viņas likteni atvieglināt, bet nebija ne par matu iespējams. (..) Gribējām sodu lai pārmainītu ar aizbraukšanu uz ārzemēm, bet tikai kā par ironiju: bija tikai uz mieru pārmainīt uz 10 gadiem cietuma. Protams, svainiene palika tad pie pirmā sprieduma. Ka viņa no tundras gribētu prom, tas saprotami, jo tad jau būtu iespējami mazai meitiņai pie viņas dzīvot. Vari iedomāties, zaudēt vīru un atstāt bērnu! Mazā Elziņa palika pie svainenes vecākiem Rundālē, viņa ir 7 gadus veca.”

Viens no aktīviem rakstītājiem O. Resnevicai-Sinjorelli bija novadnieks, tuvs skolas gadu draugs, vēlāk folklorists un literatūrzinātnieks Pēteris Birkerts. Par viņu O. Resnevicai-Sinjorelli rakstīja arī atmiņās, kas publicētas 2010. gadā rakstu krājuma “Archivio russo-italiano. VI, Olga Signorelli e la cultura del suo tempo” otrajā sējumā: “Pēterim jau tolaik bija skaidra sociālista nostāja. Vēlāk viņš kļuva par samērā pazīstamu sociālistu kustības biedru. Manā albumā viņš ierakstīja, ka “par tautas interesēm jāatdod visu savu dzīvi līdz beidzamajai asins lāsei.” (..) Atvadu vakarā viņš man teica: “Lai ko tu arī darītu un pat, ja visi tevi peltu, es nekad tevi netiesāšu, jo esmu pārliecināts par tavu godīgumu un uzticību, bet teikšu: “Ja viņa ir tā rīkojusies, tas nozīmē, ka citādi nebija iespējams”. Viņa uzticēšanās dzīvē man bijusi kā atbalsts un nomāktības brīžos esmu atcerējies šos vārdus. (..) Man ļoti palīdzēja apziņa, ka kaut kur pasaulē ir cilvēks, kurš jebkuros apstākļos būtu gatavs mani attaisnot cilvēku tiesas priekšā.” (tulk. no itāļu val.)

O. Resnevicai-Sinjorelli korespondentu vidū bijuši daudzi sociāldemokrāti, viņu skaitā arī izcilais dzejnieks Rainis. Šobrīd ir izdevies identificēt trīs Raiņa vēstules O. Resnevicai-Sinjorelli. Divu vēstuļu saturs, izmantojot Raiņa melnrakstus, jau atšifrēts un izlasāms Raiņa kopoto rakstu izdevumā (Rainis, Jānis. Kopoti raksti: 30 sējumos. Rīga, Zinātne, 1985. 21.sēj.). Taču trešā vēstule literatūrzinātniekiem, visticamāk, būs jaunums. Rainis to rakstījis 1911. gada 25. oktobrī ar segvārdu A. Nagliņš. Savukārt O. Resnevicai-Sinjorelli vēstules Rainim glabājas Rīgas Rakstniecības, teātra un mūzikas muzejā. No šīs sarakstes redzams, ka viņa mēģinājusi “iejūsmināt” Raini par braukšanu uz Romu. 1911. gada 13. oktobra vēstulē (Rai K160/1-58) Olga Resnevicai rakstīja: “Sirsnīgi sveiki! Negribu aprakstīt, cik ļoti priecātos Jūs un Aspaziju šie redzēt, jo tas Jums varētu izlikties kā glaimi. Būt jums cik necik izpalīdzīgai būtu maza niecīga pateicības zīme par tām jūtām un to sparū, ko ir rosinājuši manī citkārt jūsu domas un jūsu jūtas. Man ir ļoti žēl, ka Aspazija ir nevesela un no sirds vēlu tai drīzu labošanu un kas zin, vai Itālijas gaiss un iespaidi nebūtu tie labākie ārsti.” Taču Rainis atbildes vēstulē no Cīrihes tā paša gada 13. decembrī no šiem piedāvājumiem atteicās: “Sirsnīgi sveika, cienītā kundze, Jūsu tik latviski skaisto un laipno vēstuli saņēmu vēlu, jo esmu tagad Cīrihā un sanatorijā (Turnerstr. 22, Dr. Farbstein). Tas Jums reizē ir izskaidrojums, kādēļ nespēju apmeklēt Romas izstādi.”

Par Itāliju kā Raiņa sapņu zemi; un viņa saraksti ar O. Resnevicai-Sinjorelli izsmeļoši raksta Ilze Akmeņa publikācijā “Rainis un viņa “seno ilgu zeme — Itālija”.”²²

Vēl viens korespondents, kura vēstules un atklātnes ļauj ieskatīties sociāldemokrātu ikdienā pagājušā gadsimta sākumā, ir Ernests Rolavs. Abi iepazinās studiju laikā Šveicē 20. gadsimta sākumā. 1907. gadā Ernests Rolavs tika apcietināts. Vedot uz Liepāju, viņu pēc vācu muižnieku rīkojuma piekāva un 1907. gada 18. augustā nošāva netālu no Grobiņas, itin kā par bēgšanas mēģinājumu.

Saistībā ar Ernestu Rolavu par O. Resnevicai-Sinjorelli sāka interesēties Liepājas novadpētnieks un žurnālists Staņislavs Korklišs. Pēc filozofa, bibliotekāra Oto (Ata) Rolava nāves 1969. gadā viņa dzīvoklī tika atrastas daudzas vēstules. To skaitā bija arī O. Resnevicai-

²² *Raiņa un Aspazijas gadagrāmata 1995.gadam*. Rīga: RuAF, 1995, 105.–113.lpp.

Sinjorelli vēstules Ata Rolava brālēnam Ernestam Rolavam, kas nonāca Liepājas vēstures un mākslas muzejā. Tās ir izlasītas, daļa — atšifrēta. Staņislavs Korklišs toreiz uzsāka meklējumus, lai savāktu ziņas par O. Resnevicu-Sinjorelli un savā rakstā "No dzīpariem kamolu tinot"²³ vaicāja, vai kādreiz izdosies atrast E. Rolava vēstules viņai. Tagad šis brīdis ir pienācis — vēstules rodamas O. Resnevicu-Sinjorelli fondā.

Par lielu garīgu tuvību ar O. Resnevicu-Sinjorelli liecina Elzas Stērstes sūtījumi. O. Reķjas dāvinājumā atrodamas trīs vēstules. 1936. gada 19. decembra vēstules pirmo lapu rotā zīmējums, kuru, visticamāk, zīmējusi pati vēstules autore. Tādās domās pēc iepazīšanās ar vecmāmiņas vēstulēm ir arī viņas mazmeita, rakstniece un tulkotāja Anna Žigure. Viņa atrada interesantu ierakstu Elzas Stērstes nepublicētajās atmiņās, kuras glabājas Rakstniecības un mūzikas muzejā. Nodaļā "20 kopā nodzīvoti gadi" lasāms: "Ar lepmumu Dzejnieks mēdza rādīt sava pagasta zaļo Salgales stūri, kur bija tik labi iekoptas dārzu zaļumos iegrimušas mājas, kādu nav nekur citur. Tie jau ir Upenieki, viņa mātes tēva senči. (..) Reiz no Upeniekiem pie mums ieradās reta viešņa — Olga Resnevic-Signorelli, kura uz vecuma dienām atgriezās pie zemes, no kuras bija cēlusies. Rati un viņa pati bija vienos dubļos, bet tie bija viņai tik mīlie Latvijas dubļi. "Jūsu veļi Jūs sauc", rakstīju viņai, un tā arī bija. Viņa šoreiz apglabāja savu māti, un tā bija pēdējā reize, viņai Latvijā ciemojoties. Pa to laiku Romā iznāca viņas grāmata Eleonora Dūze, pie kuras viņa bija desmit gadus strādājusi. Pati viņa bija Eleonoras Dūzes tuvākais draugs. Latvisko tulkojumu šai grāmatai ir devusi Austra Kārklīņa. Signorelli kundzes apciemojums Billītēs bija tik reti jauks, ka Dzejnieks to ilgi pieminēja."²⁴

Ar [1940. gada] 12. martu datēta vēstule O. Resnevicai-Sinjorelli vēsta par Edvarta Virzas (1883–1940) nāvi: "Smaga spalva un smaga sirds man ir Jums šo vēstuli rakstot. Mūsu dzejnieks un mans mūža draugs 1. martā šķīrās no šīs zemes". Bet vēstules nobeigumā lasāms: "Šī ir pirmā vēstule, kuru rakstu pēc Dzejnieka aiziešanas, jo jūtu, ka to rakstu garā tuvam cilvēkam."

Čīni institūtā glabājas vēl četras Elzas Stērstes vēstules, kas rakstītas no 1937. līdz 1939. gadam. Tās tur nonākušas drīzāk nejaušības dēļ, kopā ar pārējo O. Resnevicu-Sinjorelli arhīva daļu.

LNB atrodamajā fondā ir vairāki desmiti pastkaršu un fotogrāfiju, kurām ir liela izzinoša vērtība. Tās ietver Rīgas, Jelgavas un citu Latvijas vietu skatus 20. gadsimta pirmajās desmitgadēs.

Nozīmīgi ir fotoportreti, kuros redzami O. Resnevicu-Sinjorelli ģimnāzijas skolotāji, draudzene Alise Hertele, kā arī citas pagaidām neidentificētas personas, fotografētas Jelgavā 20. gadsimta sākumā.

O. Reķjas dāvinājums varētu būt interesants dažādu nozaru speciālistiem: gan Latvijas vēstures, tajā skaitā medicīnas vēstures pētniekiem (vēstulēs rodamas ziņas par Šveicē studējušajiem latviešu mediķiem); literatūrzinātniekiem, kuru intereses saistītas ar O. Resnevicu-Sinjorelli korespondentiem Latvijā; valodniekiem, kuri izzina tā laika latviešu valodu; zinātniekiem, kas pēta latviešu dzīvi emigrācijā vai tieši O. Resnevicu-Sinjorelli personību.

Olgas Reķjas dāvinājuma izvērtēšana un apzināšana prasīs ne mazums darba. Iespējams, ka atklāsies vēl daudz kas negaidīts un līdz šim nezināms. Taču ir pilnīgi skaidrs, ka Olgas Resnevicu-Sinjorelli vārdam Latvijā jāizskan daudz plašāk un ir vērts padomāt par viņas dzīves devuma cienīgu novērtēšanu arī dzimtenē.

²³ Korklišs S. No dzīpariem kamolu tinot. *Ļeņina ceļš*, Nr.6, 1983.

²⁴ Par šī atmiņu fragmenta atrašanu jāpateicas Annai Žigurei. Domājams, ka O. Resnevicu-Sinjorelli viesošanās notikusi 1938. gadā, kad nomira O. Resnevicu-Sinjorelli māte.

Izmantotie informācijas avoti

1. **Akmene, Ilze.** Rainis un viņa "seno ilgu zeme — Itālija. *Raiņa un Aspazijas gadagrāmata 1995.gadam.* Rīga: RuAF, 1995. 105.-113. lpp.
2. **Briedis, Raimonds.** Resneveica-Sinjorelli Olga. *Latviešu rakstniecība biogrāfijās.* Rīga: Zinātne, 2003, 483.lpp.
3. **Korklišs, Staņislavs.** No dzīpariem kamolu tinot. *Leņina ceļš,* 1983. 6., 9. augusts.
4. **Pamše, Kārlis.** *Ja mana dzīve būtu tik mana vien...* . Rīga: Liesma, 1989. 203, [2] lpp.
7. **Račinska, Albīne.** *Lielupei līdzās...* : [Sta]ģene, Jaunsvirlauka, Vecsvirlauka, Emburga un Salgale vēsturiskā skatījumā]. Rīga: Tandems, 1997. 102,[1] lpp.
8. **Rainis, Jānis.** *Kopotī raksti:* 30 sējumos. Rīga, Zinātne, 1985. 21. sēj.
9. **Resneveica-Sinjorelli, Olga.** *Eleonora Duze.* No itāļu valodas ar autores atļauju tulk. Austra Kārklīņa. Rīga : Valters un Rapa, 1940. 318, [1] lpp.
10. *Archivio russo-italiano.* VI, Olga Signorelli e la cultura del suo tempo. Salerno: Europa Orientalis, Vol. 1, 2, 2010.
11. *Talijanska pisma Ivanu Meštroviću 1911–1921 /* priredila i prevela Karmen Milačić = *Lettere italiane a Ivan Meštrović 1911–1921 /* a cura e traduzione di Karmen Milačić. Zagreb: Globus, 1987.
12. *Russi in Italia = Русские в Италии = Russians in Italy.* [Skatīts 2014.gada 6.janv.]. Teksts itāļu, krievu, angļu valodās. Università di Salerno, 2007–. Pieejams: <http://www.russinitalia.it>
13. **Garetto Elda.** Ольга Ресневич Синьорелли — “Русская в Риме” и ее латышские корни. **No:** *Rīgas teksts* = Рижский текст. Rīga: Latvijas Universitāte, 2008. Стр. 28–37.
14. **Спроге, Людмила.** Вокруг героини книги О.И. Ресневич-Синьорелли : аура имени = Ap Olgas Resnēveicas-Sinjorelli grāmatas varoni : vārda aura = Around the Character of the Book by O.I. Resnevich-Signorelli : an aura of a name. **No:** Латвия-Россия-Италия : кросскультурные мотивы в европейском контексте = *Latvija-Krievija-Itālija : multikultūras motīvi Eiropas kontekstā.* Rīga: Latvijas Universitāte, 2013. 103.–112.lpp.

Nepublicētie materiāli

15. Latvijas Nacionālā bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa, Olgas Resneveicas-Sinjorelli fonds RXA 416.
16. Rīgas Rakstniecības, teātra un mūzikas muzeja Jāņa Raiņa fonds, Rai K160/1-58.

Summary

At the end of the year 2013 the National Library of Latvia received a donation from Olga Recchia — part of correspondence of Latvian doctor and writer Olga Resneveca-Sinjorelli (1883–1973), written in Latvian. The donation has been included in the collection of Rare Books and Manuscripts. Olga Recchia (currently living in Rome, Italy) is the granddaughter of Olga Resneveca-Sinjorelli.

In this article author describes the value of donated materials in the context of researches related to Letonica. First of all, it is done by highlighting the personality of O. Resneveca Sinjorelli. She was one of the first Latvian female doctors and, while living in Italy, had a large social circle that included intellectuals, artists and writers from Italy, as well as from Russia, and other Eastern European countries. Secondly, among the correspondents are famous Latvian writers and politicians: Rainis and Aspazija, Elza Stērste, Īvande Kaija, Pēteris Birkerts, Ernests Rolavs, Miķelis Valters and others. Last but not least, this correspondence is an almost 50 years (1902–1947) long exchange of letters between family members. It's a chance to discover a story of a Latvian family experiencing the dramatic events of 20th century — Revolution of 1905, World War I, and World War II.

Keywords: Olga Resneveca-Sinjorelli, cultural connections between Latvia and Italy, social democrats in Latvia, Rainis and Aspazija, Revolution of 1905 in Latvia.

Lilija Limane

Latvijas Nacionālā bibliotēka

Lilija.Limane@lnb.lv

LATVIEŠU SIEVIEŠU GRĀMATAS LĪDZ 19. GADSIMTA VIDUM LATVIJAS NACIONĀLĀS BIBLIOTĒKAS RETO GRĀMATU UN ROKRAKSTU KRĀJUMĀ

LETTISCHE FRAUENBÜCHER BIS ZUR MITTE DES 19. JAHRHUNDERTS IN DER SAMMLUNG DER SELTENEN BÜCHER UND HANDSCHRIFTEN DER LETTISCHEN NATIONALBIBLIOTHEK

Pirmo reizi pirmsnacionālās latviešu grāmatniecības vēstures (no pirmsākumiem līdz 19. gadsimta vidum) pētniecībā aplūkota lasīšana viena dzimuma — sieviešu — aspektā. Dokumentālajos avotos nav precīzas informācijas par lasīšanu sieviešu vidū, arī latviešu grāmatu klāstā ir vien daži sievietēm adresēti izdevumi. Tomēr, analizējot sieviešu līdzdalību rokraksta grāmatniecībā, var noteikt sieviešu rakstpratības līmeni. Būtisks sieviešu lasīšanas pētniecības avots ir ieraksti grāmatās, kas glabājas Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu krājumā. Ierakstu analīze ļauj izdarīt secinājumus par sieviešu iecienītākajām grāmatu grupām, populārākajām grāmatām, apjaust lasīšanas izplatību sieviešu sabiedrībā un grāmatu lasītāju sociālo sastāvu, kā arī noteikt viņu attieksmi pret grāmatām. Pētījuma avotbāze ļauj secināt — jau līdz 19. gadsimta vidum lasīšana un grāmata sieviešu vidū nebija margināla parādība, bet aptvēra plašas lauku sieviešu aprindas.

Ilustrācija no "Stundu lūgšanu" grāmatas.
16. gadsimts

Atslēgvārdi: latviešu grāmatniecības vēsture, sieviešu literatūra, lasāmviela, ieraksti grāmatās.

Agrīna Rietumeiropas sieviešu saskare ar grāmatām viduslaikos notika klosteros. Jau pirms 14. gadsimta klosteru skolas kā vienīgās izglītības iestādes pavēra sievietēm iespējas iemācīties lasīt un rakstīt un līdztekus garīgai meditācijai pievērsties literatūras studijām. Galvenā sieviešu studiju tēma bija saistīta ar spirituālo dzīvi, Dieva slavināšanu un padziļinātu izprašanu. Vācijā, kuras grāmatniecības paraugi iedvesmoja un praktiski nodrošināja latviešu grāmatniecības rašanos, sievietes pievērsās literārajai jaunradei. Pazīstamāko rakstnieču vidū minamas: Kristīna Ebnere (*Christina Ebner*, 1277–1356), Hrotsvita fon Gandersheima (*Hrotsvit von Gandersheim*, c.935–c.1002), Hildegarde fon Bingena (*Hildegard von Bingen*, 1098–1179). Sieviešu literatūra līdz 19. gadsimtam pastāvēja tikai nosacīti, sievietes kā grāmatu adresātes titullapās tika minētas reti, reliģiskās tematikas ietvaros. Sieviešu visvairāk lasītās grāmatas iekļāvās atvērtā sistēmā, kurā grāmatas bija adresētas un psiholoģiski pielāgotas visiem lasītājiem, neatkarīgi no dzimuma. Par noslēgtu pašorganizējošu sistēmu tā kļuva ap 19. gadsimta vidū.¹ Šajā laikā sieviešu literatūra jau funkcionēja kā grāmatu tirdzniecības kategorija, kuras galvenais paveids — sievietēm adresēta beletristika — vēstīja par sievietēm un viņu problēmām. Pakāpeniski arī tās radīšanu pārņēma pašas sievietes — populārās lasāmvielas redzamāko autoru vidū minamas: Johanna Šopenhauere (*Schopenhauer*, 1766–1838), Ida Hān-Hāna (*Hahn-Hahn*, 1805–1880), Eižēnija Marlita (*Marlit*, 1825–1887), Hedviga Kurts-Mālere (*Courths-Mahler*, 1867–1950) u.c.² 19. gadsimta otrajā pusē daļa sieviešu romānu un stāstu pakāpeniski veidoja triviālliteratūras žanru, kuram bija atbilstošs literārais ietvars un varoņi, kā arī izdevumu veidi (burtnīcu romāni, kalendāru literatūra, sieviešu žurnāli u.c. lektīra).³ Pēc vācu paraugiem veidotas, sieviešu gaumei un interesēm pielāgotas grāmatas un žurnāli ieviesās arī Latvijā, tā sauktā sieviešu literatūra intensīvi iekaroja Latvijas grāmatu tirgu.

Eiropas grāmatniecības vēstures pētījumos dominē lasāmvielas satura un literārās formas analīze, padziļinātu pētījumu klāsts par sieviešu lasīšanas praktiskajiem aspektiem ir nabadzīgs. Tas rada neizpratni par šī virziena ignoranci, jo pasaules grāmatniecībā jau kopš 18. gadsimta pēc satura un izdevuma veida sievietēm adresētu grāmatu klāstā ir apjomīgas izdevumu grupas.

Latvijas grāmatzinātnē pētījumu dzimumu aspektā nav, lai gan citās humanitārās pētniecības jomās kā vēsturiskā, tā mūsdienu kontekstā feministikas pētījumi tiek veikti sistemātiski. Latviešu literatūrzinātnieki fokusējas uz sievišķās domāšanas un īpatnību meklējumiem daiļdarbu saturā⁴, nevis uz literatūras cirkulāciju sabiedrībā un tās recepciju. Tāpēc literatūras vēsturnieces pētījumos pievēršas sievietes tēlam literatūrā, tās psiholoģijas atsegumam, kā arī vēsta par sieviešu aktuālo problemātiku, viņu cīņām un tendencēm. Empīriski pilnīgākais apkopojums par sieviešu līdzdalību literārajā jaunradē joprojām ir Jāņa Ķelpes (1908–1981) darbs.⁵ Te pirmo reizi biogrāfiskā izdevumā apkopotas ziņas par latviešu rakstnieču dzīves datiem un sacerējumiem, izvairoties no detalizētiem viņu daiļrades izvērtējumiem. Arī vēsturnieki un sociālo zinātņu pārstāvji pievēršas kā atsevišķu sieviešu grupu un profesionālās darbības pārskatiem⁶, panorāmiskiem pētījumiem par sieviešu

¹ Bloom, C. *Bestsellers: popular fiction since 1900*. Basingstoke, Hampshire; New York: Palgrave, 2002, p. 5.

² Moehrmann R., Grueg H. *Frauen, Literatur, Geschichte: schreibende Frauen vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Stuttgart, 1989.

³ Nusser, P. *Triviālliteratur*. Stuttgart, 1991.

⁴ *Feminisms un literatūra*. Sast. A. Cimdiņa. R., 1997.; Kusiņa L. *Sieviešu jautājums un sievietes tēls latviešu rakstniecībā 1870-1920*. R., 2013.

⁵ Ķelpe, J. *Sieviete latvju rakstniecībā*. Jelgava, 1936.

⁶ Zelče, V. *Marginālās, jeb 1476. fonds*. R., 2005. Zelče V. *Nezināmā. Latvijas sievietes 19. gadsimta otrajā pusē*. R., 2002.

stāvokli latviešu sabiedrībā.⁷ Vita Zelče sieviešu vietas un lomas izvērtējumam vēsturiskajos procesos pievērsusies, lai vēsturi parādītu nevis kā politisku procesu, bet caur cilvēku kā augstāko vērtību, jo tieši ar sievietēm autore saista sociālo toleranci un morāli, indivīda tieksmi pēc brīvības, miera, tiesībām un demokrātijas. Viņa atsedz dažādu sabiedrības grupu sieviešu dzīves modeļus jaunlaiku sabiedrības tapšanas procesā. Savukārt Vijas Stikānes pētījums "Sieviete Livonijas sabiedrībā Viduslaikos un Jauno laiku sākumā 13.–16. gs." sniedz padziļinātu ieskatu sieviešu sociālajā stāvoklī un reālajā dzīvē Latvijas vēstures viduslaiku periodā un aptver laika posmu no 13. līdz 16. gadsimtam, kad sieviešu attiecības ar grāmatu vēl neveidojās. Kaut arī vēsturnieces savos pētījumos analizēja sieviešu izglītības un kultūras jautājumus, tomēr lasīšanas intereses pētījumos netiek aplūkotas, turklāt laika periods no 17. līdz 19. gadsimta vidum ir balts plankums arī sieviešu dzīves vēsturisko apstākļu pētījumos.

Šī raksta autore mērķis ir demonstrēt Latvijas Nacionālās bibliotēkas (turpmāk LNB) Reto grāmatu un rokrakstu krājuma kā avotbāzes vērtību feministiskajos grāmatniecības vēstures pētījumos. Šis darbs nepretendē uz pilnīgu sieviešu lasīšanas ainas rekonstrukciju noteiktajā laikposmā.

Pētījuma ietvaros veikts pašu grāmatu satura izvērtējums, analizējot to atbilstību sieviešu interesēm un vajadzībām, kā arī tiešu vai netiešu adresāciju šai dzimuma grupai. Populārāko izdevumu, lasītāju iecienītāko grāmatu satura analīze ļauj veidot reprezentablu pārskatu par lasītāju gaumi un vērtību orientāciju, jo grāmatas recepcija sabiedrībā liecina par sabiedrības vai kādas noteiktas sociālās grupas pasaules uzskatu, normatīvo morāli, mentalitāti, estētisko gaumi un citām īpašībām. Tomēr aplūkotajā periodā sieviešu lietošanā pārsvarā bija grāmatas, ko ideoloģijas virzītāji "no augšas" piedāvāja lasītājiem, savukārt lasītāji ar spiedienu "no apakšas" vēl neiespaidoja grāmatu ražošanas procesu. Viena no perspektīvākajām metodēm būtu dokumentos un literatūrā fiksētu tiešu ziņu analīze, diemžēl ziņas par sieviešu lasīšanu nav atrastas. Tāpēc pētījumā apkopotu un analizēti dati par uzkrāto grāmatu skaitu un sieviešu lasītprasmi, norādījumi pašu grāmatu tekstos, kas ļauj attiecināt atsevišķas ziņas uz visu procesu. Galvenā metode — ierakstu uzskaites saglabātajos eksemplāros ir empīriski statistiska, taču iegūtie dati ļauj attiecināt rezultātus uz plašāku parādību kopumu, kvantitatīvai metodei pārejot kvalitatīvajā.

Latviešu grāmatniecības sākumposmā tieši sievietēm adresētu izdevumu skaits bija visai neliels. Dievvārdu grāmatām, kas līdz 18. gadsimta 80. gadu beigām dominēja latviešu grāmatu repertuārā, parasti nebija konkrēta adresāta, jo tās bija paredzētas ikvienam ticīgam cilvēkam neatkarīgi no viņa sociālā stāvokļa, nodarbošanās, dzimuma, vecuma un personības īpašībām. Dažkārt laicīga satura grāmatās mēģināts dozēt informāciju atbilstoši kārtas piederībai ("cik zemnieku ļaudīm vajaga")⁸, vērsties pie nemācītiem vai jauniem bērniem (P. Kanīzija 1585. gada katehisms)⁹, viena dzimuma personu pieminējums titullapās vai priekšvārdos atrodams tikai izņēmuma gadījumos. Tikai vienā dievvārdu grāmatā — vācu autora un Gerlicas tipogrāfa Johana Kundīzija (*Cundisius*, 17. gs.) lūgšanu un dziesmu, kā arī reliģisku apceru krājumā "Garīga pārļu rota"¹⁰, kura mācītāja Svantes Gustava Dīca (*Dietz*, 1670–1723) tulkojumā nāca klajā Ziemeļu kara laikā, kad mūsu zeme bija panīkusī fiziski un garīgi, īpaši uzrunātas sievietes. Spēcinājums un mierinājums bija nepieciešams katram,

⁷ Stikāne, V. *Sieviete Livonijas sabiedrībā Viduslaikos un Jauno laiku sākumā 13.–16. gs. : promocijas darbs*. R., 2012.

⁸ Vāgners, F. V. *Rēķināšanas pamācīšana, cik zemnieku ļaudīm vajaga*. Jelgava, 1821.

⁹ Kanīzijs, P. *Catechismus Catholicorum*. Vilne, 1585.

¹⁰ Kundīzijs, J. *Garīga pārļu rota jeb tās teicamas kristīgas sievišķas kārtas Dieva un labo tikumu mīļotājas visudārgais miesas un dvēseles glītums*. R., [1711].

taču autors bija izraudzījis sievietes kā tikumības stiprināšanas balstu, respektējot Zviedrijas valdības un luterāņu baznīcas centienus ar likumiem vērsties pret laulības pārkāpumiem un bērnu "mušināšanu" (nogalināšanu).¹¹ Dīcs Kundīzija tekstus papildinājis ar savām dziesmām un citu autoru darbu tulkojumiem. Viņš caur dziesmām izsekoja sievietes dzīves gājumam, pielāgojot tās svarīgākajiem dzīves gadījumiem. Tulkojamās vielas izvēle nebija nejauša, jo Kundīzija krājums bija populārs kaimiņzemēs — Vācijā un Zviedrijā. Piētiski orientētās dziesmas bija emocionālas, acīmredzot tieši tādēļ tās ilgstoši bija iecienītas. Krājuma popularitātes iemeslu izdevējs skaidroja atkārtotā izdevuma priekšvārdā: "(..) ne visas grāmatas no tā īstena ticības avota izsmeltas, no kam šī ir izsmelta".¹²

Pērļu motīvs izmantots arī kādas citas dievvārdu grāmatas nosaukumā — Heinriha Heselberga (*Hesselberg*, 1792–1848) "Pērļu rota jeb svēti Dieva vārdi", kur dievvārdi salīdzināti ar dārgām pērlēm: "Ar Dieva vārdu ir kā ar kādu dārgu lietu, jo vairāk to groza un apskata, jo spožāka un smukāka tā rādās".¹³ Ik dienu lasot pa nodaļai, lasītājam iespēja apgūt jaunu pērlīti — Bībeles citātu ar skaidrojumiem. Tādējādi, lai arī asociācijas ar nosaukumu pastāv, abu grāmatu "pērles" pēc satura atšķiras. Nenoliedzami pērļu motīvs lasītāju apziņā tika ilgstoši uzturēts un lasītāju akceptēts, īpaši sieviešu auditorijā, jo tieši viņas rotas interesē visvairāk. "Pērļu grāmatām" bija jākalpo sievietes dvēseles izdaiļošanai.

Pēc Dīca tulkojuma iznākšanas ilgāku laiku sievietēm vairs netika piedāvātas jaunas grāmatas. Sievietes kā adresātes minētas dažos praktiska satura izdevumos. 1837. gadā klajā nāca Vilhelma Ādolfija (*Adolphi*, 1794–1848) lopkopības grāmata Jelgavas mācītāja Vilhelma Panteniusa (*Pantenius*, 1806–1849) tulkojumā.¹⁴ Savukārt literatūra vecmātēm sāka iznākt kopš 1783. gada.¹⁵ Tolaik, trūkstot profesionālai dzemdību palīdzībai, sievietes un bērni dzemdībās bieži vien nomira, tādēļ pastāvēja akūta nepieciešamība apmācīt bērnu saņēmējas no tautas vidus. Praktiska satura arodnieciskās literatūras mērķis bija palīdzēt funkcionālu problēmu risināšanā. Šo grāmatu saturs neskāra sievietes garīgo sfēru un tieši no tās izrietošās lasīšanas vajadzības, tādēļ arodnieciskie izdevumi rakstā sīkāk netiks iztirzāti.

19. gadsimta vidū, kad grāmatu klāstā arvien vairāk ienāca daiļliteratūra, sieviešu stāsts kā lasāmviela strauji iekaroja dominējošo pozīciju grāmatu tirgū. Tas atpazīstams gan pēc sieviešu uztverei pielāgota satura, gan galvenās varones — sievietes. Reizumis šo grāmatu nosaukumu apakštitulos formulēta adresācija sievietēm, piemēram, "Stāsts, kas jaunām meitām der par mācību". Stāstu grāmatas radīja jaunu lasītāju kategoriju — sievietes kā aktīvas lasāmvielas patērētājas. Tādēļ 19. gadsimta 2. puses gaitā grāmatu tirgu pārplūdināja ārzemju sieviešu romānu un stāstu izdevumi.

Iespējas kļūt par aktīvām lasītājām (aktīvs lasītājs — lasa pēc paša iniciatīvas, nevis pildot pienākumu, izprot lasīto tekstu) nosaka rakstprasme. Kā liecina statistiskie dati, ap 1800. gadu apmēram puse Vidzemes iedzīvotāju prata lasīt, Kurzemei un Latgalei atpaliekot.¹⁶ Lasītprotošo iedzīvotāju skaits tomēr nebija idents aktīvo lasītāju daudzumam, jo ne visi, kas iemācījās lasīt, kļuva par aktīviem lasītājiem, daudziem lasītprasme tālāk

¹¹ Grudule, M. Svante Gustavs Dīcs latviešu dzejas vēsturē. No: *Latvijas Universitātes Raksti*. 748. sēj. *Literatūrzinātne, folkloristika, māksla*. R., 2010, 18.-30.lpp.

¹² Kundīzijs, J. *Garīga pērļu rota*. J.: G.A. Reijers, 1847, 3.lpp.

¹³ Heselbergs, H. *Pērļu rota jeb svēti Dieva vārdi*. Jelgava: J.F. Stefenhāgens, 1842.

¹⁴ Ādolfijs, V. *Pamācīšana moderēm, kā pie lopu kopšanas būs turēties*. J.: J.F. Stefenhāgens, 1837.

¹⁵ Meiers, K. J. *Mācība priekš bērnu saņēmējām*. J.: J.F. Stefenhāgens, 1783.; Grīnblats, J.G. *Īsa vajadzīga pamācīšana priekš bērnu saņēmējām un mātēm pie labām dzemdēšanām uz zemi*. J.: J.F. Stefenhāgens, 1823.; Dītrihs, T. *Mācības grāmata, savām mācītām latviešu bērnu saņēmējām par piemiņu sarakstīta*. J., 1858.

¹⁶ Salmiņš, A. *Latvijas skolu izveidošanās un attīstība feodālisma posmā*. R., 1980, 12.-13.lpp.

netika attīstīta un palika vāja. Turklāt jāņem vērā, ka ne visi lasītpratēji kļuva rakstpratīgi, izglītības politikas noteicēji neveicināja rakstītprasmes apguvi latviešu zemnieku vidū. Tomēr grāmatās atrodamie ieraksti liecina, ka jau 19. gadsimta pirmajā pusē aktīvi rakstītāji, tostarp arī sievietes, nebija retums. Viņu attiecības ar grāmatu veidojās mājās, ģimenes lokā, lasot pašām un mācot lasīt bērnus, kā arī draudzes ietvaros un tuvākajās mikrogrupās (radi, saime, kaimiņi). Grūti pieejamas skolas izglītības apstākļos tieši sievietes lielā mērā noteica jaunās paaudzes lasītprasmes līmeni.

Tā kā vācu grāmatniecības politikas noteicēji ierobežoja latviešu iespējas iesaistīties literāru tekstu publicēšanā, tautas jaunrade un literārās pašizpaušmes tieksmes reizumis realizējās rokraksta grāmatniecībā. Vidzemē hernhūtiešu vidē uzplaukušās rokraksta literatūras autoru vidū jau 18. gadsimtā bija arī sievietes, viņu radošās spējas izpaudās brāļu draudžu literatūrā populārā žanrā — dzīvesstāstā. Par paraugu ņemot cittautu hernhūtiešu dzīvesstāstus, latvieši rakstīja savas biogrāfijas: palaikam tie bija tikai sausi fakti uzskaitījumi, bet dažkārt tika iestarpinātas arī detaļas un jūtu izpaušmes. Autobiogrāfijas žanrs, pat ja rakstītājs tikai uzskaita dzīves faktus, apliecina cilvēka interesi par savu individualitāti.¹⁷ Tā kā sieviešu literārās tieksmes brāļu draudžu vidū visspilgtāk izpaudās šajā žanrā, secināms, ka sievietes bija noskaņotas uz pašrefleksiju, savas personības izcelšanu sociālajā grupā. 18. gadsimta vidū Jaunraunā darbojās hernhūtiešu rakstītāja, saukta par Jaunraunas Baibu. Viņas darbības sākums datēts ar 1752. gadu. Valmieras mācītājpagastā laikā no 1768. līdz 1772. gadam savu dzīvesstāstu sarakstījusi (vai izstāstījusi) hernhūtiete Ruģēna Kača. Rokraksta grāmatniecībā plašāk pazīstams Podiņu Mārtiņš no Priekuļiem (1728–1797), taču Podiņu dzimta devusi arī divas rakstītājas — 1767. gadā tapis Podiņu Trīnes “Dzīvesstāsts”, bet galdnieka un hernhūtiešu rakstītāja Podiņu Mārtiņa “Dzīves stāsta” līdzautore bija Podiņu Maža.¹⁸ Emocijām bagātu, tautas valodai tuvā stilā rakstītu autobiogrāfiju atstājusi neredzīgā, taču labsirdīgā Spāriņu Anna (1787–1837) Viļķēnos.¹⁹ Kāda anonīma raunēnieša spalvai pieder Spāriņu Annas dzīvesstāsts, kas kļuvis iecienīts rokraksta grāmatniecībā, jo saglabājies vēl viens, Vaivē tapis noraksts, datējams ar 1860.–1880. gadu.²⁰ Lai arī 19. gadsimtā rokraksta grāmatniecībā dominē vīrieši, arī sieviešu aktivitātes neapsīkst: Ilze Zuša (1778–1808) savu dzīves stāstu uzrakstījusi Kalnamuižā, Marinas Kūlenes dzīvesstāsts tapis Viļķēnos pēc 1854. gada, Annas Tomsones (1810–1842) Valmierā, Kristīne Pestmale ar “Stāstiem no Dieva valstības virs zemes” (1830.–1840. gadi) izgājusi ārpus tradicionālā biogrāfiskā žanra.²¹ Hernhūtiešu literatūrā minēti fakti, ka brāļu draudžu locekles mācījušas lasīt savus bērnus. Valmieriete Anna Tomsons iemācījusi savus bērnus arī rakstīt, jo 32 gadu vecumā, pirms nāves liek savam vecākajam dēlam rakstīt pēdējo sveicinājumu brāļiem un māsām. Podiņu Mārtiņa dzīvesbiedre Madža Ropažos dzīvojusi atraitnēs “5 puīšu bērnus grāmatā mācīdams”, bet 1798. gadā, pēc pārceļšanās uz Liepas muižu, dzīvo vientuļi un gremdējas rakstos: “Es mīļam pestītājam pateicu, ka viņš man tos Rakstus deva, bez kuriem man būtu grūta dzīvošana”.²² Visi minētie brāļu draudžu literatūras fakti liecina, ka rakstīšana

¹⁷ Apīnis, A. *Neprasot atļauju*. R., 1987, 20. lpp.

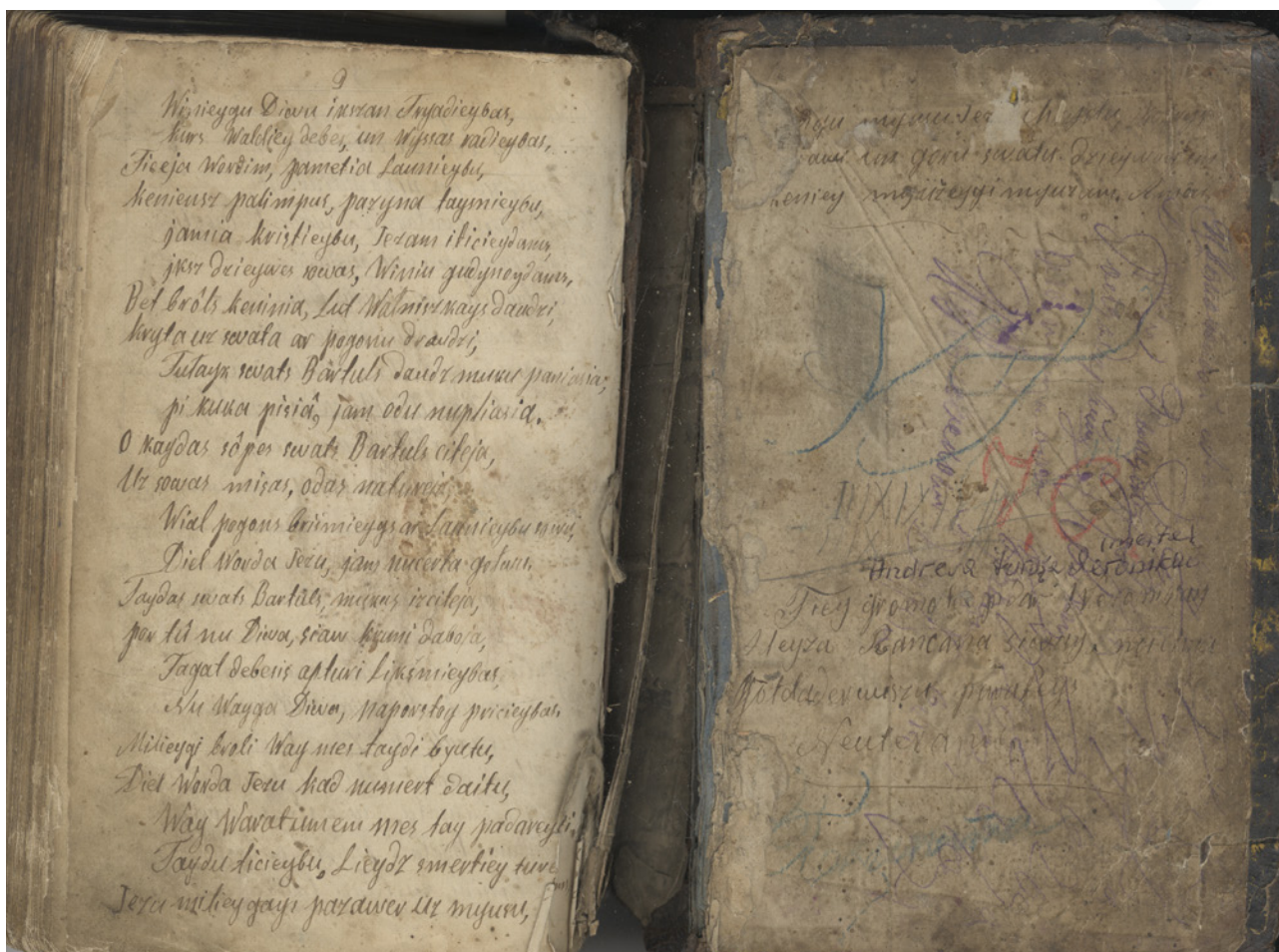
¹⁸ Podiņu Mārtiņš, Podiņu Madža. *Dzīves stāsts tā brāļa Podiņ Mārtiņ dišler*. H. Rēhlingas noraksts. Barkavā, 1853/1854. Rokraksts LNB RX 35, 1, 43.

¹⁹ *Dzīves stāsts tās svētīgi aizgājušās meitu māsas Spāriņu Annas*. B.g. Rokraksts LNB RX 35, 1, 45.

²⁰ *Dzīves stāsts tās meitu māsas Spāriņu Annas, kas 1837tā svētīgi aizgāja*. Uzrakstīts caur vienu pie Raunas baznīcas kalpu. LNB RX 35, 1, 45.

²¹ *No vienas godīgas sievas dzīves stāsts*. Kalnamuižā, pēc 1811. LU AB R “Bērtings R. I”;G. *Ēversa rokraksta grāmata*. LNB RX 35, 3, 2. [Tomsons, A.]. *Dzīves stāsts*. LNB RX 37, 1, 31. [Pestmale, Kristīne]. *Stāsts no Dieva valstības virs zemes*. [B.v., ap 1830-1840]. LNB RXA 159, Nr. 10.

²² Podiņu Mārtiņš, Podiņu Madža. *Dzīves stāsts tā brāļa Podiņ Mārtiņ dišler*. H. Rēhlingas noraksts. Barkavā, 1853/1854. Rokraksts LNB RX35, 1, 43.

1. attēls. Andriva Jūrdža dāvinājuma ieraksts meitai Veronikai Rancānei paša rakstītā rokraksta grāmatā ar reliģiskiem tekstiem. Kārkliniekos, pirms 1894. gada

veicināja sievietes iesaisti draudžu kopībā, sabiedriskajā dzīvē, sniedza psiholoģisku atbalstu — mierinājumu, palīdzēja kļūdēt vientulību, kā arī veicināja jaunradi, pašizpausmi un refleksiju, pārrakstot un pārveidojot citu sacerētos tekstus.

Arī sievietes līdzdalība rokraksta grāmatniecībā latīņu raksta aizlieguma laikā Latgalē liecina par viņām kā aktīvām lasītājām. Piemēram, ievērojamā latgaliešu rokraksta grāmatu pārrakstītāja un literāta Andriva Jūrdža (1845–1925) ģimenē sievietes gan pašas tekstu radīšanā un pārrakstīšanā nepiedalījās, tomēr par grāmatām interesējās. Andrivs Jūrdžs, izlaižot meitas tautās, katrai kā ceļamaizi lielajai dzīvei dāvināja pa pašrakstītai rokraksta grāmatai, pamatīgam biežam reliģisku dziesmu, lūgšanu un citu tekstu krājumam. Saglabājušies meitām — Johannai Cibulskai un Veronikai Rancānei — dāvinātie krājumi.²³ (1. attēls) Gadsimta garumā sievietes šīs grāmatas saglabājušas un neskaitāmas reizes pārlasījušas. No pēdējās Rancāņu ģimenes īpašnieces Annas Rancānes grāmata nonāca pie Vēsmas Pudānes Jēkabpils novada Salas pagastā, 2011. gadā viņa unikālo sējumu nodeva LNB. Citās ģimenēs sievietes iesaistījās grāmatu pārrakstīšanā, viņas arī mācīja bērnus pazīt un lasīt latīņu burtus, jo Latgales skolās mācīja lasīt vienīgi kirilicā. Aktīvo grāmatu pārrakstītāju vidū zināmas arī vairākas Latgales sievietes: Borbola Garanča Varakļānos,²⁴

²³ Jūrdžs, A. Rokraksta grāmata. Pirms 1895. Rokraksts LNB, šifrs RX 2, 1, 29. Jūrdžs, A. Reliģisku tekstu krājums. Ap 1875-1887. LNB RX 2, 1, 2.

²⁴ Garanča, B. Parāds. B.v.u.g. Rokraksts LU AB R "Garancs B.I.".

skolotāja Agate Guļāne Feimaņos²⁵, L. Dreika Maltā, Anna Maikala Baltinavā, Marta Sukrauska (Suharevska) Gaigalavā (iespējams, Nagļu rakstītāja Jāņa Suharevska radniece), Šekera Bērzpilī. Kaut minēto procesā iesaistīto sieviešu nav daudz, tomēr ievērojot to, ka no latīņu raksta aizlieguma laika latgaliešu rokraksta grāmatniecības klāsta saglabājušies tikai atsevišķi paraugi un zināmi vien pārdesmit rakstītāju vārdi, jāsecina, ka sieviešu līdzdalība bija ievērojama, viņas tekstu pārrakstīšanā iesaistījušās sistemātiski. Sievietes kā rakstītājas varēja izaukt un izvērst savu darbību tikai uz plašāka sieviešu — grāmatu lasītāju sabiedriskā fona.

Par sievietēm kā lasītājām stāsta ieraksti grāmatās. Sava vārda vai kādas citas informācijas ierakstīšana grāmatā pauž attieksmi pret grāmatu kā vērtīgu priekšmetu, ko vēlas saglabāt, sargāt un, iespējams, lietot atkārtoti vai sistemātiski.

Sievietēm piederējušo grāmatu identificēšanai LNB Reto grāmatu un rokrakstu (turpmāk tekstā R) krājumā tika izraudzīti līdz 1855. gadam latviešu valodā izdoto grāmatu eksemplāri, kuros atrodami sieviešu ieraksti. Šādu izdevumu apzināšanai tika izmantots "Latviešu seniespiedumu kopkatalogs"²⁶, LNB elektroniskie katalogi un kartotēkas. Reto grāmatu un rokrakstu krājuma grāmatas tika pārlūkotas arī *de visu*. Darba gaitā tika atrasti 144 ieraksti 78 izdevumu eksemplāros. Tā ir neliela daļa no latviešu grāmatās atrodamo ierakstu un citu īpašuma zīmju kopskaita, nepilnīgs arī sieviešu ierakstiem aptvertais seniespiedumu īpatsvars. Vispārēju likumsakarību noteikšanas iespējas vērtējamas piesardzīgi, tomēr atsevišķas kopsakarības tika konstatētas.

Nelielais saglabāto eksemplāru skaits un to īpatsvars salīdzinājumā ar izdotās literatūras apjomu neļauj veikt skaitliskas aplēses par to, cik grāmatu bija sieviešu īpašumā noteiktos Latvijas vēstures periodos. Tomēr šādu grāmatu esamība liecina par sieviešu sistemātisku līdzdalību lasīšanas procesos.

Grāmatās sastopamos ierakstus var sadalīt šādās grupās: īpašuma ieraksti un īpašnieču paraksti, biogrāfiski ieraksti, ieraksti par ieguves apstākļiem un cenu, lasīšanas atzīmes un ar saturu saistīti citāti un vērtējumi, kā arī ar grāmatas saturu nesaistīta informācija. Anonīmi ieraksti rakstā netiek aplūkoti. Īpašuma ieraksti paraksta vai plašākā formā atrodami visās 144 grāmatās. 16 ierakstos sniegta papildus informācija par īpašnieces ģimeni vai biogrāfiski dati, 25 ierakstos tiek atklāts ieguves avots vai pirkuma cena, lasīšanas atzīmes un teksta vērtējumi pievienoti 5 ierakstiem, bet ar tekstu nesaistīta informācija vai rokas vingrinājumi atrodami 4 grāmatās.

Visbiežāk ieraksti meklējami vāku iekšpusē, priekšlapās un titullapā. Vāku iekšpuse un baltās priekšlapas deva iespēju veikt apjomā lielākus un rūpīgāk izstrādātus ierakstus. Dodot priekšroku grāmatas "parādes pusei", aizmugurējie vāki ierakstiem tika izmantoti mazāk. Grāmatas beigas bieži vien izmantotas ar tekstu tieši nesaistītiem ierakstiem, kā arī rokas vingrinājumiem.

Lielākā daļa grāmatu ar sieviešu ierakstiem LNB krājumā nākušas no latviešu, retumis — vācu privātajiem krājumiem. Latviešu grāmatās atrodami tikai pāris vācu sieviešu ieraksti, piemēram, Jūlijas Vilhelmīnes Ropas īpašuma ieraksts hernihūtiešu garīgu dziesmu krājumā, kas mantots no tēva Valtera Ropa (*Ropp*).²⁷ LNB krājumā ir grāmatas, kas piederējušas Valmiermuižas muižniecei un hernihūtietai E. M. Hallartei (*Hallart*, 1683–1750).

Ierakstu autores lielākoties nākušas no vienkāršajiem Latvijas lauku iedzīvotājiem. Tā kā ierakstos visbiežāk netiek norādīta īpašnieces sociālā, profesionālā, kārtas vai kāda cita piederība, detalizēta analīze par grāmatu īpašnieču sociālo statusu nav iespējama. Tomēr

²⁵ Guļāne, A. *Garīgu rakstu krājums*. Eksemplārs Rēzeknes augstskolā BEPC.

²⁶ *Seniespiedumi latviešu valodā 1525-1855. R.*, 1999.

²⁷ Loskils, G. H. *Garīgas dziesmas. R.*, 1790. Eksemplārs LNB R L2S/1065.

pēc vietu norādēs vairākkārt minētajiem muižu (nevis māju) nosaukumiem var secināt, ka grāmatu lietotāju skaitā bija ievērojams muižu kalpotāju īpatsvars. Vīriešu dzimuma latviešu grāmatu īpašnieku vidū nav vērojama tik viendabīga sociālā noslāņošanās, jo grāmatas nereti piederēja arī baltvācu mācītājiem, vēsturniekiem, literātiem un citiem inteliģences pārstāvjiem. Vairākos ierakstos minētie ieguves apstākļi (dāvināta iesvētīšanā, pēc lasīšanas u.tml.) ļauj domāt, ka sievietes bieži vien ieguvušas grāmatas jaunībā, lai lietotu tās ilgstoši, nereti pat visu mūžu.

LNB grāmatu eksemplāros reti sastopami ieraksti ar morāli ētiskiem pašraksturojumiem, dažkārt personvārdiem pievienotas norādes uz tādām rakstura īpašībām kā godīgs, centīgs. Viens no nedaudzajiem pašraksturojumiem — Līzes Ķirzēnas ieraksts Bībelē, kur viņa sevi nodēvē par godīgu draudzes locekli.²⁸ Dēvējot sevi par godīgu, Līze necentās izcelt savu individuālo vērtību, bet atzīmēja sevi kā sociālās grupas cienīgu pārstāvi. Tikai retos gadījumos minēti svarīgākie ierakstītāja dzīves dati — dzimšana, laulības, iesvētības, bērnu dzimšana, nāve. Taču trūkstot papildus informācijai par šiem cilvēkiem, šie dati maz ko stāsta par personas attieksmi pret grāmatu.

LNB kolekcijas eksemplāri neļauj identificēt kaut nelielas bibliotēkas īpašnieci, šķiet, sievietēm pārsvarā piederēja pa vienai grāmatai. Trūkst arī citu pazīmju, kuras liecinātu par privātu bibliotēku (vienoti iesējumi, spiedogi, uzlīmes, numerācija, norādes uz piederību grāmatu krājumam vai bibliotēkai). Ierakstītājas, neskaitot pāris izņēmumus, latviešu kultūrvēsturē nav atstājušas dziļākas pēdas, šīs sievietes nav atpazīstamas sabiedrisko vai kultūras procesu kontekstā. Tomēr dažu sieviešu ieraksti atrodami vairākās grāmatās, tie ļauj domāt par mazāku vai lielāku personīgo grāmatu krājumiem.

Sievietes aktīvi lasīja grāmatnieku Meņģeļu ģimenē Kārļu pagasta "Lielrāceņos", kur māju saimnieks Mārcis Meņģelis bija sakrājis zemnieku apstākļiem ievērojamu bibliotēku. Tajā bija vairāki simti reliģisku un laicīgu grāmatu. Sieviešu vidū lielākā grāmatniece bija Anna Meņģele "Lejasrāceņos", kura grāmatas lasījusi regulāri.²⁹ Arī ievērojamā grāmatnieka Augusta Kažoka par zemnieku "filozofu" nodēvētā Jēkaba Vīlipa (1812–1894) dzimtā bija grāmatniece Marija Vīlipa, kura atstājusi savu parakstu Jaunās Derības eksemplārā.³⁰ Atkārtoti ierakstos figurē Pētersonu ģimenes, tai skaitā sieviešu Ināras Avotiņas–Pētersones, P. Pētersones, A. Pētersones īpašuma ieraksti.³¹ Matilde Pētersone 1874. gadā, kad "bija uz Rīgu jānāk dzīvot", saņēma Georga Heinriha Loskīla (*Loskiel*, 1740–1814) "Garīgas dziesmas". Tā kā neviens ieraksts nesniedz vietas norādi, var tikai izteikt minējumu, ka sievietes varēja būt vienai brāļu draudzei piederīgas dzimtas locekles Vidzemē, jo Pētersonu rīcībā pārsvarā bija hērnhūtiešu dziesmu krājumi. Vairākas reliģiska satura grāmatas 19. gadsimtā piederējušas Holmu ģimenes sievietēm Valmieras apkaimē. Šarlote Holma atstājusi nedatētu īpašuma ierakstu J. Kundīzija "Pērļu rotā"³² (ko pirms tam kāda nezināma persona bija dāvinājusi levai Lankai Mazsalacā) un ar 1873. gadu datētu ierakstu "Dziesmu grāmatā" (1850–1855). Savukārt Annas Holmas 1853. gada īpašuma ieraksti rodami Siksta

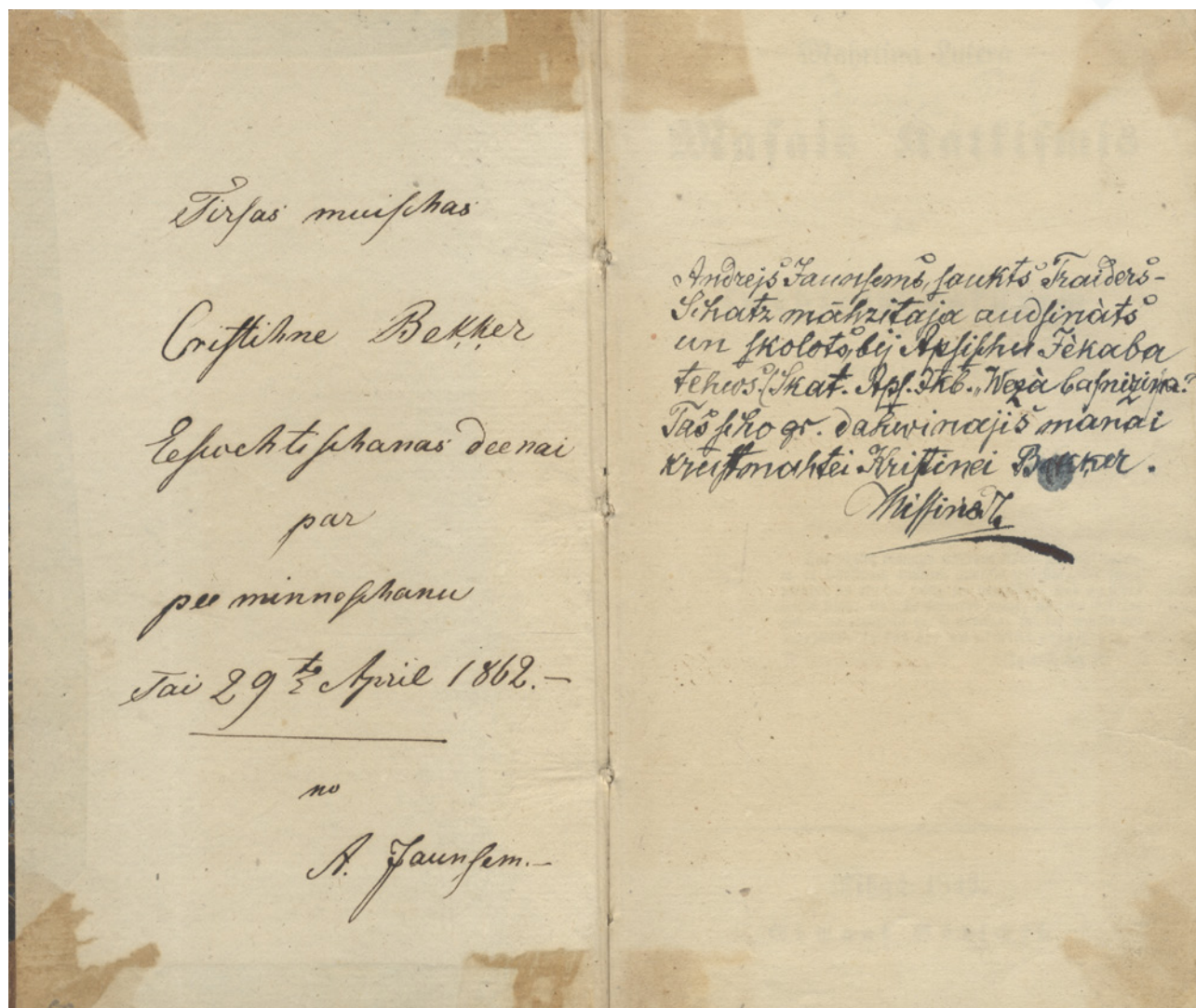
²⁸ Eksemplārs LNB R L2/3329.

²⁹ Viņas 1818. gada ieraksts G. F. Stendera "Svētu stāstu" (1756) izdevumā (eksemplārs LNB R L2/3703) un "Kristīgu dziesmu" (pirms 1838) eksemplārā (LNB R L2/3020).

³⁰ Eksemplārs LNB R L2/2561.

³¹ Pētersones īpašuma ieraksti ("Biblia" 1854, eksemplārs LNB L 69-6/25), Matildes Pētersones (G. H. Loskīla "Garīgas dziesmas" (1813) eksemplārā LNB L2/4153), A. Pētersones ("Dziesmu un lūgšanu grāmatas" (1839) eksemplārā LNB L2/3440) 1859. gada Pētersones paraksts (G. H. Loskīla "Garīgo dziesmu" (1848) eksemplārā LNB L2/4160).

³² Eksemplārs LNB L2/3553.

2. attēls. A. Jaunzema dāvinājuma ieraksts Kristīnei Bekkeri un J. Misiņa paskaidrojums par ierakstu P. E. Šaca grāmatā "Mārtiņa Lutera "Mazais katķisms" (1843)

Karla Kapfa (*Kapff*, 1805–1879) luterāņu reliģisku pamācību, lūgšanu un dziesmu krājumā.³³ Gadu vēlāk fiksētas ziņas par jauna Holmu ģimenes locekļa piedzimšanu. Kristīne un Marija Šmites nevar tikt pārlicinoši identificētas kā vienas ģimenes locekles, ieraksti datēti ar 34 gadu starplaiku. Kristīnei Dikļu muižā 1844. gadā piederējusi K. Heselberga "Pērļu rota", bet Vilhelma Gotlība Beitlera (*Beitler*, 1745–1811) pirmmācības grāmatas "Tie gabali Tās kristīgas ticības" ieraksts vēsta: "Šī grāmata pieder Marie Šmidt 1878 gadā".³⁴

Latviešu kultūrvēsturē atpazīstamo sieviešu vidū minama Kristīne Bekere, kura 1862. gadā Tirzas muižā iesvētīšanas dienā saņēmusi no Andreja Jaunzema katehismu.³⁵ (2. attēls) Viņa bija bibliogrāfa Jāņa Misiņa (1862–1945) krustmāte, savukārt grāmatas dāvinātājs A. Jaunzems — rakstnieka Apsišu Jēkaba (1858–1929) tēvs. Ar J. Misiņu saistīta Alvīne Misiņa, kuras dāvinājuma un īpašuma ieraksti atrodami Misiņu ģimenei piederējušajā Georga Manceļa (*Mancelius*, 1593–1654) sprediķu grāmatā.³⁶ Literāta Augusta Kažoka ģimenē grāmatu lietotāju vidū bija J. M. Kažoka.³⁷

³³ Eksemplārs LNB L 62-2/36.

³⁴ Eksemplāri LNB R L2/3554 un R L2/141.

³⁵ Eksemplārs LNB R L2/1157.

³⁶ Eksemplārs LNB R L2 214.

³⁷ Eksemplārs LNB R L2S/214.

Par īpašuma ierakstiem tiek uzskatīti ieraksti, kas satur informāciju par piederību kādam konkrētam vārdā minētam cilvēkam, tie var būt datēti un lokalizēti, var saturēt papildus informāciju, bet var arī būt bez tās. Atsevišķos gadījumos uzvārdi rakstīti bez galotnes vai sieviešu uzvārdiem lietota vīriešu dzimtes galotne, tomēr šāda dzimumu nenosakāma ierakstu daļa kopējā masā nav liela. Ierakstu un parakstu forma, stils un rokas veiklība nereti ļauj spriest par rakstītāja izglītību, literāro prasmi, sociālo piederību, attieksmi pret grāmatu, arī personības īpatnībām. Paraksts ar vai bez datējuma ir lakoniskākais ieraksta veids. Paraksti ar vārda iniciāli sastopami samērā mazā skaitā, tāpat kā reti ir sastopami tikai vārda fiksējumi bez uzvārda. Parasti īpašuma ierakstā, kas ir galvenā īpašuma zīme sieviešu grāmatās, minēts pilns vārds un uzvārds. Pilnam īpašuma ierakstam parasti neiztrūkst datējums, piemēram: "Anna Gilbe. 1884. To 29. Dezemberi" vai "Marijas Berten tai 15ta November 1851".³⁸

Īpašuma ieraksti dažkārt papildināti ar biogrāfiskām ziņām par dzimtu, kā arī vienā izdevumā mēdz parakstīties vairāki īpašnieki. Reizēm piederība nostiprināta netipiskās formās. Piemēram, Anna Karolīne Zakrevska 1824. gadā savu vārdu iemūžinājusi spiedogā³⁹, "Kaffa meita 1855" īpašuma zīmi iekalusi medaljonā uz grāmatas vāka⁴⁰ Minna Ašenkamfa savu vārdu ierakstījusi ielīmē ar viņai piederošo Gotharda Frīdriha Stendera (*Stender*, 1714–1796), "Pasaku un stāstu" autora portretu.⁴¹ Tādējādi piederības zīmes grāmatās atstātas gan vienkāršā un neveiklā rokrakstā, gan reizēm arī ietērptas estētizētā apdarē. Dažkārt īpašuma ierakstus sievietes bagātinājušas ar kādu atziņu, paplašinātie ieraksti ļauj gūt ieskatu sieviešu garīgajā pasaulē, attieksmē pret grāmatas tekstu, kas parasti ir saistīts ar ticību. Piemēram, Ilze Ieraga 1858. gada 10. janvārī "Lejasrakutos" (mūsdienās — Cesvaines novada Kraukļu pagastā) ar skaisti izrotātiem burtiem veidotu ierakstu un tā tekstu liek vērtēt sevi kā rūpīgu un nopietnu grāmatu mīļotāju, kas attieksmi pret ticību savas Bībeles priekšlapās formulējusi šādi: "Mūsu Kungs un Pestītājs Jezus Kristus saka: Ja kam slāpst, lai nāk pie manim un lai dzer no šā ūdens, ko es tam došu, bet tas ūdens, ko es tam došu, taps iekš viņa par ūdens avoti, kas verd uz to mūžīgu dzīvošanu un es viņu pastarā dienā uzmodināšu".⁴²

Liela daļa ierakstu nav datēta — no 144 fiksētajiem ierakstiem tikai 56 norādīts gads vai gads un datums, tie sastāda nedaudz vairāk par vienu trešdaļu no visiem ierakstiem, daļu ierakstu var datēt aptuveni spriežot pēc dažādām pazīmēm. 15 ieraksti datēti ar 19. gadsimta pirmo pusi, 39 tapuši 19. gadsimta otrajā pusē, bet divi — 18. gadsimtā.

Senākais ieraksts latviešu grāmatā — lieliem zīmētiem burtiem veidotais "Maige Pāci"⁴³ datēts ar 1747. gada 20. martu un tā autora dzimumpiederība nav precīzi nosakāma, tomēr jādodomā, ka ar "Maige" domāts ierakstītājas vārds "Maija no Pāces" (Ceraukstes pagastā). Ieraksts tapis drīz pēc grāmatas iznākšanas, pirms tam sprediķu krājums iesiets 18. gadsimta biezajiem izdevumiem tipiskā ādas iesējumā ar pumpām un sprādzēm. Kā vēsta vēlāki, 19. gadsimta otrās puses ieraksti šajā eksemplārā, sējums pārgājis Šteinertu ģimenes īpašumā, kā arī piederējis Misiņu ģimenei (nedatēti ieraksti). Nav izsekojams, kādā ceļā grāmata pusotra gadsimta gaitā mainījusi īpašniekus, varbūt mantota cauri vairākām paaudzēm, kas ir tipiskākais apjomīgo un reprezentablo, ilgstoši lietojamo reliģisko grāmatu "dzīves ceļš". Cits 18. gadsimta ieraksts garīgu dziesmu grāmatā⁴⁴ tapis vairāk nekā 30 gadus pēc grāmatas iespiešanas 1778. gadā, eksemplārs piederējis Mellumu ģimenei, savu

³⁸ Eksemplāri LNB R L2/3269 un R L2/3320.

³⁹ Eksemplārs LNB R L2/3021.

⁴⁰ Eksemplārs LNB R L2/3041.

⁴¹ Eksemplārs LNB R L2/3697.

⁴² Eksemplārs LNB R L2/2550.

⁴³ Eksemplārs LNB R L2S 214.

⁴⁴ "Jaunas latviskas dziesmu grāmatas" (1742) eksemplārā LNB R L2S/216.

saistību ar grāmatu apliecinājusi arī “Melluma brāļa sieva” — acīmredzot, māju saimnieka radniece bijusi aktīva dziesmu grāmatas lietotāja. Vēlāki, nedatēti ieraksti liecina, ka grāmata piederējusi Kristīnei Gruzei un P. Gruzem, līdz beidzot 1900. gada 24. martā to par 50 kapeikām no K. Gruzes nopircis J. Bole. Arī J. Bole nav spējis seno izdevumu nolietot, jo Mazsalacas grāmatu tirgotāja Mārtiņa Ciriša spiedogs apliecina izdevuma atrašanos pārdotavā. Cits šī dziesmu grāmatas izdevuma eksemplārs⁴⁵ piederējis Šķūrnieka Grietai Valmieras pagastā — ieraksts veikts ar neveiklu roku un ir gramatiski kļūdainš, nav datēts, bet, spriežot pēc ieraksta formas, arī tapis 18. gadsimtā.

19. gadsimtā datētie ieraksti visbiežāk ir īpašuma ieraksti un datēti paraksti, kā arī ģimenes ieraksti, mazākā skaitā — dāvinājuma ieraksti vai ieraksti par ieguvī — grāmatas pirktas, saņemtas kā balva par cītīgu mācīšanos, kā dāvana no Bībeles biedrības, pēc iesvētīšanas un citos dzīves gadījumos. Datējums reizēm atklājas arī tematiskos ierakstos, piemēram, laika aprēķinos. Daudzas grāmatas, īpaši senākās (18. gadsimta un 19. gadsimta pirmās puses izdevumi) satur ierakstus, kas tapuši daudzus gadus un gadu desmitus pēc grāmatas iespiešanas. Ir maz ierakstu, kas fiksēti jaunizdevumā tā izdošanas gadā. Datētie ieraksti tādējādi apliecina, ka grāmatas sievietes pavadījušas cauri mūža gājumam, nereti pārdzīvojušas viena cilvēka mūžu, tikušas pārmantotas un lietotas vairākās paaudzēs, pat simts un vairāk gadu garumā.

Grāmatu izplatības ģeogrāfiskā areāla noteikšanai ir noderīgi lokalizēti ieraksti. Vairākiem ierakstiem kā vieta norādīta muiža, nevis mājas, piemēram, “Dikļu muižā”, “Liepas muižā”, “Tirzas muižā”, kas iespējams, liecina, ka ierakstītājas bijušas muižu kalpotājas. Ierakstos biežāk minētās Vidzemes vietas — Valmiera, Rauna, Viļķene norāda uz Vidzemes vidieni kā aktīvāko lasīšanas areālu sieviešu vidū. Iespējams, sieviešu aktīvāku piesaisti grāmatai veicināja dalība hernhūtiešu brāļu draudzēs, kur gan lasīšanas, gan arī literārā jaunrade bija neatņemama reliģiskās darbības daļa. Tikai vienā ierakstā fiksēta saskare ar Rīgu, kas apliecina pieņēmumu, ka pilsētnieku grāmatu krājumi sliktāk saglabājušies un valsts krātuvēs pārstāvēti mazākā skaitā.⁴⁶

Grāmatas iegāde bija nozīmīgs notikums sievietes dzīvē, to apliecina ierakstos par iegādes veidu vai apstākļiem, kā arī cenām ietvertās informācijas forma un saturs. Ierakstos fiksētie grāmatu ieguves ceļi: dāvinājums no Bībeles biedrības iesvētīšanas dienā, dāvinājums no mācītāja pēc lasītprasmes pārbaudījuma, dāvana no radiem vai draugiem, saņemšana mantojumā no vecākiem vai citiem ģimenes locekļiem, pirkums. Dāvinājums un ieguve mantošanas ceļā ģimenē ierakstos minēta biežāk, nekā pirkums. Radnieciski nesaistītas oficiālas personas parasti dāvināja Jauno Derību, sevišķi aktivizējoties šai tendencei Bībeles biedrībās kopš 19. gadsimta 20. gadiem, savukārt pilnu Bībeli dāvināja reti. Dāvinājuma ieraksti ļauj spriest par cilvēku savstarpējām attiecībām un attieksmi pret grāmatu kā dāvināšanas priekšmetu, tās vērtējumu sieviešu sabiedrībā. Vienā no vecākajiem (1816) sieviešu ierakstiem Maša Kalniņa apliecina ģimenes gandrīz 100 gadus vecās Bībeles dāvinājumu Pēterim Grīviņam: “Schi Bibeles peeder Peeter Griwing. No manneem Raddeem nee weens buhs mekleht scho raksta Mascha Kalninsch toh 28t September 1816 gadda Leepas Muischa”.⁴⁷ Ierakstos par pirkumu parasti minēta cena, retāk — iegādes vieta. Sievietes mēdza pirkt ne tikai jaunizdevumus, bet arī grāmatas, kuras mūsdienās uzskatītu par antikvārām vērtībām. Līzei Ķirsei 1859. gadā pirms Ziemassvētkiem 1825. gada Bībeles

⁴⁵ Eksemplārs LNB R L2S/320.

⁴⁶ Klekere I., Šiško S. 1856.-1870. gada ieraksti latviešu grāmatās. No: *Grāmata latviešu sabiedrībā. 1856-1870. R.*, 1987, 106. lpp.

⁴⁷ Eksemplārs LNB R L2 3307.

iegāde bija nozīmīgs notikums viņas dzīvē, to pauž gan ierakstā ietvertais pašraksturojums, gan informācija par cenu, gan īpašnieci nozīmīgie citāti: "Šī grāmata pieder tam godīgam Lutera draudzes locekļam Līze Kirsēn 1859 ta gada 19ta Decembers. Maksa 1 R 40 kap sudr.naudā. Kristus ir mīlējis to draudzību, un ir sev pats par to nodevies, ka to svētītu. Ewes.5,25. Tavas mutes bauslība ir man labāka, nekā tūkstoši zelta un sudraba gabali. Dāv. dziesm.119,72."⁴⁸ Ieguvējām ne tik svarīgi bija iegādāties jaunizdevumu, cik noteikta satura grāmatu ilgstošai lietošanai.

Tekstuālas piezīmes, grāmatu vērtējumi, kā arī ar grāmatu saturu nesaistīti pieraksti sastopami reti. Refleksijas par tekstu, tā analīzes, citātu un pasvītrojumu u.c. lasīšanas atzīmju trūkums liek domāt, ka grāmatu teksts nav rosinājis uz nopietnām individuālām pārdomām vai arī grāmatu īpašnieces nav pratušas refleksijas formulēt, jo nav bijušas pietiekami izglītotas. Atturēšanos no lasīšanas atzīmēm varēja veicināt arī grāmatu kolektīvā lietošana. Dažos ierakstos izteiktie teksta vērtējumi mēdz būt klišeiskas atziņas, piemēram, par Bībeli "Tā ir viena svēta grāmata."⁴⁹ Attieksmi nereti izteica īpašnieci iepatikušies teksta citāti: "Tavas mutes bauslība ir man labāka, nekā tūkstoši zelta un sudraba gabali. Dāv. Dziesm. 119,72."⁵⁰ "Ja kam slāpst, lai nāk pie manim un lai dzer no šā ūdens, ko es tam došu, bet tas ūdens, ko es tam došu taps iekš viņa par ūdens avoti, kas verd uz to mūžīgu dzīvošanu un es viņu pastarā dienā uzmodināšu."⁵¹ Ar dažiem izņēmumiem, tekstuāli ieraksti konstatēti Bībelēs, kas liecina, ka tās lielākā mērā nekā citas grāmatas bija lasītāju iedvesmas avots.

Grāmatas, kurās atrodami ieraksti, dalījums pa izdevumu grupām, kopumā atbilst latviešu iespiedprodukcijas saturiskajām proporcijām pirmsnacionālās grāmatniecības periodā. Tolaik dominēja reliģiskās literatūras teksti, atbilstoši tam vairums ierakstu fiksēti dievvārdu grāmatās; laicīga satura grāmatās no 144 ierakstiem atrodami tikai 15, tātad aptuveni 10 procentu no visa ierakstu kopuma. 19. gadsimta vidū laicīgās literatūras īpatsvars jau bija sasniedzis ap 40 procentu, tomēr reliģiska satura grāmatās arī šajā laikā ierakstu bija vairāk, kas norāda uz sieviešu konservatīvajiem lasīšanas paradumiem.

Ieraksta, it īpaši rūpīgi veidota īpašuma ieraksta esamība grāmatā, liecina par tās prestižu, vērtību un vēlmi paturēt savā īpašumā iespējami ilgāku laiku. Pēc ierakstu skaita var secināt, ka sieviešu sabiedrībā visieciēnītākā lasāmviela bija Bībele. Bībeles un Jaunās Derības izdevumos atrodami 25 sieviešu ieraksti, kas sastāda apmēram 17 procentu visu ierakstu. Vecākais ieraksts — Annas Zolbergas paraksts atrasts Bībeles otrajā (1739. gada) izdevumā.⁵² 1794. gada Bībeles izdevums piederēja Aizpurīšu ģimenei, t.sk. sievietēm. Līdz 19. gadsimtam iespējamos trijos Bībeles izdevumos atrodami tikai divu sieviešu ieraksti. 19. gadsimta pirmajā pusē aktivizējās Bībeļu izdošana. Kopš 1816. gada Jaunā Derība atsevišķos izdevumos iznāca regulāri. Visbiežāk tās izdeva un popularizēja Krievijas Bībeles biedrības palīgbiedrības, kuras aktīvi aicināja pirkt Svēto grāmatu un plaši praktizēja Jaunās Derības dāvināšanu, kā arī dalīja tās pret nelieliem ziedojumiem. Bībeļu izplatību sabiedrībā veicināja Bībeles 1825. gada stereotipētais izdevums, kurš ļāva no neizjauktā salikuma iespiest aizvien jaunus papildmetienus, tas savukārt pazemināja grāmatas cenu, dodot iespēju grāmatu iegādāties mazturīgākiem iedzīvotājiem. Var apgalvot, ka, pateicoties biedrību aktivitātei, ikviens cilvēks ar kaut nelieliem ienākumiem, varēja iegūt savā īpašumā ja ne pilnu Bībeli, tad vismaz *pusbībeli* (tā dēvēja Jauno Derību).

⁴⁸ Eksemplārs LNB R L2/3329.

⁴⁹ Līgas Būmeistes ieraksts, eksemplārs LNB R L2/3495.

⁵⁰ Līzes Kirsēnas ieraksts, eksemplārs LNB R L2/3329.

⁵¹ Līzes Berakas ieraksts, eksemplārs LNB R L2/2550.

⁵² Eksemplārs LNB R L2/3304.

ceremonijās, tā mājās, tās raksturo latviešu sievietes kā dziesmu mīļotājas. Neveikli un gramatiski kļūdaini ieraksti atrodami jau 18. gadsimta dziesmu grāmatās. Piemēram, "Kādas izlasītas garīgas dziesmas" eksemplārā Anna Tumšs 65 gadu vecumā fiksējusi grāmatas piederību ar rakstīt neieradušu roku, taču cik vien varēdama rūpīgi.⁵⁴ Liels ierakstu klāsts rodams hernhūtiešu dziesmu grāmatās — G. H. Loskīla "Garīgu dziesmu" (1790 un 1848) un "Liturgiju" (1797) izdevumos. Tas liecina ne vien par hernhūtiešu reliģisko un literāro aktivitāti, bet arī sieviešu līdzdalību tajā. Ierakstiem bagātas arī tradicionālās Kurzemes un Vidzemes luterāņu dziesmu grāmatas. Viens no iecienītākajiem izdevumiem bija Kundzija dziesmu krājums sievietēm "Garīga pārļu rota", kura 1847. gada izdevuma eksemplāros rodami rūpīgi veidoti, pat grezni ieraksti, tie pauž mīlestību pret dziesmu grāmatu. Kāda no īpašniecēm savu vārdu ar tekstu "Kaffa meita" pat iekalusi medaljonā.⁵⁵ Dominējošie īpašuma ieraksti un paraksti liecina par sievieti kā individuālu grāmatas lietotāju, nevis vienu no grāmatas īpašniecēm ģimenē vai dzimtā. Tipiskākais dziesmu grāmatas iegādes veids ir pirkums, ko apliecina ieraksti par ieguvi.

Pārējās reliģiska satura grāmatās atrodami 43 ieraksti, kas sastāda nepilnus 30 procentus ierakstu. Tiem raksturīga nedaudz lielāka daudzveidība nekā dziesmu grāmatās atrodamajos, jo arī pati literatūra ir dažāda: apjomīgi sprediķu krājumi, Bībeles stāsti, katehismi, reliģiskas apceres, Jēzus Kristus ciešanu stāsti. Sievietēm piederējuši G. Manceļa, Kristiāna Dāvida Lenca (*Lenz*, 1720–1798), Jakoba Frīdriha Bankava (*Bankau*, ?–1725), H. Heselberga un Eduarda Neandera (*Neander*, 1802–1895) sprediķu krājumi. Tāpat kā Bībeles tie nereti mēdza piederēt visai ģimenei, ieraksti tajos veikti rūpīgi. Iecienīta sieviešu lasāmviela bija Bībeles stāsti, tajā skaitā G. F. Stendera "Svēti stāsti" un "Mazā Bībele". Izplatīts izdevums sieviešu vidū bija arī katehisms, ko, acīmredzot, izmantoja bērnu izglītošanai kristīgās ticības pamatos. Jēzus Kristus dzīve, viņa ciešanu stāsti guva sieviešu ievērību un līdzjūtību, viņas pauda personisku attieksmi pret tekstu. Šādu literatūru sievietes lasīja ne tikai reliģiskās apziņas stiprināšanai, bet arī atpūtai, tādējādi apliecinot, ka latviešu lasītājam vēl pirms literārās prozas ienākšanas grāmattirgū grāmata bija nepieciešama arī kā hedonisks līdzeklis.

Laicīga satura lasāmvielas izvēle vēl bija ierobežota, jo stāstu grāmatu bija maz. Laicīga satura izdevumos atrodami pavisam piecpadsmi sieviešu ieraksti. Senākajā periodā sieviešu iecienītākais autors bija G. F. Stenders, bez jau minētajiem Bībeles stāstiem sieviešu īpašumā atradās arī viņa pasaku un stāstu izdevumi. Vēlāk interesi par Stendera darbiem nomainīja sentimentālie stāsti par nabaga Jāzepu, Heinriha Čokes (*Zschokke*, 1771–1848) un Kristofa Šmida (*Schmid*, 1768–1854) stāstu tulkojumi. Taču nav dzejas grāmatu ar sieviešu parakstiem. Viņām gandrīz nepiederēja izzinoša satura literatūra — ieraksti atrodami tikai dažās ābecēs un V. Ādolfija lopkopības grāmatā. Laicīgajās grāmatās dominēja lakoniski īpašuma ieraksti un paraksti. Šīs grāmatas nebija tik cieši saistītas ar īpašnieka piederības apziņu kā reliģiskā literatūra.

Aplūkotie avoti ļauj secināt, ka līdz 19. gadsimta vidum lasīšana sieviešu sabiedrībā jau bija pietiekami izplatīta, lai turpmākajos gadu desmitos attīstītos sievietēm adaptētu grāmatu tirgus segments. Sākotnēji sievietes iegādājās grāmatas un lietoja tās galvenokārt baznīcā, lai, iekļaujoties kristīgajos rituālos, pildītu noteiktu sociālo lomu. Pildot baznīcas un mācītāju prasības, viņas pakāpeniski aprobēja ne vien kristīgās vērtības, bet arī grāmatu, t.i., literāro valodu. Grāmatās ietvertos dievvārdus — dziesmas, pamācības, Bībeles sižetus un evaņģēlija

⁵⁴ Eksemplārs LNB R L2/3772.

⁵⁵ Eksemplārs LNB R L2/3041.

tekstus, viņas sāka izjust un pārdzīvot, sasaistot grāmatās ietvertu informāciju ar savas dzīves un tuvākās apkārtnes realitāti. Sievietes interesēja informācija, kas raisīja līdzjūtību, emocijas. Tādējādi grāmatas veicināja toleranci pret citiem cilvēkiem, līdzietību, bagātināja sieviešu jūtu dzīvi. Nostiprinājās grāmatu lietošanas tradīcijas. Jauna meita, iesvētībās saņemot dāvanā Jauno Derību no Bībeles biedrības — savu pirmo un nereti uz ilgu laiku vienīgo grāmatu, to glabāja un pārlasīja visa mūža garumā. Līdz 19. gadsimta vidum lauku sievietes lasīja vēl samērā vienveidīgu literatūru, taču pakāpeniski sievietes kļuva par aktīvām daiļliteratūras lasītājām, kur viņu lasīšanas motivāciju noteica personības individuālie impulsi.

Lai iegūtu pilnīgāku un pārliecinošāku ainu par sievietēm kā lasītājām, lietderīgi būtu paplašināt avotbāzi, pētījumā iekļaujot arī citu bibliotēku resursu analīzi. Līdztekus LNB krājumam liels skaits seniespiedumu eksemplāru ar sieviešu ierakstiem glabājas arī Latvijas Universitātes Akadēmiskajā bibliotēkā, tie būtu jāuzskaita un jāveic tajos atrodamo ierakstu analīze. Produktīvi būtu padziļināti pētījumi par sieviešu lasāmvielas saturu socioloģiskā un psiholoģiskā aspektā. Aplūkojot faktus plašākā sociālās, kultūras dzīves kontekstā, varētu iegūt samērā pilnīgu ainu par lasīšanu latviešu sieviešu sabiedrībā pirmsnacionālās literatūras periodā.

Turpmākos grāmatzinātnes pētījumos sieviešu lomu iespējams aplūkot arī vairākos citos aspektos. Viens no tiem — sieviešu ieguldījums un nozīme grāmatu ražošanā un tirdzniecībā kā uzņēmējdarbības nozarē. Grāmatrūpniecības attīstības gaitā sievietes, būdamas iespiedēju meitas, līgavas vai sievas, nereti noteica spiestuvju īpašnieku izvēli vai maiņu. Ja iespiedējs vai veikala īpašnieks šķīrās no dzīves, bet viņa darba turpinātāja dzimtā nebija, vadību uzņēmās sievietes. Perspektīvs, interesants pētniecības virziens ir sieviešu (autoru, tulkotāju, ilustratoru u.c.) loma grāmatu satura veidošanā. Pasaules literatūrzinātnē šis virziens iecienīts, bet Latvijā tam pievērsta pieticīga uzmanība. Ar sievieti kā lasītāju saistāmi pētījumi par grāmatu saturu, analizējot sieviešu tēlu īpatnības un tām atbilstošu idejiski tematisko ievirzi, jo, lai gan jaunlaiku literārās parādības šādi tiek analizētas, attiecībā uz senāko literatūras vēsturi tas nav darīts. Veicot starpnozaru pētījumu, sieviešu ieguldījums grāmatniecībā un viņu lasīšanas vajadzību izgaismojums dziļāk atklātu viņu garīgās kultūras ainu.

Izmantotie informācijas avoti

1. **Adolfijs, V.** *Pamācīšana moderēm, kā pie lopu kopšanas būs turēties*. Jelgava: J. F. Stefenhāgens, 1837. VIII, 91 lpp.
2. **Apinis, A.** *Neprasot atļauju*. Rīga, 1987, 221, [2] lpp.
3. **Bloom, C.** *Bestsellers: popular fiction since 1900*. Basingstoke, Hampshire; New York: Palgrave, 2002, XIII, 292 p. ISBN 0333687434, 9780333687437.
4. *Feminisms un literatūra*. Sastādītāja un zinātniskā redaktore Ausma Cimdiņa. Rīga: Zinātne, 1997. 155, [3] lpp. ISBN 5796611771.
5. **Kusiņa, L.** *Sieviešu jautājums un sievietes tēls latviešu rakstniecībā 1870-1920: promocijas darba kopsavilkums doktora grāda iegūšanai literatūrzinātnes nozarē, apakšnozare : literatūras teorija*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2013. 36 lpp.
6. **Grudule, M.** Svante Gustavs Dīcs latviešu dzejas vēsturē. **No: Latvijas Universitātes Raksti. 748.sēj. Literatūrzinātne, folkloristika, māksla**. Rīga: Latvijas Universitāte, 2010, 18.-30. lpp.
7. **Heselbergs, H.** *Pērļu rota jeb svēti Dieva vārdi*. Jelgava: J. F. Stefenhāgens, 1842. 272 lpp.

8. **Kanizijs, P.** *Catechismus Catholicorum*. Vilne, 1585.
9. **Klekere, I, Šiško, S.** 1856.-1870.gada ieraksti latviešu grāmatās. **No:** *Grāmata latviešu sabiedrībā. 1856-1870*. Rīga: 1987, 102.-115. lpp.
10. **Kundzijs, J.** *Garīga pērļu rota jeb tās teicamas kristīgas sievišķas kārtas Dieva un labo tikumu mīlotājas visudārgais miesas un dvēseles glītums*. Rīga: G. M. Nellers, [1711]. 824, [26] lpp.
11. **Kundzijs, J.** *Garīga pērļu rota jeb tās teicamas kristīgas sievišķu kārtas Dieva un labu likumu mīlotājas visudārgais miesas un dvēseles glītums*. Jelgava: G. A. Reijers, 1847, [4], 307, [1] lpp.
12. **Ķelpe, J.** *Sieviete latvju rakstniecībā*. Jelgava: "Jelgavas Ziņas", 1936. 206 lpp.
13. **Loskīls, G. H.** *Garīgas dziesmas Dievam par Godu un Slavu*. Rīga: J. K. D. Millers, 1790. [6], 507, 14 lpp.
14. **Meiers, K. J.** *Mācības priekš bērnu saņēmējām*. Jelgava: J.F. Stefenhāgens, 1783. [16], 125, [2] lpp.
15. **Grīnblats, F. G.** *Īsa vajadzīga pamācīšana priekš bērnu saņēmējām un mātēm pie labām dzemdēšanām uz zemi*. Jelgava: J.F. Stefenhāgens, 1823. 24 lpp.
16. **Dieterich, T.** *Mācības grāmata, savām mācītām latviešu bērnu saņēmējām par piemiņu sarakstīta*. Jelgava: J.F. Steffenhāgens, 1858. XVI, 128 lpp.
17. **Moehrmann, R., Gnüg, H.** *Frauen-Literatur-Geschichte*. Stuttgart: Metzler, 1985. XIV, 562 S. ISBN 3476005852.
18. **Nusser, P.** *Trivalliteratur*. Stuttgart: Metzler, 1991, 163 S. ISBN 3476102629.
19. **Salmiņš, A.** *Latvijas skolu izveidošanās un attīstība feodālisma posmā*. Rīga: P. Stučka Latvijas Valsts universitāte, 1980. 111 lpp.
20. *Seniespiedumi latviešu valodā, 1525-1855*. Izstr. aut. kol. S. Šiško vadībā. Rīga : Latvijas Nacionālā bibliotēka, 1999. 840 lpp. ISBN 9984607194.
21. **Stikāne, V.** *Sieviete Livonijas sabiedrībā viduslaikos un jauno laiku sākumā 13.–16. gs. : promocijas darbs*. Rīga : Latvijas Universitāte, 2012. 398 lp.
22. **Vāgners, F. V.** *Rēķināšanas pamācīšana, cik zemnieku ļaudīm vajaga*. Jelgava: J. F. Stefenhāgens un dēls, 1821. 71 lpp.
23. **Zelče, V.** *Marginālās, jeb, 1376. Fonds*. [Rīga] : Latvijas Valsts arhīvu ģenerāldirekcija : Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 2005. 253, [1] lpp. ISBN 9984986608.
24. **Zelče, V.** *Nezināmā : Latvijas sievietes 19. gadsimta otrajā pusē*. Rīga : Latvijas Arhīvistu biedrība, 2002. 298 lpp. ISBN 9984961907.

Nepublicētie avoti

25. *Dzīves stāsts tās meitu māsas Spāriņu Anna, kas 1837tā svētīgi aizgāja*. Uzrakstīts caur vienu pie Raunas baznīcas kalpu. Latvijas Nacionālā bibliotēka (LNB) RX 35, 1, 45.
26. *Dzīves stāsts tās svētīgi aizgājušas meitu māsas Spāriņu Annas*. B.g. Rokraksts LNB RX 35, 1, 45.
27. **Ēverss, G.** Brāļu draudžu rakstu krājums. B.v., Ap 1849. 289 lp. LNB RX 35, 3, 2.
28. **Garanča, B.** *Parāds*. B.v.u.g. Rokraksts Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu kolekcija (LU AB R) "Garancs B. I"
29. **Gulāne, A.** *Garīgu rakstu krājums*. Eksemplārs Rēzeknes augstskolā BEPC.
30. **Jūrdžs, A.** *Reliģisku tekstu krājums*. Ap 1875-1887. Rokraksts LNB RX 2, 1, 2.

31. **Jūrdžs, A.** *Rokraksta grāmata*. Pirms 1895. Rokraksts LNB, RX 2, 1, 29.
32. *No vienas godīgas sievas dzīves stāsts*. Kalnamuižā, pēc 1811. LU AB R "Bērtings R. I".
33. **[Tomsons, A.]**. *Dzīves stāsts*. Rokraksts LNB RX 37, 1, 31.
34. **[Pestmale, K.]**. *Stāsts no Dieva valstības virs zemes*. [B.v., ap 1830-1840]. LNB RXA 159, Nr. 10.
35. **Podiņu Mārtiņš, Podiņu Madža**. *Dzīves stāsts tā brāļa Podiņ Mārtiņ dišler*. H.Rēhlingas noraksts. Barkavā, 1853/1854. Rokraksts LNB RX 35, 1, 43.

Zusammenfassung

Der Artikel beschäftigt sich zum ersten Mal in der lettischen Buchgeschichtsforschung mit dem weiblichen Aspekt des Lesens. Die Studie umfasst die Zeitperiode von den Anfängen bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts. Es gibt keine dokumentarischen Belege über die Lektüre der Frauen, es gibt auch kaum an das Frauenauditorium gerichtete lettische Buchproduktion. Dieser Beitrag befasst sich mit Nachrichten über die Lese- und Schreibfertigkeit der Frauen am Beispiel der handschriftlich überlieferten Literatur und vor allem anhand der Bucheinträge von Frauen in den Buchexemplaren, die sich in der Sammlung der seltenen Bücher und Handschriften der Lettischen Nationalbibliothek befinden. Die Analyse von Bucheinträgen ermöglicht eine Einsicht in die meistbevorzugte Lektüre von Frauen, den sozialen Status und das Verhältnis zum Buch. Zusammenfassend ist zu schlußfolgern, dass das Lesen und das Buch bei lettischen Frauen keine marginalen Erscheinungen gewesen sind, sondern eine weite Verbreitung in den ländlichen Gebieten gefunden haben.

Stichworte: *lettische Buchgeschichte, Frauenliteratur, Lektüre, Bucheinträge.*

Ilze Ruberte

Latvijas Nacionālā bibliotēka
Ilze.Ruberte@lnb.lv

LATVIEŠU RAKSTNIEKU KOPOTU RAKSTU IZDEVUMI TRIMDĀ

COLLECTED WORKS BY LATVIAN WRITERS PUBLISHED IN THE EXILE

Pētījums aptver periodu no 1940. gada līdz 1991. gadam. Darbā raksturoti un analizēti piecpadsmit latviešu rakstnieku kopotu rakstu izdevumi trimdā: izdevuma pilnīgums, kārtojums, saturs, noformējums, kā arī bibliogrāfiskais uzziņu aparāts. Materiāls grupēts apgādu secībā. Izdevumu sagatavošanas raksturošanai izmantoti npublicēti materiāli. Darbā izmantotas analītiskās, statistiskās un salīdzinošās metodes.

Atslēgvārdi: grāmatniecības vēsture, kopoti raksti, trimda, latviešu rakstnieki.

Pēc 1940. gada padomju okupācijas daudzi latvieši pamet Latviju. Trimdā radītā kultūra, kuras atzaru veido grāmatniecība, ir neatņemama un svarīga latviešu kultūras sastāvdaļa. Ievērojamāko apgādu devums papildina un nodrošina tautas garīgās dzīves nepārtrauktību svešumā.

Lielākā latviešu izceļotāju daļa kara beigās — 1944. gadā un 1945. gada pirmajos mēnešos — dodas uz Vāciju. Jau 1945. gada otrajā pusē vispirms Zviedrijā, tad Vācijā bēgļi sāk izdot grāmatas latviešu valodā. Grāmatu izdošanas grūtības jo spilgti izpaužas iespēšanas tehnikā, nereti tās tiek rotaprintētas, bieži nav iespējas sagādāt kvalitatīvu papīru.

1952. gadā žurnālists Alberts Raidonis (1914–2011) atceras: “Savus ziedu laikus grāmatu tirgus bija sasniedzis Vācijas nometņu dzīvē. Nebija nometnes, kurā nebūtu viena vai vairāku grāmatu izdevēju. Tika izdotas gan derīgas, gan mazāk derīgas grāmatas” (53, 17. lpp.).

Inženieris Kārlis Ieleja (1909–1970) publikācijā “Latviešu grāmatniecība trimdā” uzsver: lai arī pirmajos trimdas gados netiek izdots gandrīz neviens kapitāldarbs, tomēr klajā nāk gan liels skaits literatūras klasiķu darbu, gan ievērojams skaits jaunizdevumu. Izdodot nozares literatūru, tiek radīts pamats izglītības procesa nodrošināšanai arī nākotnē (34).

Kara pēdējos gados daudz latviešu bēgļu ierodas Zviedrijā. Kā raksta valodnieks Konstantīns Karulis (1915–1997): “Bija manuskripti, un vajadzēja izdevēju. Bija arī lasītāji, kas prasīja grāmatas. Un tā jau kopš pirmajiem trimdas gadiem Zviedrijā veidojās, auga un nostiprinājās latviešu grāmatniecība” (42, 141. lpp.). Ievērojamākie apgādi Zviedrijā — “Ziemeļblāzma”, “Daugava”, “Atvase” — bija nozīmīgi visā latviešu trimdas kultūras areālā, to ietekme pārsniedza vienas valsts robežas.

50. gados vairums latviešu dodas tālākā emigrācijā, lielākā daļa — uz ASV, Austrāliju un Kanādu. Jaunajos apstākļos pieprasījums pēc latviešu grāmatām nemazinās, un grāmatu apgādi var attīstīt rosīgu darbību. Mainās gan grāmatu saturs, gan to ārējā apdare. Praktiskās un mācību grāmatas nomaina daiļliteratūra. Uzlabojas grāmatu ārējais izskats — papīrs,

iespiedums, mākslinieciskais iekārtojums. Līdz 1960. gadam trimdā gadā izdotas vidēji 100 grāmatas (30).

Ražīgākais grāmatu apgāds ASV ir "Grāmatu draugs", kas 1951. gadā turpina darbību grāmatizdevēja Helmara Rudzīša (1903–2001) vadībā. Lielāko apgādu vidū minams arī "Tilts", "Vaidava", apmēram astoņdesmit grāmatas izdevis grāmatizdevējs Alfrēds Kalnājs (1904–1999). Daudz grāmatu iznāca apgādos "Latvju Grāmata" un "Gauja". Kanādā zināmākie apgādi ir "Druva" un "Astra".

Latviešu grāmatniecību 50.–60. gados literatūrzinātnieks Valters Nollendorfs (1931) raksturo kā ziedu laikus — sāk iznākt lieli, nozīmīgi darbi: "Latvju enciklopēdija", "Latviešu tautasdziesmas", "Latviešu tautas teikas un pasakas", "Daugavas" izdotā Latvijas vēstures grāmatu sērija, parādās lielie bēgļu gaitu romāni, apgādi cenšas veicināt jaunradu rašanos (52).

Latviešu kultūras darbiniece Lilija Dunsdorfa (1906–2005), raksturojot trimdas grāmatniecību pēc 1970. gada, atzīmē, ka vairs nedarbojas daudzi lieli apgādi: "Nodzisusi spožā Ziemeļblāzma, salūzis Tilts, izbeigusi darbību gan rosīgā, bet zem nelaimīgas zvaigznes dzimusi Latvju grāmata. Arī Imantas pēdējās mazgrāmatiņas iznāca 1971. gadā, un kopš 1972. gada nav redzēti Alfrēda Kalnāja izdevumi" (28, 96. lpp.). Salīdzinot ar iepriekšējiem periodiem, pieaudzis reliģisko darbu skaits un dzeju izdevumi, samazinājies vēstures grāmatu un romānu skaits.

Trimdas pēdējā desmitgadē (1980–1989) lielākais apgāds ir "Grāmatu draugs", tomēr tā izdoto darbu skaits samazinās. Otra produktīvākā izdevniecība ir "Gauja", rosīgi darbojas "Atvase", izdodot bērnu literatūru. Apgādu skaits pēc 1980. gada samazinājies par 10 procentiem, izdoto grāmatu skaits — par 15 procentiem (29).

Trimdas izdevumu kvalitāte ir nevienmērīga, jo grāmatizdevēju mērķi ir atšķirīgi. Literatūrkritiķis Jānis Rudzītis (1909–1970) raksta: "Blakus simtprocentīgiem grāmatu rūpniekiem un tirgotājiem arī trimdas izdevēju saimē atradīsim tādus, kuru darbam nedrīkstam liegt apbrīnošanu. Ir veikts milzu darbs, kurā ieguldīti lieli līdzekļi un sirds siltums. Lielais darbs joprojām turpinās. Domāsim kaut vai par kopotu rakstu izdošanu, par tautas dziesmu topošajiem sējumiem. Ir trimdas grāmatnieku saimē pat fantasti, tuvi radi kādreizējiem ideālistiem" (56, 43. lpp.).

Izcilākos trimdas grāmatizdevējus raksturo arī to izdotie latviešu rakstnieku kopotu rakstu izdevumi, kas ir katras nācijas literatūras un grāmatniecības attīstības rādītājs un tiek izdoti tikai tad, kad gan literatūra, gan grāmatniecība ir sasniegusi pietiekamu attīstības līmeni. Turpmākajā darba daļā raksturoti visi izdevumi, kuru nosaukums ir "Kopoti raksti" vai "Raksti", jo šo apzīmējumu lietošana ne vienmēr ir konsekventa – dažkārt "Raksti" ir pilnīgāki nekā "Kopoti raksti". Materiāls grupēts apgādu secībā ar izdoto latviešu rakstnieku kopotu rakstu analīzi to iznākšanas hronoloģijā.

Kārļa Skalbes "Kopoti raksti" "Ausekļa" apgādā

1947. gadā Haralds Ozols Štutgartē savā apgādā "Auseklis" sāk izdot Kārļa Skalbes "Kopotus rakstus", izmantojot Jāņa Rozes izdevumu (1–10, 1938–1939). Pirmā sējuma priekšvārdā viņš paskaidro un lūdz: "Neiedomājami lielo grūtību dēļ papīra sagādē, kā arī tamdēļ, lai mūsu šaurajā ceļā somās neaizņemtu daudz telpas, tas izgatavots mazā formātā ar sīkākiem burtiem. Par eventuāliem trūkumiem tehniskā ziņā, lūdzu godājamais lasītājus stipri mani netiesāt, jo galvenā doma bija tā, lai Skalbes raksti izplatītos tautā, būtu katram viņa cienītājam pieejami un mums nebūtu jābaidās par to daļēju pazušānu trimdas gaitām ieilgstot un mums pašiem vairāk izklīstot" (14, 2. lpp.). K. Skalbes pēdējo darbu kopojumu un biogrāfijas noslēgumu H. Ozols plāno ievietot pēdējā grāmatā.

Iznāk tikai viena grāmata, kas ir atkārtots Jāņa Rozes izdevuma pirmais sējums, taču ar H. Ozola priekšvārdu. Izdevumam vāku zīmējis mākslinieks Hugo Mercs (1904–1976).

Literatūrvēsturnieks Pēteris Ērmanis (1893–1969) 1951. gada 12. septembrī K. Skalbes dzīvesbiedrei, tulkotājai Lizetei Skalbei (1886–1972) raksta, ka Haraldam Ozolam "(..) bija plaši nodomi — bez Skalbes vēl izdot Blaumani, pat Raini" (107). H. Ozola iesāktā izdevuma galvenais mērķis — vēlme sagādāt trimdiniekiem izcilā dzejnieka darbus. Ievērojot pēckara un trimdas ekonomisko situāciju, tam nav izvirzāmi stingri kvalitātes kritēriji. Izdevumam ir kultūrvēsturiska vērtība kā pirmajam latviešu rakstnieku kopotu rakstu izdošanas mēģinājumam trimdā.

Latviešu rakstnieku kopoti raksti apgādā "Daugava"

Ievērojamie trimdas grāmatizdevēji Dagnija Šleiere (1919–1993) un Georgs Šleiers (arī Juris; 1917–2005) neatkarīgajā Latvijā bija žurnālisti. 1944. gadā abi ierodas Zviedrijā. Finspongās bēgļu nometnē izdotā avīze "Latvju Ziņas" ir viņu pirmais veikums. Vēlāk tiek nodibināts apgāds "Daugava", kas izdevis vairāk nekā 200 grāmatas (Stokholmas posmā). Ja sākumā tiek izdotas visvairāk praktiskās grāmatas — vārdnīcas, tad vēlāk apgādu raksturo vērtīgas daiļliteratūras klāsts. Izdevniecības nozīmi vairo Latvijas politiskās, saimnieciskās un kultūras vēstures monogrāfiju virkne, "Parnasa" sērija, Jāņa Siliņa monogrāfija "Latvijas māksla", ievērojamu kultūras un sabiedrisko darbinieku memoriāli. Izcila ir Benjamiņa Jēgera "Latviešu trimdas izdevumu bibliogrāfija".

Apgāda mākslinieks ir Normunds Hartmanis (1924–2015), kurš veido daudzu grāmatu iekšējo kārtojumu, izstrādā brošējuma vai sējuma metu. Katra apdare ir oriģināla (41, 42).

Apgāds izdevis arī Kārļa Skalbes (1–6, 1952–1955), Erika Ādamsona (1–2, 1960), Viļa Cedriņa (1–2, 1965) "Rakstus".

Kārļa Skalbes "Raksti"

1950. gadā kartogrāfs un grāmatizdevējs Pēteris Mantnieks (1895–1979) lūdz Lizetei Skalbei atļauju izdot K. Skalbes kopotus rakstus. K. Skalbes memoriālā muzeja "Saulrieti" bijusī vadītāja Dzintra Upmale 1993. gada 29.–30. janvāra vēstulē mākslas vēsturniekam Jurim Tāram (1940) stāsta, ka, P. Mantniekam ar dzejnieku esot bijusi noruna — pēc kara Latvijā izdot viņa kopotus rakstus. L. Skalbe, nesniedzot atļauju Pēterim Mantniekam trimdā izdot K. Skalbes darbu sakopojumu, neesot minējusi atteikuma iemeslu (126).

L. Skalbe sāk Kārļa Skalbes kopotu rakstu kārtošānu 1949. gadā. Darbs ir grūts un sarežģīts, jo paši Skalbes, bēgļu gaitās dodoties, līdzī paņēmuši tikai divus pēdējos K. Skalbes izdevumus "Garā pupa" (1937) un "Klusuma meldijas" (1941).

Vēstulē garīdzniekam un grāmatniekam Edgaram Ķiplokam (1907–1999) L. Skalbe stāsta: "Ar diezgan lielām grūtībām cenšos apzināt visu, kas no Kārļa Skalbes rakstiem ārzemēs būtu atrodamas, lai tad to, kas man trūkst, lūkotu likt norakstīt. Izdevējs Juris Šleiers ir uzņēmis Kārļa Skalbes kopoto rakstu izdošanu, cik nu mums izdosies no tiem sadabūt kopā. Vienalga cik — tas tomēr būtu vērtīgs darbs Kārļa Skalbes rakstu saglabāšanai" (43, 242.lpp.).

1992. gada sākumā Kārļa Skalbes memoriālais muzejs "Saulrieti" no dzejnieka meitas Ilzes Skalbes-Legzdiņas (1912–1996) saņem unikālus materiālus — savu vecāku vēstuļu arhīvu. L. Skalbes korespondencē rodama plaša informācija par K. Skalbes kopotu rakstu tapšanu.

Muzejā atrodamas septiņdesmit četras K. Skalbes krustmeitas, literātes Mudītes Austrīņas (1924–1991) vēstules Skalbjū ģimenei, rakstītas no 1945. līdz 1974. gadam.

Muzeju darbiniece Maruta Cīrule (1954) izpētījusi, ka "(..) visvairāk vēstuļu uzrakstīts 1950. un 1951. gadā, kad Mudīte Austriņa Ņujorkas Publiskajā bibliotēkā un trimdnieku pieticīgajos izglābto grāmatu un žurnālu krājumos meklēja dzejnieka darbus, organizēja to pārrakstīšanu, precizēja tekstus un sūtīja to norakstus uz Stokholmu" (27, 105. lpp.).

1950. gada 28. novembrī M. Austriņa L. Skalbei raksta: "Skalbes kundze, svarīgākais — man liekas, ka es noteikti varēšu krusttēva kopoto rakstu lietā palīdzēt. Ņujorkas publiskajā bibliotēkā ir neiedomājami daudz latviešu grāmatu" (81). Viņa domā, ka viss vajadzīgais būs atrodams atsevišķās grāmatās, jo bibliotēkā varētu nebūt visu kopoto rakstu izdevumu, tādēļ lūdz atrakstīt, kādu darbu trūkst. Grāmatas iznest no bibliotēkas var vienīgi ANO locekļi, arī to fotogrāfēšana ir dārga, tādēļ tās jāpārraksta.

1950. gada 2. decembrī sūtītajā pastkartē ar Ņujorkas Publiskās bibliotēkas ēkas attēlu M. Austriņa izsaka nožēlu, ka bibliotēkā nav pilnīgu krusttēva kopoto rakstu (82). 1951. gada 30. jūnija vēstulē viņa sniedz visu bibliotēkā esošo K. Skalbes publikāciju sarakstu (83). 1951. gada 23. augustā M. Austriņas vēstulē lasāms par darbu pārrakstīšanas organizēšanu: "Piezvanīja vēl 2 jaunkundzes, kuras sadabūja kāda pazīstama, ļoti jauka latv. skolotāja — visas arī ar mieru pārrakstīt, tā kā domāju — šinī ziņā nekādu kavēkļu nebūs" (84). Par pārrakstītāju atsaucību viņa ziņo arī 28. augusta vēstulē: "Ļoti daudz jaunieši bija atsaucīgi — gribēja palīdzēt ar pārrakstīšanu. 2 meitenes pat domāja, ka jāraksta papriekš ar zīmuli bibliotēkā un savkārt tad ar mašīnu, tomēr pieteicās!" (85).

M. Austriņas vēstulēs atspoguļota arī pasakas "Ezerieša meita" pārrakstīšanas problemātika. 1951. gada 23. augusta vēstulē lasāms, ka "(..) nupat runāju ar savu draudzeni Jaunbelzējas jkdzi (bibliotekāri), viņa domā, ka varēs pārrakstīt "Ezerieša meitu", sāks jau šonedēļ" un tā "tikš pārrakstīta šo sestdien un tad Jums to nekavējoties nosūtīšu" (84), taču 5. oktobrī M. Austriņai nākas atvainoties par to, ka pasaka nav pārrakstīta, un apsolīt, ka Maiga Jaunbelzēja to pārrakstīs vēlreiz un apdrošinātu nosūtīt (87).

1952. gada 20. marta vēstulē M. Austriņa izsaka viedokli, ka M. Jaunbelzējai par pārrakstīšanu apsolīto grāmatu nevajadzētu sūtīt, jo L. Skalbe pasakas norakstu nav saņēmusi. Pārrakstītāja nav arī atbildējusi uz M. Austriņas lūgumiem atsūtīt pasta kvīti par ierakstītu "Ezerieša meitas" nosūtīšanu (93).

M. Austriņa aktīvi piedalās arī iztrūkstošo "Latvju Mēnešraksta" numuru meklēšanā. Viņas 1951. gada 25. septembra vēstulē lasāms, ka "Latvju Mēnešraksti ir visi līdz Strodam; viņa adresi dabūšu un lūgšu Jums vajadzīgos rokrakstus aizsūtīt" (86).

23. decembrī M. Austriņa ziņo, ka no Stroda atbilde saņemta — žurnāli ir viņas rīcībā (91).

1952. gada 28. janvāra vēstulē M. Austriņa informē, ka dosies uz bibliotēku skatīties "Mazās piezīmes", priecājas par veiksmīgi atrasto "Latvju Mēnešrakstu" (92).

M. Austriņas rūpību pārrakstīšanā un tekstu salīdzināšanā raksturo viņas vēstule 1951. gada 16. decembrī: "Ceru, ka būsīt saņēmusi lapiņu ar teikumiem salīdzināšanai atpakaļ. Toreiz steidzoties nevarēju beigās sameklēt "Kā es braucu Ziemeļmeitas lūkoties" vienu teikumu (Un tas nav miers, ko viņi slavē...). Tagad, salīdzinot ar Rozes 1926.g. izdevumu, to atradu. Bija tāpat, tāpat arī pārējie Jūsu šinī pasakā pasvītrotie vārdi" (90).

Kā vadmotīvs daudzajām M. Austriņas vēstulēm ir 1951. gada 28. novembrī rakstītās rindas: "(..) lūdzu, nedomājiet NEKAD, ka jūs mani apgrūtinātu. Man tas ir tikai prieks, darīt ko krusttēva rakstu labā" (89).

Liels palīgs ziņu precizēšanā ir Jāņa Rozes izdoto K. Skalbes "Kopotu rakstu" līdzveidotājs P. Ērmanis. 1951. gada 19. augustā viņš detalizēti informē L. Skalbi par kopoto rakstu saturu, turklāt min arī tur neievietotos darbus (106).

1952. gada 6. janvāra vēstulē P. Ērmanis pauž pārdomas par jaunā izdevuma ievadu un dzejnieka biogrāfiju: "Ar ievadu ir tā, ka gandrīz Jūsu domām pievienojos, ka nav vajadzīgs,

jo darbi runā paši par sevi. Biogrāfija tomēr nebūtu par ļaunu — Ja Jūs gribētu manu ievadu — lūdzu! Tikai beigas gan neuzņemos uzrakstīt; nav man šeit nekādu materiālu.” Turklāt P. Ērmanis nevēlas klusēt par K. Skalbes atsevišķu darbu cenzūru K. Ulmaņa autoritārā režīma laikā: “Ja es biogrāfijā visas tā laika nešpetnības atzīmētu, izceltos, varbūt, nikna gaudošana, jo uz mani vispār tā pagreizi skatās”(108).

1952. gada 16. martā P. Ērmanis sniedz ziņas par “Rakstu Jāņa Lapiņa piemiņai”, kas atrodams “Tēvijas” 1941. gada numuros. Viņš izsaka minējumu par Kārļa Skalbes fonda pastkartē (1941) publicētā dzejoļa fragmenta pilna teksta iespējamo atrašanās vietu (109).

1952. gada 19. jūnijā P. Ērmanis vēsta par P. Birkerta interviju ar K. Skalbi, kas iespiesta “Ritumā” (1922), taču netika iekļauta J. Rozes izdotajos “Kopotos rakstos” (110).

1952. gada 31. augustā, saņemot “Daugavas” izdoto K. Skalbes “Rakstu” pirmo sējumu un atzinīgi novērtējot tā “brīnumskaisto iesējumu”, P. Ērmanis norāda, ka tajā trūkst pasaku “Ceriņa krūms” un “Leļļu lāpītāja”. Vēstulē viņš precīzē abu darbu atrašanās vietu iepriekšējos izdevumos un piedāvā arī savā īpašumā esošās grāmatas ar šīm pasakām (111).

L. Skalbe lūdz palīdzību arī Latvijas sūtniecībai Vašingtonā. 1951. gada 14. septembrī pirmais sekretārs Anatols Dinbergs (1911–1993) viņai paskaidro, ka Hūvera institūta bibliotēkas latviešu izdevumu nodaļā atrodama nevis daiļliteratūra, bet politiski un ekonomiski izdevumi. A. Dinbergs iesaka trūkstošo meklēt Ņujorkas Publiskajā bibliotēkā, kurā ir bagātīga latviešu daiļliteratūras nodaļa, un vērsties pie tautiešiem ar sludinājumu palīdzību, piemēram, latviešu laikrakstā “Laiks” (96).

Sludinājums “Laikā” “Skalbe aizliegts — atjaunosim Skalbes darbus” tiek ievietots jau 1951. gada 28. jūlijā. Tajā ziņots, ka uzsākti priekšdarbi K. Skalbes “Kopotu rakstu” izdošanai trijos sējumos, kuros paredzēts ievietot pasakas, dzejas un “Mazās piezīmes”, un L. Skalbe lūdz aizdot vai pārdot J. Rozes izdoto K. Skalbes “Kopotu rakstu” vairākus sējumus (3.–6., 8.) (65). Sludinājumam “Laikā” atsaucās daudzi.

1952. gada 9. janvārī laikrakstā “Laiks” ievietota Arnolda Akmentiņa publikācija “Ceļā uz Kārļa Skalbes kopoto rakstu jaunizdevumu” ar informāciju, ka L. Skalbes rīcībā jau ir meklētie J. Rozes izdoto K. Skalbes “Kopotu rakstu” sējumi, tagad viņa meklē visus K. Skalbes rediģētos “Latvju Mēnešraksta” numurus. A. Akmentiņš atzīmē, ka ASV K. Skalbes rakstu apzināšanā rosīgi talcinieki bijuši mācītājs E. Ķiploks un skolotāja Lidija Aistara (1901–1984), kas sūtījusi izrakstus no Čikāgas Publiskās bibliotēkas. Mudīte Austriņa meklējusi K. Skalbes rakstus Ņujorkas bibliotēkās, bet viņš pats tos meklējis Stenforda universitātes, Hūvera institūta un Kongresa bibliotēkās, diemžēl nesekmīgi (20). K. Skalbes “Raksti” tiek izdoti sešos sējumos.

Visos sējumos ievietots dzejnieka fotoattēls. Rodamas ziņas, ka K. Skalbes “Rakstus” savākusi un rediģējusi L. Skalbe, manuskriptu iespiešanai sagatavojis Andrejs Johansons, sējumus veidojis un vāku zīmējis N. Hartmanis. Atšķiras sestais sējums, to rediģējis A. Johansons. Piektajā sējumā aplūkojams K. Skalbes rokraksta paraugs.

K. Skalbes “Rakstu” pirmais sējums (1952) “Pasakas. Bērnības atmiņu tēlojumi. Mežā un laukā” veidots, izmantojot Jāņa Rozes izdoto K. Skalbes “Kopotu rakstu” ceturto, piekto un sesto sējumu. Pārējie, vēlāk uzrakstītie darbi iespiesti no VAPP 1941. gadā Rīgā izdotās “Pasaku izlases”, krājuma “Namiņš zem vītoliem” (1941), “Latvju Mēnešraksta”, žurnāla “Daugava” 1945. gada pirmā numura. Sējumā ievietota informācija par personām, kuras dāvinājušas no Latvijas līdzī paņemtos rakstnieka darbus.

L. Aistaras 1952. gada 22. janvāra vēstule raksturo rūpīgo darbu katra sacerējuma sagatavošanā. Pasaka “Mēneša dārzs” atrasta gan “Kultūras Balss” izdotajos K. Skalbes “Kopotos rakstos” (3. sēj., 1923), gan Dāvida Zeltiņa (1867–1943) apgāda izdotajos

“Rakstos” (2. sēj., 1910) un veikts salīdzinājums ar L. Skalbes atsūtītajiem diviem teikumiem, precizējot vārdu kārtību (79).

Par savu darbu Lidija Aistara atlīdzību neprasa: “Ja Jūs pati tos rakstus izdotu, tad par honorāru nebūtu ko runāt. Apziņa, ka tie veldzēs garu mūsu trimdā izkaisītajai tautai būs man labākais gandarījums un atalgojums” (78).

K. Skalbes “Rakstu” iznākšana trimdas sabiedrībā atzinīgi vērtēta, saņemot jau pirmo sējumu.

Kādreizējais Latvijas Universitātes docētājs Viljams Metjūss (1901–1958) mēnešrakstā “Ceļa Zīmes” 1953. gada janvārī spriež: “Katrs rakstnieks labprāt redzētu savus darbus izdotus tādā veidā, kādā Skalbes kopoto rakstu pirmo sējumu ir izdevis Daugavas apgāds Stokholmā. Un mums būtu gan jāpabrīnās, ka tik skaista grāmata varējusi iznākt klajā materiāli un garīgi tik grūtos apstākļos, ja mēs neatcerētos, ka visai līdzīgos apstākļos tika sacerēts ne mazums Skalbes pasaku” (50, 59. lpp.).

Kritiķis J. Rudzītis 1952. gada 9. jūlija “Laikā” publicētajā recenzijā uzsver, ka K. Skalbes kopotu rakstu trimdas izdevums “(..) vērtējams kā viens no vissvarīgākajiem pasākumiem latviešu literatūras atjaunošanā ārpus dzimtenes. Ja ieminējāties par trimdas izdevumu, tad zināmais epitets praktiski nozīmē tikai to, ka bijis jāatsakās, piemēram, no bibliografiskām piezīmēm. Citādi, nav šaubu, pašreizējais izdevums gan pilnīguma ziņā, gan izskatā veidojas pārāks par tiem 10 sējumiem, ko Latvijā izdeva J. Roze” (60, 431. lpp.). Vērtējot noformējumu, tiek slavēts N. Hartmanis, īpaši viņa veidotais teksta iekārtojums.

K. Skalbes “Rakstu” otrā sējuma (1952) “Stāsti un tēlojumi. Raksti par latviešu literatūru, mākslu un kultūru” sastādīšanai no Latvijas līdzī paņemtos Kārļa Skalbes rakstus dāvinājuši J. R. Stagers Indianā, E. Zirnītis Kolorado, Dr. H. R. Fogeles Bostonā.

1951. gada 9. augustā Helmi Ruta Fogeles vēstulē L. Skalbei informē, ka viņai ir nepieciešamais, meklētais K. Skalbes “Kopotu rakstu” astotais sējums. H. R. Fogeles izsaka cerību, “(..) ka pa visu trimdinieku pulku izdosies savākt visus materiālus un mēs brīvā pasaulē varēsim likt Skalbes darbus goda plauktā” (113).

1952. gada 18. oktobra vēstulē H. R. Fogeles atzinīgi novērtē saņemto K. Skalbes “Rakstu” sējumu: “Bija liels prieks turēt tik grezni izdotu latviešu grāmatu rokās – bija gandrīz tāpat kā Rīgā vecos labos laikos”, un sola: “Visdrīzākā laikā nosūtīšu Jums “Manas bērnības dienu mēnesi” — grāmatiņa jau ir ļoti nodriskāta, bet viņa ceļojusi nometņu laikā no rokas rokā, tā ka brīnums, ka viņa vēl vispār turas kopā” (114).

Velta Blumberga 1951. gada 29. septembra vēstulē raksta: “Man ir K. Skalbes “Namiņš zem vītoliem”, 1941.g. izdevums, kuru varētu Jums aizdot. Pēc tam gan vēlētos šo grāmatu atpakaļ, jo tā ir viena no nedaudzajām, kas man ir līdz no Latvijas. Ja tā vēl nav Jūsu rīcībā, tad to labprāt nosūtīšu” (95).

K. Skalbes “Rakstu” trešajā sējumā (1952) “Sarkanās lapas” sakopoti visi tie dzejnieka rakstītie kara apraksti, tēlojumi, stāsti, dažas pasakas, kas uzrakstītas laikā no 1914. līdz 1920. gadam, kā saturā atbilstošs pievienots 1944. gadā “Latvju Mēnešrakstā” iespiestais piemiņas raksts “Pulkveža Kalpaka nāve”. Kārļa Skalbes rakstus sējumam palīdzējis sagādāt ārsts Haralds Alksnis (1913–1994).

K. Skalbes “Rakstu” ceturtajā sējumā (1953) “Mazās piezīmes. Raksti par cittautu literatūru. Ceļojuma piezīmes” ievietotie raksti ņemti no J. Rozes izdoto K. Skalbes “Kopotu rakstu” devītā, desmitā, daļēji astotā sējuma (1939), “Jaunākajām Ziņām” (1939, 1940) “Latvju Ziņām” (1945. gada pavasaris). Līdz 1920. gadam rakstītās “Mazās piezīmes” iespiestas no atsevišķi izdotā izdevuma (1920), jo J. Rozes izdotajos K. Skalbes “Kopotos rakstos” cenzūras dēļ netika publicēts viss teksts. Raksti Viļa Plūdoņa un Edvarta Virzas

piemiņai, kuriem vajadzētu atrasties otrajā sējumā pie rakstiem par latviešu literatūru, mākslu un kultūru, saņemti vēlāk, tādēļ tie ievietoti ceturtajā sējumā.

Ceturtajam sējumam no Latvijas līdzī paņemtos K. Skalbes rakstus sniedz tautas tērpju darinātāja Dzidra Ciparone Stokholmā, arī rakstnieks Alfrēds Dziļums (1907–1976). 1952. gada 18. oktobra vēstulē L. Skalbei viņš raksta: "Par Skalbes kopotajiem rakstiem mums bija tāda noruna ar izdevēju: es sagādāju no Ciparona kundzes divus sējumus iespiestus un trešo rokrakstā. Šleiera kungs solīja Ciparona kundzei sūtīt par brīvu divus jaunos sējumus, par pārējiem būtu jāmaksā. Tā kā es Ciparona ģimenei esmu daudz pateicības parādā par atbalstu iekārtojoties Zviedrijā, tad lūdzu, lai izdevējs sūta viņai visus sējumus, pēdējos uz mana rēķina" (103).

Sējumā ievietotie īsie stāsti saņemti no A. Brachmaņa. Salīdzinājumus ar pirmizdevumiem Ņujorkas bibliotēkā izdarījusi M. Austrīņa.

K. Skalbes "Rakstu" piektajam sējumam (1953) "Dzeja" iespiešanai K. Skalbes Latvijā iznākušos dzejoļu izdevumus dāvinājuši Arturs Baumanis, Maija Bergmane, Fēlikss Cielēns, Kārlis Draviņš un Jānis Rudzītis.

Piektajā sējumā pēc dzejoļu krājumiem ievietota L. Skalbes apcere "Kārlis Skalbe", kurā lasāmas arī rindas par Latvijas atstāšanu. Kad meitas vīrs arhitekts Roberts Legzdīņš (1901–1990) devās uz Rīgas dzīvokli, K. Skalbe "(..) neteica, lai atved kopoto rakstu sējumus. Arī mums citiem nevienam neienāca prātā, ka tie jāņem līdzī. Bijām kā tā sieva kādā no Skalbes pirmā kara tēlojumiem, kas no ienaidnieka bēgdama, ūdens spainī paņem līdzī lampas kupolu. Ka viņa raksti varētu iznākt trimdā, to viņš nevarēja iedomāties" (530. lpp.). Apceri noslēdz pateicība P. Ērmanim, kurš sniedzis pilnīgus datus par Kārļa Skalbes dzīves gājumu līdz 1939. gadam.

Piektajā sējumā ievietots arī "Alfabetisks dzeju rādītājs". Grāmatu noslēdz L. Skalbes "Beigu vārds", kurā izteikta pateicība visiem, kas sekmējuši K. Skalbes "Rakstu" iznākšanu. Raksturojot kopoļuma pilnīgumu, tiek atzīmēts, ka K. Skalbes "Rakstos" ievietots viss, ko rakstnieks jebkad publicējis dzejā. Arī prozas sējumos ir gandrīz visi dzejnieka darbi, iespējams, iztrūkstot kādam sīkākam rakstam. L. Skalbe uzsver, ka izdevumā nav ievietota bibliogrāfiskā informācija, kas par pēdējiem gadiem nevar būt pilnīga.

1951. gada 5. augustā L. Skalbei pēc sludinājuma "Skalbe aizliegts — atjaunosim Skalbes darbus" laikrakstā "Laiks" atraksta V. Graudums, kurš ziņo, ka meklētā grāmata "Pēclaikā" atrodas Ņujorkas Publiskajā bibliotēkā, un piedāvā savu palīdzību (115).

Maija Bergmane 1951. gada 21. septembrī L. Skalbei raksta: "Piedodiet man, ka es tikai šodien Jums sūtu "Zāles dvašu". (..) Tiklīdz es atkal būšu Frankfurtē pie Mainas, norakstīšu Jums "Kad ievas zied" (94).

Valodnieks Kārlis Draviņš (1901–1991) L. Skalbei raksta 1951. gada 28. jūnijā: "Prieks, ka varu atbildēt Jums, kad tiek taujāts pēc mirušā dzejnieka darbiem. Esmu visu mūžu bijis nenovērsīgs viņa nesalīdzināmi smalkās dzejas cienītājs, un tā 1944. gadā, pamezdam sarakstītus darbus un sakrātus materiālus, esmu kabatā iznēsājis un pāri jūrai atvedis līdz "Vakara ugunis". Krājums, protams, ir Jūsu rīcībā, līdz ko Jūs to vēlēsit" (98). 17. augusta vēstulē K. Draviņš stāsta par turpmākajiem meklējumiem — viņš aizrakstījis uz ASV pazīstamajam literatūrzinātniekam Jānim Bičolim (1904–1982), cerībā, ka viņš varētu būt paņēmis līdzī "Zāles dvašu". Kopā ar vēstuli K. Draviņš nosūta grāmata "Vakara ugunis" (99).

Ne visi meklējumi ir veiksmīgi. K. Draviņa 1951. gada 15. septembra vēstulē lasāms: "No Amerikas (no J. Bičola) dabūju atbildi: "Zāles dvašu" arī viņš nav paņēmis līdzī. Bet es vēl sazināšos ar dažiem citiem paziņām; mani neatstāj pārliecība, ka kaut kur šis krājums

tomēr būs uzejams arī "šini pusē" (100). 22. septembra vēstulē K. Draviņš ziņo: "Man nupat izdevās cits atradums: "Pa dzimtenes ceļiem", bet tas jau laikam, nav vairs vajadzīgs" (101).

K. Draviņš cenšas palīdzēt arī "Latvju Mēnešraksta" trūkstošo numuru meklēšanā, 1951. gada 14. decembra vēstulē viņš nosūta Harija Draviņa adresi, lai arī šaubās, vai tieši viņam būtu bijis "Latvju Mēnešraksts" (102).

E. Irbes 1951. gada 28. decembra vēstulē L. Skalbei lasāms, ka viņai rakstījusi M. Austriņa, vēstot, ka Skalbes kundze meklējot pilnīgu "Latvju Mēnešraksta" komplektu. E. Irbei visa komplekta nav, bet esošajos numuros ievietoti trīspadsmit K. Skalbes dzejoļi, kuru sarakstu viņa nosūta (117).

K. Skalbes "Rakstu" izdevumu noslēdz sestais sējums (1955) "Apceres par Skalbi. Skalbes vēstules un runas". Publicists Fēlikss Cielēns (1888–1964) apcerē "Kārļa Skalbes mazo piezīmju lielā nozīme" izsaka pārmetumu, ka "Daugavas" izdotajos sējumos no Skalbes sociālo tēmu sacerējumiem atrodama tikai viena runa. Tajā nav atrodama runa, ko viņš sacīja 1929. gada 15. septembrī Nacionālajā teātrī rakstnieku un žurnālistu biedrības sarīkotajā Raiņa svinīgajā piemiņas aktā. F. Cielēna apcere tapusi, iespējams, neiepazīstoties ar paredzamo sējuma saturu, jo paustā nožēla, ka K. Skalbes kopotos rakstos nav iespiesta neviena viņa deputāta runa, tiek labota zemsvītras piezīmē ar norādi, ka K. Skalbes runas Tautas Padomē un Satversmes sapulcē atrodamas šī sējuma 3. nodaļā.

Grāmatā publicēts apjomīgs, trīspadsmit lappušu garš "Kārļa Skalbes Rakstu abonentu" saraksts, kā arī Georga Šleiera pateicība visiem abonentiem, kuru atbalsts darīja iespējamu pilnīgu Kārļa Skalbes "Rakstu" izdevumu trimdā.

Atzinīgi šo sējumu vērtē P. Ērmanis. 1953. gada 18. decembra vēstulē L. Skalbei viņš raksta: "Liels paldies par Kārļa Skalbes rakstu beidzamo sējumu, kur tiešām ir pirmo reiz savākts viss, ko šis mīļais dzejnieks dzejā rakstījis. Nevarēju atrast neko, kas būtu atstāts ārpusē. Jauks arī Jūsu koncentrēti rakstītais biogrāfiskais skicējums" (112).

P. Ērmanis izdevumu recenzē arī "Ceļa Zīmēs": "No dažiem pēdējā laika liela stila izdevumiem trimdā [Kārļa - I.R.] Skalbes viens no vērtīgākajiem un arī ārēji skaistākajiem. Daugavas apgāds ar to veicis lielu kultūras darbu. Skalbes rakstu kārtošana un pārraudzīšana ir īstajās rokās" (32, 60. lpp.).

Būtiska ir daudzo palīgu līdzdalība rakstu veidošanā. Tomēr ne visi tautieši ir devīgi un atsaucīgi. L. Skalbei 1951. gada 4. novembrī Elga Dūnis raksta: "Esmu ilgi domājusi, bet nevaru Jums solīt atdot savu "Zāles dvašu". Tad man būtu arī jāprasa atļauja no cilvēkiem, kas to nesuši cauri visām bēgļu gaitām un tad atdevuši man, zinot, cik es ļoti mīlu dzejnieka Kārļa Skalbes darbus. Un tieši šim krājumam ir kaut kas līdzīgs no manas jaunības un studiju dienām. Man liekas ir patmīlīgi tā teikt, jo Jums šīs grāmatiņas nozīmē daudz, daudz vairāk. Es vēl ceru, ka Jums tomēr izdosies vienu eksemplāru dabūt" (104). Arī M. Austriņa 1951. gada 16. decembrī L. Skalbei raksta: "Ļoti priecājos, ka Jums laimējās visus kop. rakstus reiz sadabūt. Kādreiz brīnos par cilvēkiem — kā bēgļi būdami un citus bēgļus kā ne tā tādi labāk saprazdami — var būt tik lūdzami" (90).

L. Skalbe 1970. gada 20. aprīļa vēstulē Hertai Mednei bilst: "Kad varēja sākt domāt par Kārļa kopoto rakstu izdošanu šē, ar lielām grūtībām ar sludinājumu palīdzību nācās izlūgties atsevišķos sējumus no tiem, kas tos bija līdzīgi paņēmuši" (26, 58. lpp.).

Vienīgi "Daugavas" izdotajos "Rakstos" atrodami K. Skalbes pēdējie dzejoļi. 1959. gadā L. Skalbe vēstulē dēlam Jānim dzimtenē raksta: "Grūti būs Tev izskaidrot, kādēļ man nav iespējams aizsūtīt Tev dažus no tēva rakstītajiem dzejoļiem, kā Tu to vēlies. Ja Tu teiktu, ka Tu tos vēlies pats sev, kā piemiņu no tēva pēdējām dienām, tad bez apdomāšanās būtu to darījusi. Bet Tu raksti par varbūtējām izredzēm tos nodrukāt kādā padomju izdevumā,

tam es nevaru piekrist" (26, 55. lpp.). Viņa atzīst, ka jau sen vajadzējis mēģināt aizsūtīt K. Skalbes "Rakstus", kuros ir viss, ko dzejnieks mūža pēdējā pusgadā uzrakstījis, bet viņa arvien bijusi pārliecināta, ka tie dēlu nerasniegs.

Erika Ādamsona "Raksti"

Jau 1951. gadā apgādā "Daugava" iznāk A. Johansona veidotā Erika Ādamsona dzejas izlase "Sapņu pīpe". 1960. gadā apgāds "Daugava" izdod E. Ādamsona "Rakstus" divos sējumos Jāņa Rudziša redakcijā. Tas ir pirmais tik aptverošs rakstnieka darbu apkopojums. Kā informē J. Rudzītis, sākotnēji no Latvijas iegūts pārfotografēts romāns "Sava ceļa gājējs", kas bija publicēts vācu okupācijas laika periodikā. Viņam izdevies ieinteresēt apgādu par tā izdošanu, "(..) bet tūliņ arī radās doma, ka vajadzētu izdot visus, vai gandrīz visus Ādamsona darbus. Tā tapa Ērika Ādamsona Raksti divi sējumos, kas, kā to esmu rakstījis sakārtotāja piezīmēs, līdz nezināmai nākotnei aizstās lielā, vienreizīgā dzejnieka kopotus rakstus" (61, 108. lpp.). (Tagad akceptētā dzejnieka Ādamsona vārda forma ir Eriks, taču agrāk, arī trimdas izdevumos — pašos "Rakstos" un atsauksmēs par tiem — tiek lietots vārds Ēriks.)

E. Ādamsona "Rakstu" grafisko iekārtojumu veic N. Hartmanis.

"Rakstu" pirmajā sējumā ievietoti dzejoļu krājumi, pasaku poēma "Koklētājs Samtabikse", nodaļa "Nirvānas gaismā" ar dzejoļiem, kas nav atrodamī krājumos, traģikomēdija "Mālu Ansis", raksts "Nacionālais šarms". "Sakārtotāja piezīmēs" sniegta īsa dzejnieka biogrāfija. J. Rudzītis informē par darbiem, kas dažādu apstākļu dēļ "Rakstos" nav iekļauti. Viņš uzsver, ka trimdā nav iespējams savākt visu, ko dzejnieks publicējis un rakstījis, nevar piekļūt pie avotiem, kas nepieciešami plašākām un precīzākām bibliogrāfiskām piezīmēm. Var piekrist sastādītāja viedoklim, ka neievietoto darbu skaits ir neliels. Par katru daiļdarbu sniegtas ziņas — kad iespiests, sarakstīšanas laiks, īss raksturojums.

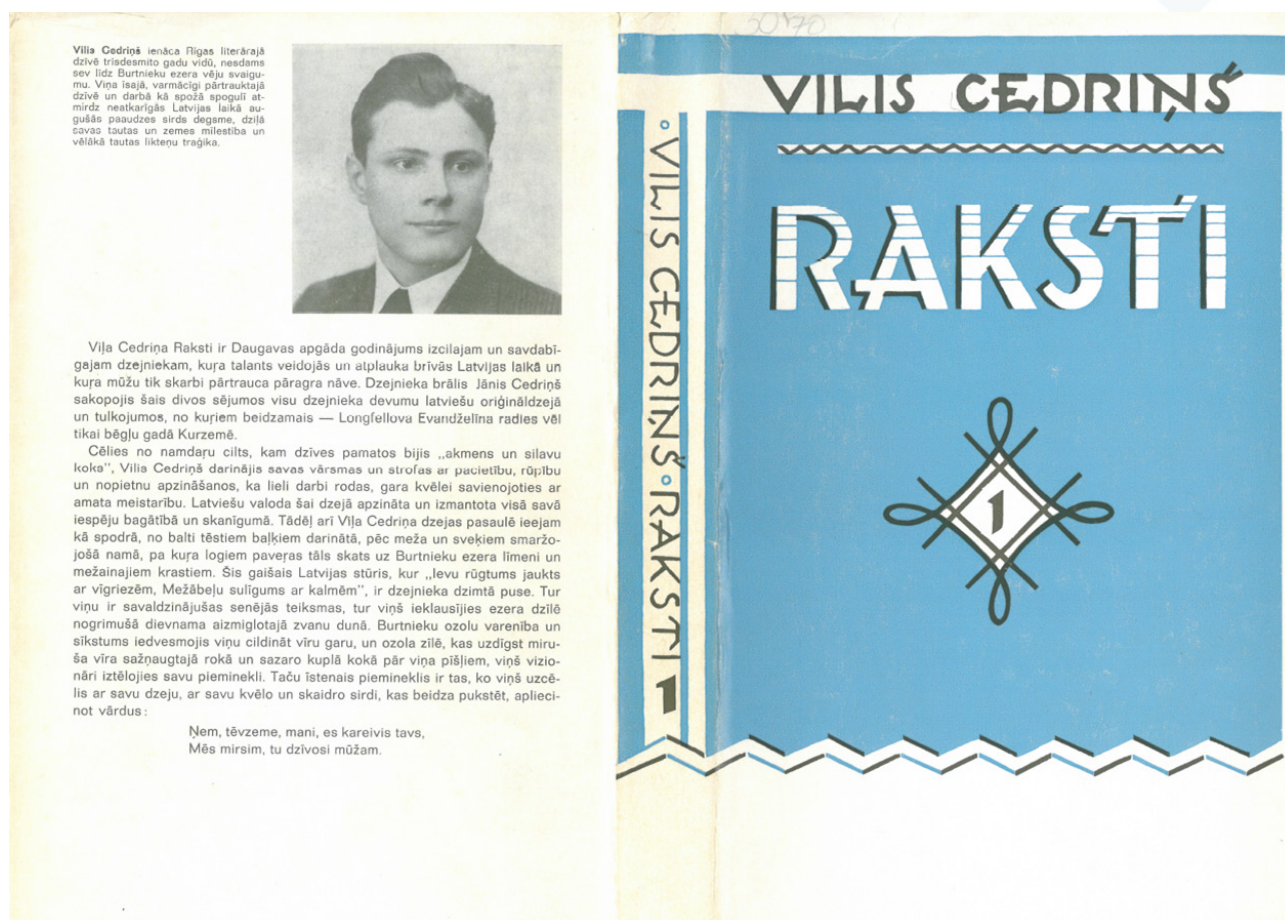
"Rakstu" otrais sējums ietver noveļu krājumus, pasaku "Labais Vientulis, vilks un avs" un romānu "Sava ceļa gājējs". Kompaktās, bet precīzās "Sakārtotāja piezīmes" sniedz ieskatu krājumu publicēšanas vēsturē. Sakārtotājs J. Rudzītis izsaka pateicību A. Johansonam, kas devis daudzus materiālus un palīdzējis korektūru lasīšanā.

1967. gadā žurnālā "Treji Vārti" publicēts plašs mācītāja Kārļa Kroņa (1914–1986) raksts par Bībeles motīviem un reliģiskām tēmām Erika Ādamsona darbos. Tajā pieminēti arī "Daugavas" izdotie E. Ādamsona "Raksti", norādot, ka nezināmu iemeslu dēļ izdevumā nav ievietots E. Ādamsona darbs "Gaišā nakts" (publicēts A. Johansona sastādītajā antoloģijā "Dzīvā dzeja", kas izdota 1955. gadā) (45, 31. lpp.).

Viļa Cedriņa "Raksti"

1965. gadā "Daugavas" apgādā tiek izdoti Viļa Cedriņa "Raksti" divos sējumos (1965), kuru manuskriptu veidojis un iespiešanai sagatavojis dzejnieka brālis, literāts un bibliotēkzinātnieks Jānis Cedriņš (1922–1976). Izdevumam ir mākslinieka Niklāva Strunkes (1894–1966) veidots vāks, to iekārtojis N. Hartmanis.

J. Cedriņš V. Cedriņa "Rakstu" otrā sējuma "Sakārtotāja piezīmēs" atzīmē: "Šis Daugavas V. Cedriņa Rakstu izdevums ietver divos sējumos, nedaudzus apstākļu diktētus izņēmumus atskaitot, gandrīz visus dzejnieka dzīves laikā publicētos oriģināldarbus un atdzejojumus; no pēdējiem dzejnieka galīgi nepabeigtais Longfellova Evandželīnas atdzejojums iespiestā veidā (un, liekas, arī latviešu valodā vispār) parādās pirmo reizi" (5, 215. lpp.).

1. attēls. Cedriņš, V. Raksti : 1. sēj. [N. Strunkes veidots vāks]. [Stokholma] : Daugava, [1965].

V. Cedriņa “Rakstu” pirmo sējumu (1. attēls) ievada dzejnieka fotogrāfija, kas reproducēta arī uz abu sējumu apvākiem. Seko dzejoļu krājumi “Sidraba jātnieks”, “Ziemeļu jātnieks”. Nodaļa “Vainagi veļu kalnā” ietver pirmo reizi vienkopus iespiestus, agrāk atsevišķās žurnāla “Daugava” burtnīcās publicētus veltījumus pieciem latviešu dzejniekiem.

“Rakstu” otrajā sējumā atrodamas nodaļas “Tālumā”, “Stari ap mums”, “Autora komentāri” un “Sakārtotāja piezīmes”. Nodaļā “Tālumā” ievietoti V. Cedriņa pēdējie dzejoļi, kas rakstīti līdz 1945. gada pavasarim. J. Cedriņš nodaļā “Stari ap mums” sakopojis V. Cedriņa atdzejojumus. Nodaļā “Autora komentāri” ievietoti pārpublicēti V. Cedriņa pēcvārdi un piezīmes viņa paša latviskoto J. V. Gētes “Romā elēģiju” 1941. gada izdevumam, paskaidrojumi par darbu “Hermanis un Doroteja” rašanos un tulkojumiem.

“Sakārtotāja piezīmēs” pēc īsa dzejnieka biogrāfijas izklāsta J. Cedriņš informē par abos sējumos ievietoto: norādīts dzejoļu krājumu izdošanas laiks, pirmpublicējumi, citētas recenzijas par tiem. Turpat arī sniegtas ziņas par cenzūras ieviestajām izmaiņām, uzrādīti avoti, no kuriem iegūti publicētie materiāli, iekļaujot arī bibliotēkas, kur atrasti grāmatu eksemplāri un periodikas komplekti. Norādīts, ka nav izdevies atrast V. Cedriņa atdzejotos Heinriha Heines darbus. Sakārtotājs uzsver palīgu lielo lomu izdevuma tapšanā, apzinot un sagādājot atsevišķus darbus, uzrāda arī trimdas laikā par Vili Cedriņu publicētos rakstus.

1997. gadā intervijā žurnālistam Dainim Grīnvaldam (1950) Vilja Cedriņa dēls Rainis Cedriņš (1944) stāsta, ka viņš 17 gadu vecumā (iespējams, 1961. gadā) atvedis uz Zviedriju tēva manuskriptus. Lai nokļūtu Latvijā, viņš iestājies darbā uz Zviedrijai piederoša kuģa; darbi iegūti no Raiņa Cedriņa krusttēva, Nacionālā teātra aktiera Harija Avena (1910–1976). Robežsargi vairāk uzmanības pievērsuši plakātam, nevis manuskriptiem (33).

Raiņa "Raksti" "Ziemeļblāzmas" apgādā

Pieredzējušais burtlicis (Latvijas spiestuvēs strādājis 1929.–1943. gadā) Jānis Abučs (1914–1978) jau 1948. gadā Lībekā nodibina apgādu "Ziemeļblāzma". Zviedrijā viņš ierodas 1950. gadā un aktīvi turpina izdot grāmatas. Kā raksta kultūrvēsturnieks Andrejs Johansons (1922–1983): "Tas bija viena vīra uzņēmums, jo Abučs pats gādāja tam manuskriptus, pats tos salika un aplauza, pārraudzīja grāmatu iespiešanu un veica to izplatīšanu" (38, 236.lpp.). "Ziemeļblāzmas" izdoto grāmatu tematika ir visdažādākā: daiļliteratūra (K. Dziļlejas stāstu krājums "Paradīzes sargs", A. Dziļuma romāni "Vēju kaņepe", "Pārvietotie", G. Janovska pirmās grāmatas, J. Kārkliņa "Latviešu Pūcesspiegēlis" u.c.), atmiņu grāmatas (J. Jaunsudrabiņa "Es stāstu savai sievai", "Mana dzīve", J. Alkšņa "Dzīves stāsts"), populārzinātniski izdevumi, mācību grāmatas, J. Širmaņa sarakstītās bērnu grāmatas, Dz. Soduma tulkotais Dž. Džoisa "Uliss". Kultūrvēsturiska nozīme ir J. Abuča izdotajām grāmatām "Rūjiena" un "Hercoga Pētera ģimnazija" (41, 42).

Vērtīgs J. Abuča devums latviešu grāmatniecībā ir viņa izdotie Raiņa "Raksti" (1–17, 1952–1965).

1952. gada 26. martā starp Raiņa atstātā mantojuma aizgādņiem Jāni Kārkliņu (1891–1975), Nikolaju Valteru (1900–1980) un "Ziemeļblāzmas" apgāda īpašnieku J. Abuču tiek noslēgts izdevniecības līgums par Raiņa "Rakstu" trimdas izdevumu Kārļa Dziļlejas (1891–1963) redakcijā ar Niklāva Strunkes ilustrācijām.

No J. Abuča un K. Dziļlejas sarakstes var noprast, ka par Raiņa "Rakstu" sakārtotāju vēlējies kļūt arī literatūrkritiķis J. Rudzītis. 1951. gada 7. decembra vēstulē K. Dziļlejam J. Abučs uzsver: "Visus J. Raiņa darbus, ko izdos Ziemeļblāzmas apgāds ar mani kā īpašnieku, rediģēs K. Dziļleja. Ja, gadījumā, apstākļi izveidosies tādi, ka nespēšu viens noturēties un būs jāmeklē palīdzība, tad varētu izvērsties citādi. Bet par to vēl nedomāju, jo skaidrs ir arī tas, ka, ja nespēšu viens, palīdzību tādā veidā nemeklēšu un apgāds apstāsies" (74).

1951. gada 24. septembra vēstulē K. Dziļlejam J. Abučs norāda, ka pilnīgu Raiņa kopoto rakstu krājumu nebūtu nozīmes izdot, jo viņam ir daudz aktualitāti zaudējušu darbu. J. Abučs uzsver, ka "(..) nesazinoties ar Raiņa fonda pārstāvjiem, neko uz savu galvu arī neesmu ne domājis, ne gribējis izdot" (72).

J. Abuča 1951. gada 5. decembra vēstulē atzinīgi novērtēts K. Dziļlejas veikums, par kuru iebildumu nebūšot pat asākam kritiķim; janvārī paredzēts darbu iespiest. J. Abučs informē, ka N. Strunke sagatavojis divkrāsu ilustrācijas, vēl atlikuši cēlienu zīmējumi un vāks. Arī tirgotāji izteikuši cerību par labu grāmatas noietu (73).

Par iesākto darbu tiek informēta trimdas sabiedrība — 1952. gada 15. martā laikrakstā "Laiks" publicēta ziņa par jauno Raiņa "Rakstu" trimdas izdevumu, vēstot, ka 1952. gadā greznā ietērpā apgādā "Ziemeļblāzma" paredzēts izdot darbus "Pūt, vējiņi!", "Spēlēju, dancoju" un "Krauklītis" (47). Raiņa "Rakstu" trimdas izdevums veidots, izmantojot dzejnieka kopotu rakstu "Dzīve un darbi" izdevumu — pirms katra Raiņa darba ievietots viņa rakstītais priekšvārds no šī izdevuma. Arī pēdējais autora koriģētais teksts, kas ņemts par pamatu jaunajam, rediģētajam izdevumam, iegūts no kopojuma "Dzīve un darbi". Katru sējumu noslēdz K. Dziļlejas piezīmes, kurās sniegti teksta komentāri, ziņas par agrākajiem iespaidumiem. Izdevumā "Dzīve un darbi" tika ievēroti žanriskā kārtojuma principi atšķirībā no jaunā izdevuma, kurā sējumu secība neatbilst noteiktiem nosacījumiem.

Raiņa "Rakstu" pirmais sējums (1952) ietver lugu "Pūt, vējiņi!". Sējumu noslēdzošajā rakstā "J. Raiņa raksti trimdas izdevumā" K. Dziļleja uzsver, ka izdevums būs divdesmit sējumos, kuros tiks ietverti galvenie Raiņa raksti. Darbu paredzēts veikt piecos gados, katru gadu izdodot pa četriem sējumiem.

2. attēls.
Rainis, J. Krauklītis. :
[Raksti; 5.sēj.]. [N. Strunkes
veidots vāks]. [Vesterosa] :
Ziemeļblāzma, 1953.

Informējot par sējumu noformējumu, K. Dziļleja uzsver, ka visi sējumi tiks izdoti tikai iesietā veidā, pie tam mākslinieciski vērtīgā, saskaņotā grafiskā apdarē, lugām būs divkrāsu ilustrācijas. Katru gadu paredzēts vienu sējumu izdot kā luksusziedumu ar četrkrāsu ilustrācijām. Kā luksusziedumi iznāk ceturtais, septītais, astotais sējums, spilgti apliecinot Niklāva Strunkes talantu. Tomēr jākonstatē, ka iecere pilnībā nerealizējas: visi plānotie sējumi neiznāk.

J. Rudziša recenzijā laikrakstā "Laiks" 1952. gada 16. jūlijā atzinīgi vērtēta Raiņa "Rakstu" izdošana. Lai gan praktisku apsvērumu dēļ redaktors atkāpies no vispārpieņemtiem kopotu rakstu kārtošanas principiem, J. Rudzītis ar gandarījumu konstatē, ka "(..) redaktors šoreiz atteicies no agrākiem ieskatiem par rakstnieka valodas labošanu, ko viņš mēdza darīt, piemēram, Raiņa un Skalbes darbu izlasēs, lai pirmā vietā liktu skolas gramatikas likumus. Nu Raiņa teksts ir autentisks, redaktors paturējis tikai ortografijas korektora tiesības, un tās viņam, protams, piešķiramas. Redzam, ka rediģēšanas darbā Dziļleja nopietnu vērību veltī komentāriem dažādos virzienos. Tas vairo izdevuma nozīmi" (59, 435. lpp.).

Kritiķis Jānis Andrupis (1914–1994), uzteikdams K. Dziļlejas veiktos valodas labojumus, kas pieskaņoti pareizrakstībai, atzīmē: "Diemžēl, ar šāda rakstura teksta grozījumiem redaktors vien nav apmierinājies, bet vietām labojis arī Raiņa provinciālus un archaismus, kurus Rainis lietojis ar zināmiem poētiskiem nolūkiem." (23, 78. lpp.). J. Rudziša un J. Andrupa vērtējumi ir atšķirīgi par labojumiem leksikā, bet abi atzīst ortogrāfijas korektūru nepieciešamību.

Raiņa "Rakstu" otrais sējums (1952) ietver lugu "Spēlēju, dancoju". Tā recenzents J. Rudzītis 1952. gada 22. oktobra "Laikā" iebilst pret principu pilnīgi pārpublicēt 1925. gadā rakstītos Raiņa priekšvārdus, jo netiek veidots Raiņa akadēmisks rakstu izdevums (58, 444. lpp.).

J. Andrupš recenzijā "Ceļa Zīmēs" uzteic vērtīgos un interesantos komentārus: "K. Dziļleja uzskatāmi parādījis lugas idejas un motīvu izaugšanu, konstatējis tautas pasaku asociācijas un skaidrojis lugas simboliku" (23, 80. lpp.).

Raiņa "Rakstu" trešais sējums "Vētras sēja" (1952) ietver krājumus "Tālas noskaņas zilā vakarā" un "Vētras sēja". Raiņa "Rakstu" ceturtajā sējumā (1952) ievietota luga "Zelta zirgs", papildināta ar K. Dziļlejas piezīmēm. Viņa veikumu uzteic J. Andrupš: "Ļoti labi komentāri Zelta zirgam, kur redaktors citējis igauņu tautas pasaku, no kuras Rainis savai lugai guvis ierosinājumu un vielu, sastādījis tās motīvu schēmu un salīdzinājis to ar Zelta zirga motīviem" (23, 80. lpp.).

Raiņa "Rakstu" piektajā sējumā (2. attēls) ievietota luga "Krauklītis" (1953). 1953. gada vēstulē J. Abučam mākslinieks Niklāvs Strunke vērtē atsūtītos "Krauklīša" ilustrāciju novilkumu paraugus: "Atklāti runājot, ne gaišais, ne tumšais nav līdzīgs oriģinālam. (..) Man taču Krauklītis ir izturēts priecīga toņa kārtā — bet tumšā novilkumā tas ir iznācis drūmā noskaņojumā. Vajadzētu atrast zieda noskaņojumu, apvienojot i gaišo i tumšo novilkumu" (123).

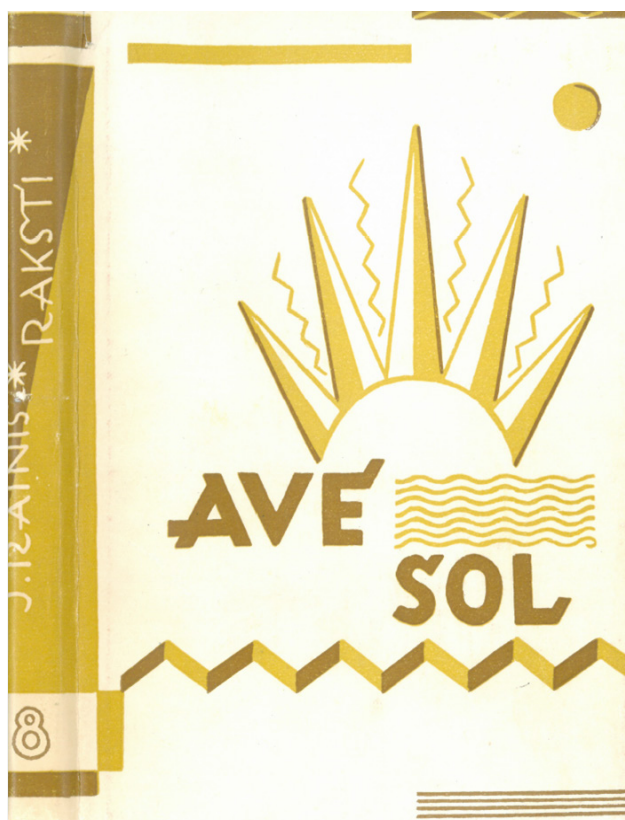
1952. gada jūnijā izdevējs J. Abučs K. Dziļlejam raksta par lugas "Rīgas ragana" meklējumiem. Viņš aizrakstījis uz ASV, lai atsūta jauno Rīgas izdevumu (14, 1947–1951) (75).

Raiņa "Rakstu" sestā sējuma (1953) "Rīgas ragana" priekšvārdā K. Dziļleja paskaidro, ka luga sacerēta un iespiesta pēc Raiņa kopotu rakstu "Dzīve un darbi" iznākšanas, tādēļ tai trūkst autora priekšvārdu, kādi veltīti citiem apkopojumā ietvertajiem darbiem.

Raiņa "Rakstu" septītais sējums (1953) "Tie, kas neaizmirst" ietver dzejnieka darbus: "Klusā grāmata" un "Tie, kas neaizmirst".

Raiņa "Rakstu" astotais sējums (1953) "Ave sol!" (3. attēls) ietver darbus "Ave sol!" un "Daugava".

1953. gada maijā "Ceļa Zīmēs" publicēta J. Andrupša recenzija "Raiņa Raksti". Uzsverot, ka izdevums ir "ne tikai liels, bet arī ļoti vajadzīgs pasākums" (23, 77. lpp.),

3. attēls. Rainis, J. Ave sol! : [Raksti; 8.sēj.]. [N. Strunkes veidots vāks]. [Vesterosa] : Ziemeļblāzma, 1953.

4. attēls. Rainis, J.
Kastaņola : [Raksti; 17.sēj.].
[N. Strunkes veidots vāks].
[Vesterosa] : Ziemeļblāzma,
1965.

viņš gandarīti konstatē, ka pēdējos sējumos ir ievērojami mazāk redaktora apzināti izdarītu labojumu, kurus neprasa ortogrāfija vai valodas pareizība. Krājumā "Vētras sēja" sakārtotājs atmetis nodaļu izskaņas un ieskaņas. Sniegti piemēri izmaiņām, kas veiktas nodaļā "Aicinājums". J. Andrupis kritizē paviršību — samainītas rindas un pārgrozītus vārdus: "Šī milzīgā vairuma paviršības kļūdu dēļ uz jaunizdevuma tekstu nepavisam nevar paļauties. Tas ļoti jānožēlo, jo šis rakstu izdevums trimdas vairumam būs vienīgais avots, pēc kura Raiņa darbi pieejami. Atliek cerēt, ka vismaz turpmākajos sējumos teksta redakcija kļūs rūpīgāka" (23, 80. lpp.).

Raiņa "Rakstu" devītajā sējumā (1954) lugai "Mīla stiprāka par nāvi" par Turaidas Maiju pievienota arī nodaļa "Dramatiski fragmenti".

1954. gada 9. maija vēstulē J. Abučs rakstniekam Jānim Jaunsudrabiņam (1877–1962) raksta, ka turpinās Raiņa "Rakstu" izdošanu, kaut arī tas rada tikai zaudējumus. Izdevējam, līdzekļus gādājot, nākas iespiest Nacionālās Padomes izdevumus, sociāldemokrātu avīzi, žurnālu "Trimdas skola". J. Abučs atzīst: "Sirds tur nav klāt, bet par to man maksā. Rēķinu, ka ar šo darbu veikšanu varu sagādāt honorārus par Raiņa ilustrācijām un drusku redaktoram. Arī tas ir kaut kas" (67, 315. lpp.).

Taču, turpinot saraksti, 8. decembra vēstulē J. Abučam nākas vēstīt: "Uz honorāra rēķina nokārtoju 8000 kronas un līdz ar to nācās apturēt tālāko sējumu izdošanu. Līdz oktobrim biju piemaksājis pie Raiņa ap 30.000 kronas resp. palicis parādā spiestuvei. Lai pilnīgi neiekristu, nobremzēju. Bija gan nodoms to darīt tikai līdz oktobrim, bet tā ka pēdējā laikā ļoti kluss, tad patlaban 9. sēj. gan iespiests, bet ne iesiets" (67, 349. lpp.).

Raiņa "Rakstu" desmito sējumu (1955) veido "Gals un sākums". Raiņa "Rakstu" vienpadsmitais sējums (1956) "Zelta sietiņš" ietver dzejoļus bērniem. Raiņa "Rakstu" divpadsmito sējumu (1958) veido luga "Indulis un Ārija".

1960. gadā L. Dunsdorfa, raksturojot trimdas grāmatniecību rakstu krājumā "Arhīvs", izceļ "(..) skaisto un bibliogrāfiski nevainojamo Raiņa rakstu izdevumu. Kaut arī nav realizējies apgāda sākotnējais nodoms izdot visus 20 sējumus jau līdz 1956. gada beigām (iznākuši tikai 12), tomēr arī jau paveiktais nodrošina apgādam goda vietu mūsu grāmatniecībā" (30, 152. lpp.).

Tāpat kā iepriekšējos, arī Raiņa "Rakstu" trīspadsmitajā sējumā "Jāzeps un viņa brāļi. Ilja Muromietis" (1961) un četrpadsmitajā sējumā "Dagdas romāns" (1963) ietvertas K. Dziļlejas piezīmes.

Raiņa "Rakstu" piecpadsmito sējumu "Uguns un nakts" (1964) veido luga, dzejoļu izlase "Mūza cīņās", "Citas latviešu varoņteikas" (fragmenti) un luga "Kajs Grakchs". Sējumu noslēdz apgāda piezīme, ka "Kajs Grakchs" pievienots šim sējumam pēc redaktora K. Dziļlejas nāves, tādēļ tas iespiests bez viņa komentāriem, bet darbam sniegti Raiņa priekšvārdi no "Dzīves un Darbu" 1925. gada izdevuma desmitā sējuma.

Raiņa "Rakstu" sešpadsmitais sējums (1965) "Kalnā kāpējs" ietver aforismus, vēstules, dienasgrāmatas, runas un biogrāfiju. Grāmatā norādīts, ka Raiņa vēstules mēģināts sakārtot iespējami hronoloģiski. Sējumu veidojot, izmantotas K. Dziļlejas atstātās piezīmes — tajās uzsvērts, ka Raiņa dienasgrāmatas materiālus nav bijis iespējams vākt no pirmavotiem, tas ir, Raiņa manuskriptiem, tādēļ vajadzējis aprobežoties ar līdz šim publicētiem materiāliem.

Apkopojot Raiņa runas Satversmes sapulcē un Saeimā, realizēta izdevēja iecere, kura pausta K. Dziļlejam jau 1951. gada 17. septembra vēstulē. J. Abuča vērtējumā Raiņa runas ir lieliskas, taču to publicēšana atlikta uz vēlākiem sējumiem, "(..) lai nesagandētu visu lietu, pagaidām, sākumā to nevar, bet kad puse jau būs laukā, tad varētu" (71). Sējumu noslēdz Jāņa Abuča rakstītie "Pēcvārdi", kuros paskaidrots, ka 1952. gada ieceri Raiņa rakstu trimdas izdevumu pabeigt piecos gados kavēja apstākļi, kuros nav vainojams apgāds. Ieceres īstenošana prasījusi trīspadsmit gadus. Izdevumā sakopots viss vērtīgākais.

Raiņa "Rakstu" septiņpadsmitais sējums "Kastaņola" (1965) (4. attēls) ir papildsējums, kas ietver arī Raiņa vēstules Aspazijai, atstātos dzejoļus, atmiņas un apceres. Vēstules Aspazijai, dienasgrāmatas fragmenti un dzejoļi publicēti tādā veidā, kādā tie atrasti starp K. Dziļlejas materiāliem, ko viņš nepaguva iekļaut iepriekšējos sējumos. Atmiņas un apceres ar dažiem izņēmumiem savācis Piemiņas fonds. Grāmatā ievietota apgāda un Piemiņas fonda pateicība atmiņu un apceru autoriem, piebilstot, ka saņemto rakstu skaits bija vēl lielāks, tomēr plānotais sējuma apjoms lika veikt atlasī.

Visā "Rakstu" veidošanas laikā izdevējam nākas risināt materiālas dabas problēmas. Jau 1951. gada 17. septembra vēstulē viņš lūdz K. Dziļlejam atļauju samazināt honorāru no piecpadsmit uz desmit procentiem. Paaugstināt pārdošanas cenu viņš nevēlas, jo tad "(..) mazajam cilvēkam atkal grūti sadabūt vajadzīgo kapitālu. Un izlasot Raiņa runas un aprakstus par viņu, taču izriet, ka tas visvairāk ir domājis par mazajiem ļaudīm, strādniekiem" (71). J. Abučs arī informē par J. Kārkliņa ierosinājumu atsevišķas lugas, piemēram, "Pūt, vējiņi!", "Zelta zirgu" iespiest piecsimt eksemplāru lielākā tirāžā, nekā sākotnēji paredzēts, lai iegūtu vairāk līdzekļu.

1952. gada 19.–20. jūnijā J. Abučam nākas atzīt: "Man ir tagad skaidrs, ka ar visām lietām galā būs jātiek man pašam. Palīdzības nebūs" (75). Finansiālais stāvoklis ir sarežģīts. 1952. gada 18. novembrī J. Abučs raksta K. Dziļlejam par mēģinājumiem dabūt aizdevumu, lai varētu norēķināties ar spiestuvi. Izpalīdzēja zviedri. Rūgts ir J. Abuča spriedums: "No

saviem tautiešiem tas nebūtu iespējams, jo kas gan gribēs aizdot naudu grāmatu izdošanai. Un ja runātu par kompanjonu lietu, tad ar to brīdi apgāds kā tāds beigtu eksistēt. Vismaz tādā veidā" (76).

1956. gada 7. novembra vēstulē J. Abučs rezignēti raksta: "Neticu, ka kāds mums naudu dos, un, ja dos, baidos, ka būs citi apgādi tuvāki kungu acij" (77).

1965. gada 30. oktobra intervijā "Laikā", atbildot uz jautājumu par materiālo palīdzību "Rakstu" izdošanā, izdevējs uzsver, ka par vienīgo atbalstu uzskata Amerikas Latviešu Apvienības Kultūras fonda iemaksu par desmit komplektiem un dažu draugu personīgos aizdevumus. J. Abučam vislielākos sarežģījumus sagādā daži grāmatu tirgotāji, kas piesavinās apgāda izdevumus, pat Raiņa "Rakstu" abonentu iemaksas. Problēmas grāmatizdevējam rada arī cenu celšanās Zviedrijā, tomēr abonementa maksa netiek mainīta (54).

J. Andrupis atzinīgi novērtē "Ziemeļblāzmas" veikumu: "Raiņa rakstu izdevums ir viens no trimdas grāmatniecības visizcilākajiem pasākumiem" (23, 80. lpp). Viņš slavē N. Strunkes darbu: "Strunkes divkrāsu ilustrācijas ar savu vienkāršību un līniju grāciju, liekas, pieder labākajam, ko mākslinieks grāmatu grafikā devis." (23, 78. lpp.).

Latviešu rakstnieku kopoti raksti "Tilta" apgādā

Jau 1945. gadā, nodibinot apgādu "Jaunais Vārds", grāmatniecībā aktīvu darbu sāk Hugo Skrastiņš (1914–1999). 50. gadu sākumā izceļojot no Vācijas, tiek mainīts apgāda nosaukums. "Tilts" vispirms atradās Toronto (Kanādā), pēc tam Mineapolē (ASV). Kā aprēķinājis K. Karulis, līdz 1980. gadam apgādā izdotas apmēram 220 grāmatas. Pirmā apgāda latviski izdotā grāmata ir Edvarta Virzas poēma "Karalis Nameitis" (1947) ar Ernesta Ābeles (1910–1988) ilustrācijām. "Tilts" izdevis arī citu latviešu klasiķu darbus (J. Akuraters, A. Brigadere, P. Rozītis, A. Grīns, E. Virza, J. Ezeriņš, J. Janševskis, V. Plūdons, J. Poruks u.c.). Nenoliedzama ir apgāda nozīme trimdas literārā procesa veicināšanā. Daudzi autori tieši "Tiltam" var pateikties par pirmo grāmatu, piemēram, G. Zariņš, J. Klīdzējs, I. Gubiņa, I. Šķipsna, T. Zeltiņš, V. Pelēcis. Bagātīgi tiek izdoti atmiņu krājumi, vērtīgāko vidū minami J. Porieša "Prezidents atbild" (1964), J. Sudrabiņa "Pēdējās dienas Kurzemē" un H. Kreicera "Nu ardievu, Vidzemīte" (1969). H. Skrastiņš trimdiniekus iepazīstina arī ar okupētās Latvijas autoriem — tiek izdotas A. Bela, S. Kaldupes, V. Lāma, L. Pura, Z. Skujiņa, M. Zariņa, D. Zigmontes grāmatas (40).

H. Skrastiņš izdod arī žurnālu "Tilts" (1949–1976), kas tiek izmantots jauno izdevumu reklāmai. Tajā rodamas arī ziņas par apgāda plānotajiem un izdotajiem latviešu rakstnieku kopotiem rakstiem (68). "Tilts" izdod Jāņa Ezeriņa (1–5, 1955), Edvarta Virzas (1–4, 1958–1966), Jāņa Sarmas (1–5, 1964–1968), Andrieva Niedras (1–4, 1971–1972) un Jāņa Poruka (1–2, 1972) darbu kopojumus.

J. Ezeriņa "Kopoti raksti"

"Tilta" apgādā J. Ezeriņa "Kopoti raksti" iznāk piecos sējumos (1–5, 1955). Vienīgās ziņas par izdevumu sniegtas uz grāmatas apvāka, informējot, ka darbi nav kārtoti ne pēc akadēmiska, ne hronoloģiska principa, bet "blakus labajam likts vislabākais". "Tilta" izdevums veidots, izmantojot "Valtera un Rapas" izdevumu, tomēr tas nekur nav minēts, nav norādīts arī sakārtotājs.

J. Ezeriņa "Kopotu rakstu" pirmos trīs sējumus veido noveles. Piektajā sējumā ievietotajās "Bibliogrāfiskajās piezīmēs" sniegtas ziņas par to pirmpublicējumiem periodikā.

J. Ezeriņa "Kopotu rakstu" ceturtajā sējumā novelei "Miga" un nepabeigtajām novelēm pievienoti tēlojumi, nodaļa "Recenzijas un mazas apceres", vēstules, iespiestie dzejoļi. No piektajā sējumā ievietotajām "Bibliogrāfiskajām piezīmēm" secināms, ka "Kopotos rakstos" nav visu J. Ezeriņa uzrakstīto recenziju, tomēr trūkst tikai nedaudzu; ievietotas vienīgi Antonam Austriņam, Kārlim Eglem un Rihardam Valdesam rakstītās vēstules, sniegtas ziņas par to rašanās laiku vai iemeslu.

J. Ezeriņa "Kopotu rakstu" piektais sējums ietver Riharda Valdesa apceri "Jānis Ezeriņš", kas ir "Valtera un Rapas" izdoto J. Ezeriņa "Rakstu" pirmajā sējumā (1935) ievietotās apceres atkārtots iespiedums. Sējumā atrodami arī pārējie J. Ezeriņa dzejoļi un tulkotā dzeja. "Bibliogrāfiskajās piezīmēs" uzsvērts, ka J. Ezeriņam saglabājušies gandrīz visi dzeju rokraksti, ko rakstnieks vairākkārt mēģinājis apkopot. Saglabājušās vairākas biezas burtnīcas ar dzejoļiem gan hronoloģiskā, gan tematiskā kārtojumā. Viens no iecerētiem dzejas krājumiem "Krāšņatas" iznāk jau 1925. gadā, kas nemainītā veidā publicēts "Kopotu rakstu" piektajā sējumā. Atsevišķiem dzejoļiem norādīts pirmiespiedums, citiem — atšķirības starp manuskriptu un pirmiespiedumu. Izdevumā nav visu npublicēto dzejoļu. Ievietoti tikai tie darbi, kurus pats autors uzskatījis par pietiekoši vērtīgiem publicēšanai, un vēlāk rakstītie dzejoļi, kas neietilpst "Krāšņatās". Dzeja kārtota hronoloģiskā secībā, ievērojot dzejnieka uzrādītos gadus.

"Bibliogrāfiskās piezīmes" ir pārņemtas no "Valtera un Rapas" izdotajiem J. Ezeriņa "Rakstiem", neuzrādot to sastādītāju Pēteri Ērmani, kas "Valtera un Rapas" izdevumā minēts jau titullapā. Ievērojot to, ka "Valters un Rapa" nepretendēja uz J. Ezeriņa "Kopotu rakstu" izdošanu, nosaucot savu izdevumu tikai par "Rakstiem", jāuzsver, ka tajā ievietoto darbu klāsts ir pilnīgāks (tulkotās dzejas darbu skaits ir lielāks, tām pievienota arī bibliogrāfiskā informācija, kuras nav "Tilta" izdevumā). "Valtera un Rapas" izdevuma priekšrocība ir arī tā, ka tajā pirmā sējuma (1935) satura rādītājā atrodami visi dzejoļu nosaukumi, kas padara izdevuma lietošanu ērtāku lasītājam, turpretī "Tilta" izdevuma piektā sējuma satura rādītājā norādīts tikai viena nosaukums — "Pārējās dzejas".

Visiem sējumiem ir vienāds — Aleksandra Krūkas (1898–1987) veidots vāks.

Izdevums ātri iespiests un ātri izpārdots: "Tilta" 1955. gada maija numurā ziņots, ka pieejami J. Ezeriņa "Kopotu rakstu" pirmie trīs sējumi, savukārt nākamie divi ir sagatavošanā. Pēc gada, "Tilta" 1956. gada maija numurā lasāms, ka izdevums izpirkts, tādēļ lūgums jaunajiem abonentiem to nepieprasīt.

Edvarta Virzas "Raksti"

Žurnāla "Tilts" 1956. gada astoņpadsmitajā numurā tiek ziņots, ka žurnāla abonenti bez maksas saņems Edvarta Virzas (1883–1940) "Rakstu" pirmo un otro sējumu. Trešo un ceturto sējumu saņems tie lasītāji, kuri no viņiem ieskatam piesūtītajām grāmatām 1957. gada laikā, paturēs desmit. 1959. gadā visos "Tilta" numuros atrodama informācija, ka iznācis pirmais un otrais E. Virzas "Rakstu" sējums. 1961. gadā regulārajās E. Virzas "Rakstu" reklāmās parādās izmaiņas: agrāko informāciju par paredzētiem četriem sējumiem nomaina ziņa par pieciem sējumiem (1961. g. Nr. 42/43–1971. g. Nr. 114/115).

Izdevumam ir A. Krūkas veidots vāks.

E. Virzas "Rakstu" pirmais sējums (1958) ietver J. Lapiņa un V. Damberga apceres par E. Virzu un dzejoļu krājumu "Dievišķīgās rotaļas". Sējumu veidojot, izmantots "Valtera un Rapas" izdevuma pirmais sējums (1938).

5. attēls. Virza, E. Raksti: 2. sēj. [A. Krūkas veidots vāks]. [Mineapolisa] : Tilts, 1959.

E. Virzas "Rakstu" otrais sējums (1959) (5. attēls) ir saturiski līdzīgs "Valtera un Rapas" izdoto E. Virzas "Kopotu rakstu" trešajam sējumam (1939), vienīgi darbs "Latvijai" "Valtera un Rapas" izdevumā lasāms otrajā sējumā (1938).

E. Virzas "Rakstu" trešajā sējumā (1960) rodama dzeja un tēlojumi. Daļēji šis sējums ir "Valtera un Rapas" izdoto E. Virzas "Kopotu rakstu" otrā sējuma (1938) atkārtots izdevums, kurā gan ievietoti arī tēlojumi.

Sākot ar E. Virzas "Rakstu" trešo sējumu, norādīts rakstu sakārtotājs — Vitauts Kalve (īst.v. Vitolds Ēriks Kalniņš, 1913–1989). 1960. gada 24. jūnija vēstulē Olgai Taubei (dzejniecei Annai Dagdai, 1915–1996) viņš raksta: "Grāmatu sagatavošana mūsu apstākļos nav vienkārša". Raksturojot darbu E. Virzas "Rakstu" sakārtošanā, V. Kalve norāda: "Tiku tos kārtojis tikai sākot ar 3. sējumu. Tagad esmu pie piektā (kas arī būs pēdējais), bet piezīmes jāraksta par visiem, kas materiāla trūkuma dēļ nav neko viegli" (118).

1963. gada 25. augustā vēstulē O. Taubei V. Kalve raksta: "Pēc divu gadu pārtraukuma turpinās iznākt Virzas raksti. Uz Ziemassvētkiem iznāks manis tīrītais Straumēnu teksts ar piezīmēm. Tur desmit gadu darba iekšā. Bet reizē jāpabeidz Virzas rakstu 5. noslēguma sējums, kas prasa straujāku piepūli. Man vairs labi nekalpo acis. Daži teksti jāpārņem no pārāk grūti lasāmiem veciem iespaidumiem. Korrektūru lasīšana tagad sevišķi grūta, jo cīnos arī ar nervozu uzmanības atslābumu" (119).

E. Virzas "Rakstu" ceturtais sējums (1966) ietver poēmu "Straumēni". Tiek publicēts pirmizdevuma teksts ar grafiķa Aleksandra Junkera (1899–1976) kokgrebumiem, rūpīgām un detalizētām V. Kalves piezīmēm.

K. Karulis ir norādījis, ka "(..) attiecībās ar Latvijas autoriem un viņu mantiniekiem Skrastiņam daudzkārt trūcis vajadzīgā takta un uzmanības. Piemēram, gatavojot E. Virzas kopoto rakstu izdevumu, izdevējs neuzskatīja par vajadzīgu lūgt dzejnieka dzīvesbiedres E. Stērstes piekrišanu, nerunājot nemaz par autora honorāru. Dzejniece tikai no paziņu vēstulēm uzzināja par izdotajām grāmatām" (40, 10. lpp.).

L. Dunsdorfa, vērtējot J. Ezeriņa un E. Virzas "Rakstus", kritizē to noformējumu: "Ārējais ietērs pieticīgs. Mazliet nogurdina vienmuļība iespaidumā un grāmatu iekārtojumā" (30, 152. lpp.).

Jāņa Sarmas "Raksti"

Jānis Sarma (1884–1983) ir viens no rosīgākajiem trimdas rakstniekiem. Viņa dēls Vitauts Kalve 1963. gada 25. augustā raksta O. Taubei: "Ir atradies izdevējs visiem Sarmas vēl grāmatās nublicētajiem darbiem. Vēl nezinu, kā izdevumu iedalīt, t.i., cik būs sējumu un kas katrā sējumā atradīsies. Ar to daudz darba un tas nav no patīkamiem darbiem" (119).

1964. gadā "Tilta" apgādā iznāk stāstu krājums "Trejdeviņi meži", bez norādes, ka tas ir J. Sarmas "Rakstu" pirmais sējums. Tehnisku iemeslu dēļ pirmā sējuma piezīmes ievietotas otrajā sējumā. No tām uzzinām, ka "Rakstu" pirmajā sējumā ievietoti J. Sarmas stāsti, kas līdz šim netika iekļauti grāmatās. Stāsti sakārtoti to sarakstīšanas laika secībā. Visiem J. Sarmas "Rakstu" sējumiem ir V. Kalves veidots vāka zīmējums.

1964. gada 23. janvārī vēstulē tēvam V. Kalve atklāj, ka stāstu krājumu papildinājis ar trim darbiem (122). Izdevuma reklāma ievietota žurnāla "Tilts" sešos numuros (1964. gada jūlijs–1965. gada aprīlis).

1965. gadā kā J. Sarmas "Rakstu" otrais sējums iznāk noveļu un stāstu krājums "Mīlestības māksla". "Sakārtotāja piezīmēs" V. Kalve paskaidro, ka J. Sarmas "Rakstu" izdevums "Tilta" apgādā nav paredzēts kā pilnīgs rakstnieka darbu sakopojums. Tā mērķis — iespējami vispusīgi trimdas apstākļos parādīt J. Sarmas veikumu viņa galvenajā darba laukā — stāstniecībā. Sakārtotājs ieplānojis prozu ietilpināt deviņos sējumos, izdodot četrus J. Sarmas jaunākos, pēc 1960. gada sacerētos romānus, divus pirmos trimdā sarakstītos romānus ar autora labojumiem un pārstrādājumiem, kā arī trīs stāstu izlases. Visiem sējumiem tiks pievienotas literatūrvēsturiskas piezīmes par darbu ieceri, sarakstīšanas laiku un apstākļiem.

Raksturojot J. Sarmas "Rakstu" otro sējumu "Mīlestības māksla", V. Kalve uzsver, ka tajā apkopoti visi stāsti, kuros dzejnieks attēlojis cittautu vēstures notikumus un personas, pievienojot divus stāstus, kuros atspoguļota latviešu rakstniecības nesenā pagātne, iekļauta arī viena J. Sarmas vēsturiskā drāma. Trīspadsmit stāsti kārtoti tajos tēloto vēsturisko notikumu hronoloģiskajā secībā.

V. Kalve 1965. gada 5. septembra vēstulē O. Taubei nosūta apcerējumu "Mākslas teorija īsumā" par simboliku, tās ietekmi uz cilvēku uztveri. Tajā rodama arī skaidrojums J. Sarmas "Rakstu" otrajā sējumā ievietotajām ilustrācijām: "Te ir ļoti vienkāršs simbolizēšanas gadījums: mīlestību pārstāv sarkanās vāzes tēls, nāvi — melnās vāzes tēls. Ja mīlestība ir stipra kā nāve, tad abu vāzu tēliem ir jābūt vienā lielumā" (120). Vēstulē sniegta detalizēta informācija par rūpīgo sējuma noformēšanas darbu. Ilgi pirms zīmējumu izgatavošanas V. Kalve muzejā aplūkojis grieķu vāzu kolekciju, izgatavojis vairāk nekā simts uzmetumu, pārdomāta katra detaļa.

Tradicionāli reklamējot sējumu, žurnālā "Tilts" (trijos numuros: 1965. gada janvāris–1966. gada maijs) tiek uzsvērts, ka J. Sarmas "Rakstus" vizuāli sasaistīs vienāds iesējums, tomēr katram sējumam būs savs nosaukums.

V. Kalve rūpējas arī par labām attiecībām ar izdevēju. Pēc grāmatas iznākšanas viņš tēvam atgādina: "Aizraksti Skrastiņam tūlīt pateicības vēstuli par Mīlestības mākslu. Saki, ka Tev ļoti patīk sējuma iekārta un apdare, ka Tu to sajūti kā skaistu grāmatu. Piezīmē, ka it sevišķi esi aizkustināts, ka uzņemta arī Tava luga un ka sējumam pievienotas bibliogrāfiskas piezīmes" (122).

Literatūrkritiķis Eduards Silkalns (1937), recenzējot grāmatu, atzīmē, ka "(..) 6 no 13 jaunajā grāmatā iespējamiem darbiem agrāk parādījušies krājumos Gadsimteņi un Upuris", uzteic vērtīgās sakārtotāja piezīmes (63).

J. Sarmas "Rakstu" trešajā sējumā (1966) ievietots romāns "Sālemas ķēniņš". Plašajām V. Kalves piezīmēm par romāna sacerēšanas gaitu un fragmentu pirmiespiedumiem pievienots personrādītājs. Var piekrist J. Rudziša vērtējumam, kas lasāms 1966. gada "Londonas Avīzē": "Lasītājiem visai noderīgs ir grāmatas beigās iespiestais personu saraksts ar attiecīgām ziņām par šo personu cilmi un vēsturisko lomu. Tas pats sakāms par V. Kalves piezīmēm, kas daudz ko paskaidro" (57, 673. lpp.).

J. Sarmas "Rakstu" ceturtais sējums (1967) "Kā Daugava vaida" ietver romānu par Ausekli un V. Kalves piezīmes par darba tapšanas gaitu, mainīto nosaukumu (pirmiespiedums "Meduslāča" apgādā ar nosaukumu "Negantnieks", 1956). V. Kalve izveidojis arī personrādītāju ar ziņām par viņu dzīves laiku un darbību. Grāmatā nav norādes par izdevumu kā "Rakstu" sastāvdaļu.

Kā J. Sarmas "Rakstu" piektais sējums iznāk romāns "Rotaļa bez noteikumiem" (1968) ar V. Kalves ilustrācijām un piezīmēm. Norāde par grāmatu kā "Rakstu" piekto sējumu atrodama tikai V. Kalves piezīmēs. Reklāma ievietota žurnāla "Tilts" piecos numuros (1968. g. marts–novembris), tajā atklāts, ka "(..) katru romāna nodaļu ievada īpatnēji, saturam atbilstoši V. Kalniņa rotājumi".

Literatūrzinātnieks Juris Silenieks (1925–2016) recenzijā žurnālā "Jaunā Gaita" vērtē, ka grāmatai ir "(..) interesantas ilustrācijas un glīts ārējais ietērps" (62, 44. lpp.).

Andrieva Niedras "Raksti"

1972. gada janvāra žurnāla "Tilts" rubrikā "Tilta apgāda grāmatas" sniegta informācija par jaunu Andrieva Niedras "Rakstu" izdevumu, kura pirmajos sējumos būs apkopoti stāsti ar vēsturisku tematiku. Tiek uzsvērts, ka A. Niedras "Raksti" apgādā iznāks divpadsmit grāmatās, pirmā jau iznākusi, otra — iespiešanā, pārējās — sagatavošanā.

Informācija nemainīta ievietota katrā "Tilta" numurā līdz 1972. gada septembrim. 1973. gada janvārī tiek vēstīts, ka iznākušas pirmās četras grāmatas, pārējās ir sagatavošanā. Šī ziņa nemainīga atkārtota katrā "Tilta" numurā līdz pat 1976. gada decembra numuram.

A. Niedras "Rakstu" pirmais sējums (1971) ietver stāstus. Uz grāmatas apvāka sniegta arī ziņa, kad šie darbi sacerēti. "Rakstu" otrā sējuma (1972) apvākā lasāms, ka izdevumā "(..) turpinās stāsti ar vēsturisku tematiku un reizē arī stāsti, ko autors sacerējis jau savos ģimnazista gados".

A. Niedras "Rakstu" trešajā sējumā (1972) iekļauts romāns "Skaidra sirds" un stāsts "Mīlestība ir stipra kā nāve". Uz grāmatas apvāka sniegts īss darbu raksturojums, gan vairs nenorādot to sacerēšanas laiku, kā tas darīts iepriekšējos sējumos.

A. Niedras "Rakstu" ceturtajā sējumā (1972) lasāms romāns "Nespēcīga dvēsele" un stāsts "Tēva lāsts".

Nekādu citu ziņu par izdevumu grāmatās nav.

Dzejnieks Kārlis Ābele (1937), vērtēdams 1972. gada emigrācijas izdevumus, A. Niedras "Rakstus" ierindo nozīmīgāko skaitā starp "atkārtotā iespaidumā izdotajiem darbiem", blakus Jēkaba Janševska romānam "Dzimtene" un Ādolfa Ersa romānam "Muižnieki" (19).

Jāņa Poruka "Stāsti un noveles"

Latviešu grāmatniecībā ne vienmēr konsekventi lietots apzīmējums "Raksti". "Latvju enciklopēdijā" (E. Andersona redakcijā) kā "Raksti" minēts arī J. Poruka darbu apkopojums "Stāsti un noveles" (1–2, 1972).

Arī par J. Poruka "Stāstiem un novelēm" informācija rodama žurnālā "Tilts" (1972.gada jūnijs – 1973. gada augusts). Pašās grāmatās ievietoti tikai J. Poruka darbi, uz sējumu apvākiem sniegtajā tekstā uzsvērtā rakstnieka daiļrades nozīme un norāde, ka izdevums veltīts rakstnieka simtgadei. Daļa J. Poruka darbu svešumā jau publicēti, tādēļ šajā izdevumā iekļauti darbi, kas trimdā vēl nebija publicēti. Vāka apdarei izmantots Gustava Šķiltera (1874–1954) zīmējums.

Abos sējumos kopskaitā ievietoti trīsdesmit divi darbi, kas, kā atzīmē literatūrzinātnieks Rolfs Ekmanis (1929–2017), veido apmēram vienu piektdaļu J. Poruka prozas un līdz "Tilta" izdevumam nebija pārpublicēti ne trimdā, ne dzimtenē (31). Arī dzejnieks Kārlis Ābele izdevumu sauc par nozīmīgu (19).

Apgāda "Latvju Grāmata" izdotie latviešu rakstnieku kopoti raksti

Eduards Dobelis (1915–1977) Latvijā nodarbojās ar lauksaimniecību. 1951. gadā, ierodoties Vaiverlijā (ASV), viņš nodibina apgādu "Latvju Grāmata". Kā pirmā tiek izdota Jāņa Klīdzēja grāmata "Grēks uz pusēm", seko Antona Rupaiņa triloģija "Māra mostas" trijos sējumos, tiek reproducētas "Latviešu tautas teikas un pasakas". Vērtīgs izdevums ir "Cross Road Country Latvia". Kā norāda rakstnieks Jānis Klīdzējs (1914–2000), apgādā izdots vairāk nekā divsimt grāmatu (44).

Bēdīgi slavens latviešu grāmatniecībā E. Dobelis kļūst ar latviešu rakstnieku darbu pārpublicēšanu bez atļaujas, grāmatu nosaukumu un tekstu patvaļīgu mainīšanu un honorāru nemaksāšanu. Latviešu Preses biedrība izsludināja boikotu, vairāki cietušie ierosināja tiesu prāvas, kas ilga līdz pat izdevēja nāvei.

Apgādā "Latvju Grāmata" izdoti arī R. Blaumaņa "Kopoti raksti" (1–12, 1952–1958), Aspazijas "Raksti" (1–5, 1963–1971) un Zeiboltu Jēkaba "Raksti" (1–5, 1963–1969).

Rūdolfa Blaumaņa "Kopoti raksti"

Apgāda "Latvju Grāmata" 1951. gada "Ziemassvētku katalogā" lasāms, ka sagatavošanā ir Rūdolfa Blaumaņa "Kopotu rakstu" pieci sējumi, katra apjoms — 300 lpp. Paredzēts, ka izdevums iznāks ļoti ierobežotā eksemplāru skaitā (49). Arī "Latviešu preses biedrības gada grāmatā 1952" ("Latvju Grāmatas" izdevums) uzsvērts, ka R. Blaumaņa "Kopotu rakstu" metiens būs ļoti ierobežots, lasītāji tiek informēti, ka sējumi būs gan brošēti, gan iesieti.

No "Latviešu preses biedrības gada grāmatas 1953" ("Druvas" izdevums) var uzzināt, ka R. Blaumaņa "Kopoti raksti" "(..) pilnā sparā tiek sagatavoti" (48, 148. lpp.). Visām grāmatām paredzēts grezns Veronikas Janelsiņas (1910–2001) zīmēts vāks.

R. Blaumaņa "Kopotu rakstu" pirmajā sējumā (1952) rodama A. Birkerta rakstītā biogrāfija. Tā pārpublicēta no "Valtera un Rapas" 1927. gada izdevuma. J. Andrupš uzskata: "Blaumaņa rakstu trimdas izdevums būtu vērtīgāks, ja šīs 336 lapaspuses būtu aizpildītas ar Blaumaņa darbiem, nevis ar izplūdušu biogrāfiju. Bez tam, ja nu dod jaunu rakstu izdevumu, tad jādod arī jauns to komentējums. Šobrīd mēs Blaumani neapšaubāmi skatām citā gaismā nekā priekš 30 gadiem" (21, 66. lpp.).

Izdevēja norādē, kas ievietota pirmajā sējumā, uzsvērts, ka "Valtera un Rapas" 1927. gada izdevums "Kopotu rakstu" sastādīšanā izvēlēts tālab, ka ir autentiskākais un tuvākais R. Blaumaņa oriģinālvalodai. Norādē sniegti arī pirmo piecu sējumu nosaukumi, cerībā, ka tiks sagatavoti nākamie sējumi, kas aptvers visus pārējos rakstnieka darbus ar profesora K. Kārklīņa monogrāfiju noslēgumā.

R. Blaumaņa "Kopotu rakstu" otrajā sējumā (1952) ievietota R. Blaumaņa humoristiski-satīriskā dzeja. Kā atzīmē literatūrkritiķis J. Andrupš, "(..) tās vairums radies, Blaumanim strādājot redakcijas darbu, tāpēc šie dzejoļi cieši saistīti ar sīkiem sava laika notikumiem. Apstākļu nepazinējam bez komentāriem daudzu šo dzejoļu jēga paslīd garām, bet komentāru sējumam nav. Būtu pieticis, ja no šī žanra izvēlētos tikai pašus zīmīgākos paraugus" (21, 66. lpp.).

R. Blaumaņa "Kopotu rakstu" trešo sējumu (1952) veido lirika un drāma. Vispirms bez virsraksta ievietoti daļa dzejoļu, tad seko virsraksts "Pārējie dzejoļi". Var piekrist J. Andrupam, kurš uzskata, ka lirika "dīvaini sadalīta" (21, 66.lpp.), jo nav noteiktu kārtojuma principu. Sējumu noslēdz lugas "Indrāni" un "Sestdienas vakars".

R. Blaumaņa "Kopotu rakstu" ceturtais sējums (1952) ietver stāstu un noveļu krājumu "Pie skala uguns". Krājuma nosaukums dots kā sējuma apakšvirsraksts, bet, kā raksta J. Andrupš: "(..) beigās piekārts klāt vēl stāsts Spijēnos, ko Blaumanis bija ar labu paškritiku atstājis ārpus sava krājuma" (21, 66. lpp.).

R. Blaumaņa "Kopotu rakstu" piektais sējums "Stāsti un noveles" (1952) ietver četrpadsmit darbus.

1953. gadā J. Andrupš žurnālā "Ceļa Zīmes" recenzē jauno izdevumu. Viņš norāda uz izdevuma nepieciešamību, pateicas apgādam par tā izdošanu, tomēr atzīmē arī tā nepilnības. Literatūrkritiķis raksta: "Grūti šai izlasē un kārtojumā saskatīt šādu mērķi, vienību un plānu. No katra žanra kaut kas paņemts, ne vienmēr raksturīgākais un labākais, un salikts kopā kā pagadās" (21, 66. lpp.).

J. Andrupš uzsver, ka ļoti glīti izdoto sējumu apjoms ir pietiekams, lai tajos varētu iekļaut pašu vērtīgāko, ja manuskripta sagatavošanu būtu veicis lietpratīgs redaktors. Viņš izsaka nožēlu, ka ieguldīti lieli līdzekļi, darbs un ideālisms, bet nav sasniegts tas, ko varēja sasniegt. Recenziju noslēdz literatūrzinātnieka secinājums par iespējām trimdā izdot rakstnieku darbu kopojumus: "Akadēmiskus rakstnieku darbu izdevumus ar pilnīgiem tekstiem, ar variantu izrakstiem, bibliogrāfiju un komentāriem trimdā izdot nespējam, jo nav vajadzīgo avotu. Tāpēc jāveido tautas izdevumi — rūpīgas labāko darbu izlases, kas rāda galvenās, esenciālās mūsu lielo rakstnieku vērtības, par kurām dodamas jaunas apceres, parādot šos rakstniekus no šā laika viedokļa. Šādiem izdevumiem, kā jau pieredze rāda, netrūks lasītāju, un apgādiem nevajadzēs ruīnēties pasākumos, kur līdzekļi izšķiesti nevietā" (21, 67. lpp.).

Pēc pirmo piecu sējumu iznākšanas arī Kārlis Leleja krājumā "Latviešu trimdas 10 gadi" (1954) kritiski vērtē jauno izdevumu, kas veidots "(..) diemžēl ļoti nemākulīgā sakārtojumā, jo izdevējs nebija atradis par vajadzīgu to rediģēšanai pieaicināt kādu lietpratēju" (34, 194. lpp.).

J. Andrupš savā recenzijā uzsver, ka "(..) pirmajos piecos sējumos izdevuma

kārtotājs nav minēts, un sevišķus laurus viņam līdzšinējais rediģējums arī nevar nopelnīt" (21, 66. lpp.). Tomēr 1954. gada 5. marta vēstulē krājuma "Latviešu trimdas 10 gadi" sakārtotājam Heronimam Tihovskim (1907–1991) E. Dobelis sniedz ziņas, ka R. Blaumaņa "Kopotu rakstu" pirmo piecu sējumu sakārtotājs ir rakstnieks Oļģerts Liepiņš (1906–1983) (97), šeit minēta arī izdevuma tirāža — 2500 eksemplāru.

R. Blaumaņa "Kopotu rakstu" sestais sējums (1955) "Stāsti un noveles" ietver divdesmit četrus darbus.

R. Blaumaņa "Kopotu rakstu" septīto sējumu "Stāsti un noveles. Satira" (1957) veido darbi "Sapnis", "Baltais", "Romeo un Jūlija", "Bailes no laimes", "Mīlis Kraujiņš Aleksis", "Jeta", "Brammanis", "Nepabeigts stāsts", "Atvadīšanās" un R. Blaumaņa satīra.

R. Blaumaņa "Kopotu rakstu" astotajā sējumā "Drāma un komēdija" (1955) ietvertas lugas "Zagļi", "Zelta kupris", "No saldenās pudeles", "Trīnes grēki", "Dzīvais ūdens". Arī nākamais sējums veltīts "Drāmai un komēdijai" (1955), tajā lasāmas lugas "Skroderdienas Silmačos", "Ļaunais gars" un "Ugunī". Šinī sējumā citu apgāda reklāmu skaitā par R. Blaumaņa "Kopotiem rakstiem" rodama informācija, ka "(..) apgāds O. Liepiņa un K. Kārkliņa vadībā sakopojis visus lielā rakstnieka darbus. Tas ir pilnīgākais Rakstu un arī lielākais izdevums trimdā" (4, 332. lpp).

R. Blaumaņa "Kopotu rakstu" desmitais sējums (1955) "Drāma un komēdija" ietver darbus "Pamāte", "Pēc pirmā mītiņa", "Pazudušais dēls", "Maija", "Genoveva", "Potivara nams".

R. Blaumaņa "Kopotu rakstu" vienpadsmitais sējums (1958) "Vēstules un kritiski–biografiski raksti" ir "Valtera un Rapas" izdevuma vienpadsmitā sējuma, ieskaitot A. Birkerta priekšvārdu, atkārtots izdevums, tas norādīts arī grāmatā. Kā atsevišķa daļa pievienota R. Blaumaņa polemiskā sarakste ar Andrievu Niedru ar A. Niedras komentāriem, ko apgāds "Valters un Rapa" iespieda kā atsevišķu izdevumu 1931. gadā.

R. Blaumaņa "Kopotu rakstu" divpadsmitajā sējumā (1957) rodama profesora K. Kārkliņa monogrāfija "Rūdolfs Blaumanis". Sējuma beigās izdevējs E. Dobelis raksta: "Apgāds Latvju Grāmata izsaka dziļu pateicību rakstniekam O. Liepiņam un Dr. K. Kārkliņam par palīdzību un padomiem. Jo sevišķi Antonijai Millerei, Elm. Upermanim un citiem, palīdzot apgādāt lielā rakstnieka darbus. Sakārtojuma izlietoti trimdas agrākie publicējumi, darbi no Ņujorkas publiskās bibliotēkas, Rīgas Zinātņu Akadēmijas u. t. t. Tāpat sirsnīgi pateicos visiem pārējiem tautiešiem un pasūtītājiem, kas veicināja lielā darba piepildīšanos" (4, 224. lpp.).

Aspazijas "Raksti"

1956. gadā literatūrkritiķe Paula Jēgere-Freimane (1886–1975) "Laika Mēnešrakstā" izsaka vēlmi "(..) saņemt kaut ar izlasi kopotus Aspazijas rakstus, lai kaut šai piemiņas gadā Aspazija kļūtu atkal viņa pati — tikai Aspazija, pieminama bez Raiņa ēnas, tā kā tas bija sākumā" (37, 29. lpp.).

1963. gadā Aspazijas "Rakstus" sāk izdot apgāds "Latvju Grāmata" (1–5, 1963–1971).

Izdevumā nav sniegta informācija par sakārtotāju, nav bibliogrāfisko ziņu. Darbi grupēti žanriski. Grāmatu apvāku veidojis S. Zariņš. Izdevuma īpatnība — vienā sējumā lietoti dažādi burtveidoli, jaunā un vecā ortogrāfija, kas liecina, ka vienkopus reproducēti dažādi izdevumi.

Aspazijas "Rakstu" pirmo sējumu (1963) ievada E. Dobeļa apcere "Aspazijas nacionālais patoss" un lugas. Darbu nosaukumi uzrādīti vien titullapā, sējumam nav satura rādītāja.

Aspazijas "Rakstu" otrā sējuma "Aspazijas lirika" (1964) satura rādītājā norādīta nevis dzejoļu, bet vienīgi krājumu atrašanās vieta izdevumā. Šāds princips lietots arī citos Aspazijas "Rakstu" sējumos, kuros ievietota lirika.

Aspazijas "Rakstu" trešais sējums (1965) ietver Aspazijas romānus "Rudens lakstīgala" un "Mana dzīve". Sējumu papildina pielikums "Jaunas ziņas un materiāli par rakstnieci", ko veido literātes Annas Stundas (1896–1986) lūguma noraksts Tautas Palīdzībai par Aspazijas materiālā stāvokļa uzlabošanu; Aspazijas vēstules Annai Stundai un Annas Stundas vēstule K. Skalbem, protestējot pret "Latvju Mēnešrakstā" ievietoto R. Klaustiņa apcerējumu par Aspaziju. Grāmatā ievietoti arī fotoattēli. Ietvertie darbi norādīti titullapā, sējumam nav satura rādītāja.

Aspazijas "Rakstu" ceturtais sējums (1968) veidots kā Aspazijas "100 gadu piemiņas izdevums". Apvāka noformējums ir analogs iepriekšējiem sējumiem, taču grāmatas vāks ir atšķirīgs. Kā ceturto, tā piekto sējumu (1971) veido dzejoļu krājumos ietvertie darbi.

Zeiboltu Jēkaba "Raksti"

1963. gadā "Latvju Grāmata" uzsāk Zeiboltu Jēkaba "Rakstu" izdošanu (5, 1963–1969). Izdevumu var uzskatīt par Rīgā izdoto Zeiboltu Jēkaba "Rakstu" (1–5, 1956) reprodukciju, vienīgi otrais un trešais sējums mainīti vietām (šis fakts gan nevienā sējumā nav norādīts).

Katrs sējums tiek izdots kā atsevišķs darbs, "Rakstu" kārtas numurs norādīts vienīgi uz apvāka, kas katram sējumam ir atšķirīgs. Tikai uz piektā sējuma apvāka parādās nosaukums "Raksti". Jāatzīmē, ka piektā sējuma satura rādītājā uzrādītais J. Niedres raksts "Zeiboltu Jēkabs" (atrodams Rīgas izdevuma piektajā sējumā) grāmatā nav ievietots. Šajā sējumā ievietotās "Bibliogrāfiskās piezīmes" ir pārņemtas no Rīgas izdevuma, Rīgā izdotie Zeiboltu Jēkaba "Raksti" tajās nav uzrādīti.

Zeiboltu Jēkaba "Rakstu" pirmajā sējumā (1963) ievietots romāns "Liktenis". Sējumā atrodamas E. Dobeļa piezīmes par tā iepriekšējiem publicējumiem.

Zeiboltu Jēkaba "Rakstu" otro sējumu (1963) veido romāns "Barons Bunduls", trešais sējums (1964) ietver romānu "Ūdens burbuļi", ceturtais (1966) — romānu "Caurie ziedi". Izdevumu noslēdz piektais sējums (1969) ar novelēm "Godības Skudrājos", "Šaubīga niedra", "Zemdabis laimē", lugu "Trīs soļi uz laimi", kā arī A. Ģērmaņa un K. Egles veidots saraksts "Zeiboltu Jēkaba daiļdarbi (Chronoloģisks saraksts pirmiespiedumu secībā)". Ziņas par lugas "Trīs soļi uz laimi" iepriekšējiem iespiedumiem pārņemtas no Rīgā izdotā Zeiboltu Jēkaba "Rakstu" piektā sējuma.

Latviešu rakstnieku kopoti raksti citos trimdas apgādos

Eduarda Alaiņa izdotie Jāņa Poruka "Kopoti raksti"

Grāmatizdevējs Eduards Alainis (1889–1969) 1917. gadā nodibina izdevniecību "Lapsene", kas izdod galvenokārt latviešu rakstnieku darbus un kalendārus. 1922. gadā viņš izdod savu pirmo kalendāru "Lapsene". Eduarda Alaiņa izdoto kalendāru tirāža 1936. gadā sasniedz 110 000 eksemplāru.

Arī trimdā tiek turpināts izdevēja darbs 1946. gadā Memmingenā dibinātajā apgādā "Atauga" (vēlāk "Ausma" un "Venta"), izdodot gan kalendārus ("Tēvijas kalendārs", "Vecā

Zobgala kalendārs"), gan laikrakstu "Daugava" (1962–1969). Eduards Alainis darbojies arī kā tulkotājs. Sadarbībā ar mākslinieku Jāni Šternbergu (1900–1981) iznāk grāmatas bērniem, samērā plaša ir viņa publicista darbība (39).

Rakstnieks Jānis Anerauds (1924–2010) atzīst, ka "(..) grāmatu izdevēja darbības lielākais sasniegums ir Jāņa Poruka Kopotu rakstu izdevums piecos sējumos (1954–1958)" (24, 156. lpp.).

Eduarda Alaiņa izdotajā "Tēvijas kalendārā 1954. gadam" norādīts, ka sagatavošanā ir Poruku Jāņa "Kopoti raksti", Rīgā trijos sējumos iznākušie dzejoļi tiks apvienoti vienā greznā sējumā. Tiek ziņots, ka metiens būs atkarīgs no pasūtītāju skaita.

Nākamā gada izdevumā, "Tēvijas kalendārā 1955. gadam" precizēts, ka J. Poruka "Kopoti raksti", kuri Rīgā iznāca divdesmit sējumos, jaunajā izdevumā būs apvienoti deviņos, sevišķi greznos sējumos.

J. Poruka "Kopoti raksti" bija iecerēti kā apgāda četrdesmit gadu jubilejas izdevums. Eduardam Alainim veltītā rakstā tiek uzsvērts, ka jaunais kopojuums "(..) ir viens no lielākiem latviešu izdevumiem. J. Poruka raksti iznāk greznā izdevumā, iesieti debeszilā linu audeklā, ar zelta burtiem un zelta ornamentiem" (39, 38. lpp.).

Izdevums tiek reklamēts arī laikrakstā "Laiks". 1956. gada 24. oktobra numurā skaidrots, ka "(..) par abonentu skaitās katrs, kas iegādājas abus jau iznākušos sējumus un iemaksā vismaz par vienu nākošo sējumu. 3. sējums iznāks uz nākamām Ziemassvētkiem. Katrs sējums maksā \$ 4.75, bet abonentiem tikai \$ 3,57" (36, 7. lpp.).

Diemžēl sējumos nav nekādu ziņu par izdevuma apjomu un struktūru, pilnīgumu un kārtojuma principiem. Nav norādīts arī izdošanas gads. Tas noskaidrots, izmantojot B. Jēgera "Latviešu trimdas izdevumu bibliogrāfiju".

Poruku Jāņa "Kopotu rakstu" pirmajā sējumā (1954) rodamas "Dzejas". Satura rādītājā uzrādīti visi ievietotie dzejoļi. Salīdzinot ar J. Rozes izdotajiem J. Poruka "Kopotiem rakstiem", var konstatēt, ka ievietoti visi dzejoļi no trīspadsmitā un četrpadsmitā sējuma, lielākā daļa no piecpadsmitā sējuma, mainot vien ievietoto dzejoļu secību.

J. Poruka "Kopotu rakstu" otrais sējums (1955) ietver astoņpadsmit J. Poruka stāstus no J. Rozes izdevuma pirmajiem trim sējumiem.

J. Poruka "Kopotu rakstu" trešajā sējumā (1956) ievietotie divdesmit pieci stāsti arī pārņemti no J. Rozes izdevuma. Savukārt ceturtajā sējumā līdztekus jau agrāk J. Rozes izdevumā publicētajiem stāstiem iekļauti arī nepabeigtie stāsti, jo, kā norādīts "Paskaidrojumā", to daudzums nav pietiekams atsevišķam sējumam.

J. Poruka "Kopotu rakstu" noslēdzošajā piektajā sējumā (1958) atrodami seši J. Poruka dzīvi raksturojoši fotoattēli, jau "Tēvijas kalendārā 1954. gadam" publicētā prof. Dr. phil. K. Kārklīņa apcere "Poruku Jāņa nozīme latviešu literatūrā", kā arī divdesmit astoņi J. Poruka stāsti no J. Rozes izdevuma četriem sējumiem. Grāmatu noslēdz "Poruka rakstu abonentu saraksts", atspoguļots gandrīz visu (izņemot pirmo) sējumu saturs.

Jāņa Ziemeļnieka "Kopoti raksti" apgādā "Sēļzemnieks"

Latvijā Arvīds Eglītis (1921–1999) bija žurnālists, vispirms "Jēkabpils Vēstnesī", pēc tam "Daugavas Vēstnesī". 1946. gadā Gēsthahtā (Vācijā) viņš nodibina apgādu "Sēļzemnieks", kur izdod anekdošu krājumu "Jautrās kalorijas" (1946), gada grāmatu "Svešos ceļos" un antoloģiju "Sāpes un cerības" (1947). 1949. gadā A. Eglītis izceļo no Vācijas uz Mineapoli (ASV). Kopā ar dzīvesbiedri, rakstnieci Konstanci Miķelsoni (1905–1955) tiek izdots žurnāls "Latvju Sieviete" (1952), vēlāk "Laikmets" (1953–1968).

A. Eglītis izveido arī pats savu spiestuvi "Laikmets". 1953. gadā vēstulē Valdemāram

6. attēls. Ziemeļnieks, J.
Kopoti stāsti. [S.Vidberga
il.]. [Mineapolisa] :
Sēļzemnieks, 1960.

Kārkliņam viņš stāsta: "Spiestuve jau ir tāda maza piparbodīte, bet tajā strādājot, tomēr ir lētāk kā lielajās drukātavās" (105).

Nozīmīgs apgāda izdevums ir Jāņa Ziemeļnieka "Kopotu raksti" (1–2, 1959–1960).

"Sēļzemnieka" apgāda izdoto Jāņa Ziemeļnieka "Kopotu dzeju" sējumā (1959) ievietoti dzejoļu krājumi: "Nezināmai", "Aizejošais", "Skūpstis" un nodaļa "Dažādi dzejoļi". Sējumos trūkst bibliogrāfiskās informācijas. Konstatējams, ka "Sēļzemnieka" apgāda izdotās J. Ziemeļnieka "Kopotās dzejas" ir gandrīz identiskas "Valtera un Rapas" izdotajām J. Ziemeļnieka "Kopotām dzejām" (1931), izmantots tas pats grafiķa Sigismunda Vidberga (1890-1970) darinātais vāka zīmējums, kas "Valtera un Rapas" izdevumā. Sastādītāji izmantojuši šo izdevumu, nevis "Valtera un Rapas" izdoto J. Ziemeļnieka "Kopotu rakstu" pirmo sējumu, kas ir pilnīgāks, ar precīziem bibliogrāfiskajiem komentāriem, hronoloģisko un alfabētisko rādītāju.

Apgāda izdotie J. Ziemeļnieka "Kopotu stāsti" (1960) (6. attēls) veidoti, izmantojot "Valtera un Rapas" izdoto J. Ziemeļnieka "Kopotu rakstu" otro sējumu. Salīdzinot abus izdevumus, var konstatēt, ka ievietoto stāstu secība mainīta, trūkst dažu apcerējumu, atsauksmju un referējumu, nav ievietotas arī K. Egles "Rediģētāja piezīmes".

Dzejnieks Eduards Tūters (1893–1984) Jāņa Ziemeļnieka "Kopotu dzeju" izdevumu nosauc par skaistu pieminēkli, kas "(..) iederas ikviena literatūras cienītāja grāmatu plauktā" (69).

Jāņa Medeņa "Raksti" "Aiviekstes" apgādā

"1983. gada pavasarī, atceroties Jāņa Medeņa 80. dzimundienam, mums — trijiem brāļiem — šeit radās doma savākt, sakārtot un apgādāt Jāņa, mūsu vecākā brāļa, atstāto mantojumu dzejas laukā" (7, 7. lpp), Jāņa Medeņa "Rakstu" (1–5, 1985–1989) pirmā sējuma "Sakārtotāja priekšvārdos" raksta Arnolds Medenis.

Iecerot izdevumu rotāt ar Niklāva Strunkes ilustrācijām, mākslinieka atraitnei Olgai Strunkei (1899–1986) tiek lūgta atļauja izmantot mākslinieka darbus.

Nesaņemot tūlītēju atbildi, 1986. gada 10. martā A. Medenis O. Strunkei raksta

7. attēls. Medenis, J.
Raksti : 1.sēj.
[N. Strunkes il.]. [Kalamazū] :
Sauleskalns, 1985.

atkārtoti: "Zīmējumi ir no grāmatas Miķelnīcas, un tos visus tad gribam ievietot jaunajās grāmatās. Ievietojām pirmajā grāmatā divus Niklāva zīmējumus. Tā kā Jānis ar Niklāvu bija tuvi draugi, nedomājām, ka Jums būtu iebildumi. Solīju Jums grāmatas, jo nekādu atlīdzību ir grūti apsolīt, rēķinoties, ka grāmatas ir mums jāsamaksā pašiem un šodienu tirgus ir apskaužami bēdīgs" (121).

1986. gada 25. februāra vēstulē O. Strunke V. Medenim atgādina, ka iznācis Jāņa Medeņa "Rakstu" pirmais sējums ar Niklāva Strunkes ilustrācijām un piedāvā fotogrāfijas, kurās J. Medenis ir kopā ar Niklāvu Strunki darbnīcā Rīgā (125).

1986. gada 25. aprīļa vēstulē O. Strunke savukārt piedāvā četras fotogrāfijas no Jāņa Medeņa atvadišanās sanāksmes, uzsverot: "Par visu Jums pateicos un vienmēr esmu Jūsu rīcībā" (124).

Niklāva Strunkes ilustrācijas izmantotas pirmajos trijos sējumos. Visiem sējumiem ir mākslinieka Arnolda Sildega (1915–2003) veidotais vāks, apvāks un grafiskā apdare; sākot ar trešo sējumu arī ilustrācijas.

J. Medeņa "Rakstu" pirmo sējumu (1985) (7. attēls) veido dzejoļu krājumi "Mūžīga diena", "Tecila" un Jāņa Kadiļa (1903–1994) apcere "Liela dzejnieka piemiņai: Skats Jāņa Medeņa dzīvē un dzejā", kas agrāk publicēta žurnālā "Treji Vārti" (1983, Nr.93–96). "Sakārtotāja priekšvārdos" Arnolds Medenis atzīmē, ka Jāņa Medeņa "Rakstiem" paredzēti trīs sējumi, ko izdos "Sauleskalna" apgādā, trešajā sējumā ievietojot arī draugu atmiņas par Jāni Medeni un viņa vēstules, rakstītas pēc atgriešanās no Sibīrijas. Izteikta pateicība Jānim Kadilim un Jānim Krēsliņam par dzejoļu krājumu sagādāšanu iespēšanai.

Pirmā sējuma titullapā kā izdevējs uzrādīts "Sauleskalns", izdevniecības ziņās minēts, ka izmantots Sauleskalna apgāda teksta salikums, taču Benjamiņš Jēgers savā "Latviešu trimdas izdevumu bibliogrāfijā" norāda, ka "(..) izdevējs īstenībā ir Aiviekstes apgāds" (1, 123. lpp.). J. Medeņa "Rakstu" pirmajam un pārējiem sējumiem kā izdevējs uzrādīts "Aiviekste".

J. Medeņa "Rakstu" otro sējumu (1986) ievada krāsaina Arnolda Sildega gleznas "Dzejnieka Jāņa Medeņa portrets" reprodukcija. Grāmata ietver 1936. gada dzeju krājumu "Varenība", 1942. gadā izdotos "Teiksmu rakstus" un Jāņa Bičoja apceri "Medeņa metri". Šinī sējumā nav sakārtotāja piezīmju, bet izdevniecības ziņās atklāts, ka grāmatai ir Arnolda Medeņa sakārtojums un Asjas Lejiņas teksta salikums.

Atzinīgi vērtējot sējumu iznākšanu, J. Andrupš recenzijā žurnālā "Ceļa Zīmes" atzīmē, ka "(..) pirmā sējuma metiens ir 500. Metiens ir neliels, taču, ja atceramies, ka labākos laikos Virzas dzejoļu grāmatas arī iznāca šādā metienā, tad ar to jāsamierinās" (22, 159. lpp.).

J. Medeņa "Rakstu" trešo sējumu (1988) ievada Arnolda Sildega gleznas "Dzejnieka Jāņa Medeņa portrets" melnbalta reprodukcija, dzejnieka fotoattēls "Darbistabā, Trākšos, 1942. gadā" un A. Feila nošu pieraksts J. Medeņa "Šūplā dziesmai" (no nepabeigtās traģēdijas "Jersikas lielkungs Visvaldis"). Grāmatā ievietoti dzejoļu krājumi "Tērandes rozes" un "Daugavgrīvas vainags". "Sakārtotāja priekšvārdos" Vidvuds Medenis (1923–2016) sniedz ieskatu dzejnieka dzīvē un daiļradē pēc 1936. gada.

J. Medeņa "Rakstu" ceturtajā sējumā (1988) ievietots dzejoļu krājums "Putnu ceļš", kas apvieno visu Sibīrijā rakstīto dzeju paša autora kārtojumā. "Sakārtotāja ievadvārdos" raksturota J. Medeņa dzīve Sibīrijā, citētas viņa rakstītās vēstules, atrodama ziņa, ka Noriļskā kādā vietā dzejnieks esot ieracis trīsdesmit dzejas. Grāmatā ievietotas divas dzejnieka tālaika fotogrāfijas. Teksta salikumu tāpat kā trešajā sējumā veicis Janis Sue.

J. Medeņa "Rakstu" piektajā sējumā (1989) ievietoti dzejoļu krājums "Atkal esmu mājās" un poēmu krājums "Ugunis naktī". Kā atzīmēts "Sakārtotāja ievadvārdos", šie darbi tapuši pēc dzejnieka atgriešanās no Sibīrijas, sniegta informācija par dzejnieka veselību un radošo darbību šajā laikposmā. Sējumā ievietotas arī četras balādes, ko autors nebija paredzējis ievietot krājumā. Sakārtotājs V. Medenis uzsver, ka: "Kopoto rakstu pilnības labad šīs četras balādes nedrīkstēja izlaist" (7, 5. lpp.). Grāmatu noslēdz rokraksts — 1957. gadā rakstīta vēstule, "Medeņu dzimtas ģenealģija" un divi fotoattēli. Sējumam ir Gunāra Liepiņa teksta salikums.

V. Medenis atzīmē, ka "(..) daži Jāņa Medeņa darbi vai manuskripti nav atrodami, piemēram, traģēdijas dzejā (nepabeigtas) Jūdu ķēniņš un Jersikas lielkungs Visvaldis, arī Sibīrijā Noriļskā apraktie dzejoļi, varbūt arī kādi dzejoļi, kas savā laikā parādījušies kādos mazāk pazīstamos periodiskos izdevumos" (7, 10. lpp.).

"Rakstu" savākšanā palīdzējuši daudzi: abas dzejnieka dzīvesbiedres Alma un Lea, viņa bērni Maija, Mirdza un Vidvuds, kā arī Jānis Kadilis, Jānis Krēsliņš, Valdis Krāslavietis, Leonīds Siliņš, Ruta Medenis *Marcchal* un Janīna Sprūdžs.

1989. gada žurnālā "Jaunā Gaita" publicēta literatūrkritiķes Ofēlijas Sproģeres (1915–2002) recenzija "Par Jāņa Medeņa Rakstiem", kurā uzsvērts: "(..) pirms kara Latvijā izdotās Medeņa grāmatas trimdā ļoti grūti atrodamas" (66, 58. lpp.). Viņa izteic lielu pateicību par dzejnieka darbu savākšanu un izdošanu.

Literatūrkritiķis Eduards Silkalns savā recenzijā slavē dzejnieka brāļu nesavtību, jo "(..) atpakaļ no pārdotiem eksemplāriem būs atnākusi tikai maza daļa ieguldīto līdzekļu. Brāļa, dzejnieka godināšana ir simpātiska no cilvēcīgā, ģimeniskā viedokļa, bet reizē guvums ir visiem latviešu literatūras draugiem" (64, 214. lpp.).

Rakstniece Ingrīda Viksna (1920) paveikto nosauc par "(..) skaistu pieminekli savam brālim" (70).

L. Dunsdorfa pārskatā par trimdas grāmatniecību 80. gados atzīmē, ka J. Medenis ir "(..) rakstnieks ar vislielāko publicēto dzejdarbu skaitu" (29, 98. lpp.).

Turpretī literatūrzinātnieces Janīnas Kursītes (1952) vērtējums ir ļoti kritisks: "Raksti (jo īpaši 3. sējums) ir praktiski mazlietojami viena, bet būtiska iemesla dēļ — tajos daudz iespiedkļūdu" (46, 120. lpp). J. Kursīte noskaidrojusi kļūdu iemeslu. Pēc dzejnieka meitas Maijas Poišas stāstītā, tēvabrālis Vidvuds Medenis apmeklējis Latviju kopš 1978. gada. Maijas Poišas māsa Mirdza pārrakstījusi tēva nepublicēto dzeju uz papirosu ietinamā papīra, ko Vidvuds Medenis slepeni vedis pāri PSRS robežai. Uz plānā papīra pārrakstītā dzeja bijusi grūti salasāma, tāpēc daudzviet radās kļūdas. Ir daudz arī citu iespiedkļūdu, kurās vainojams tekstu salicējs, kurš nav ievērojis mīkstinājuma un garuma zīmes.

Viļa Plūdoņa "Kopoti daiļdarbi" "Daugavas Vanagu" apgādā

1952. gadā Toronto (Kanādā) dibinātais grāmatu apgāds "Daugavas Vanagi" uzsāk savu darbību ar laikraksta "Latvija Amerikā" izdošanu. Iznākušo darbu vidū minami "Baigais gads" (1952), J. Mežaks "Gadskārtas latviešu dainās" (1954), antoloģija "Latvian Literature" (1964). "Latvju enciklopēdijā" norādīts, ka līdz 1983. gadam izdotas apmēram trīsdesmit grāmatas — dažādu autoru stāstu, romānu, dzejoļu un atmiņu grāmatas. Nozīmīgs apgāda devums ir tā iespiestie V. Plūdoņa "Kopoti daiļdarbi" (1–4, 1988–1989).

"Kopoti daiļdarbi" ir atkārtots "Grāmatu drauga" (1–4, 1939) izdevums. Katram sējumam pievienots mācītāja un literāta Arveda Andreja Celma (1921–2008) priekšvārds, kurā koncentrēti raksturots viens V. Plūdoņa daiļrades aspekts. A. Celma jubilejai veltītā rakstā arhivārs Jānis Mežaks (1923) atzīmējis, ka V. Plūdoņa "Kopoti daiļdarbi" iznāk pēc A. Celma ierosinājuma (51).

Izdevums papildināts ar jaunām fotogrāfijām. Arī atkārtotajā izdevumā izmantots tas pats burtveidols un teksta iekārtojums, ievietotas Nikolaja Puzirevska (1895–1957) ilustrācijas. Atšķirīgi vienīgi grāmatu vāki: "Grāmatu drauga" izdevumam to veidojis N. Strunke, "Daugavas Vanagu" izdevumam — Ansis Bērziņš (1913–2001).

Pirmo sējumu (1988) ievada apcerējumi par V. Plūdoņa darbiem un dzejnieka personību. Darbi kārtoti pa žanriem, to ietvaros — tematiski. Pirmajā sējumā iekļauta lirika, otrajā (1988) — lirika un liroepika. Trešajā sējumā (1988) atrodama liroepika un tulkotā dzeja, ceturtajā sējumā (1989) — epika un cittaute lirikas tulkojumi. Katra sējuma noslēgumā aiz satura rādītāja ievietots saraksts "Dzejas sākumi alfabētiskā kārtībā".

Viļa Plūdoņa "Kopotu daiļdarbu" ceturtajā sējumā ievietots viens no pēdējiem V. Plūdoņa dzejoļiem "Kas zin?" (rakstīts 1939. gada vasarā), kurš "Grāmatu drauga" izdotajos "Kopotos daiļdarbos" vispār nebija iekļauts.

1996. gadā literatūrkritiķis Reinis Ādmīdiņš (1939–2010), iepazīstinot Latvijas lasītājus ar "Daugavas Vanagu" izdevumu, laikrakstā "Izglītība un Kultūra" norāda, ka padomju gados "specfondos" ieslodzītais "Grāmatu drauga" izdevums ar joprojām plašāko Viļa Plūdoņa daiļrades apkopojumu jau sen kļuvis par bibliogrāfisku retumu. Tādēļ viņš izsaka cerību, ka "(..) ikvienai skolai un katrai bibliotēkai atradīsies gan labvēlīga pagasta, pilsētas vai rajona pašvaldība, gan bagāti privātuņēmēji, kas palīdzēs iegādāties šos unikālos sējumus" (25).

Kopsavilkums

Trimdā izdoti piecpadsmit latviešu rakstnieku septiņpadsmit kopotu rakstu izdevumi, vairums — trimdas grāmatniecības uzplaukuma laikā 50.–60. gados. Ievērojamākie latviešu rakstnieku kopotu rakstu izdevēji trimdā ir apgādi "Daugava", "Ziemeļblāzma" un "Tilts". Latviešu rakstnieku kopotus rakstus izdod arī "Latvju Grāmata". Vairāki izdevēji — "Daugavas

Vanagu apgāds", "Aiviekste", Eduards Alainis, "Sēļzemnieks" — piedāvā tikai viena autora kopotus rakstus. Daži trimdā izdotie latviešu rakstnieku kopoti raksti ir jau Latvijā izdotu darbu atkārtoti izdevumi, piemēram, "Daugavas Vanagu" izdotie V. Plūdoņa "Kopoti daiļdarbi", "Latvju Grāmata" veiktais Zeiboltu Jēkaba "Rakstu" izdevums. "Latvju Grāmata" izdevusi arī Aspazijas "Rakstus", kuros veikta atsevišķu izdevumu apkopošana vienā sējumā, nemainot pat burtveidolu un ortogrāfiju. "Sēļzemnieka" izdotais J. Ziemeļnieka darbu apkopojums ir atkārtots "Valtera un Rapas" izdoto rakstnieka darbu izdevums.

Trimdā izdotajiem latviešu rakstnieku kopotiem rakstiem pievienoti visai atšķirīgas kvalitātes komentāri. Kārļa Skalbes "Rakstu" kārtotāja L. Skalbe atzīst, ka izdevumā nav bibliogrāfisko norāžu materiālu nepieejamības dēļ. Izcili ir detalizētie K. Dziļlejas komentāri "Ziemeļblāzmas" izdotajiem Raiņa "Rakstiem". Jāņa Sarmas "Rakstus" un Edvarta Virzas "Rakstus", ko izdod "Tilta" apgāds, kārtojis Vitauts Kalve. "Tilts" izdevis arī J. Ezeriņa "Rakstus", kuros ievietotās bibliogrāfiskās piezīmes pārņemtas no "Valtera un Rapas" agrāk izdotajiem sējumiem. Jāņa Medeņa brāļi sakārtojuši un izdevuši dzejnieka "Rakstus". Eduards Dobelis, izdodot Zeiboltu Jēkaba "Rakstus", tajos ievietojis Rīgā izdotajos Zeiboltu Jēkaba "Rakstos" iekļauto bibliogrāfiju. Apgāda "Tilts" izdotajiem J. Poruka un A. Niedras darbu kopojumiem pievienotas minimālas piezīmes uz izdevumu apvākiem. Nekādas papildinformācijas nav "Latvju Grāmata" izdotajiem Aspazijas "Rakstiem" un Blaumaņa "Kopotiem rakstiem", Eduarda Alaiņa izdotajiem Poruka "Kopotiem rakstiem", kā arī "Sēļzemnieka" izdotajiem J. Ziemeļnieka darbu kopojumiem.

Kopotos rakstos ietverti galvenie autoru darbi, kuri bija pieejami trimdas apstākļos. Daudzos izdevumos pausta pateicība palīgiem, kuri piedalījušies autoru publikāciju meklēšanā.

Kopoti raksti pārsvarā ir glīti noformēti. Izcils ir N. Strunkes veikums "Daugavas" izdoto V. Cedriņa un "Ziemeļblāzmas" izdoto Raiņa "Rakstu" noformējumā. "Tilta" apgāda izdotajiem latviešu rakstnieku kopotu rakstu izdevumiem izmantoti G. Šķiltera, V. Kalniņa, A. Krūkas, R. Zariņa darbi. "Sēļzemnieka" izdotajam J. Ziemeļnieka darbu kopojumam izmantots S. Vidberga zīmējums. Apgādā "Aiviekste" izdotajiem Jāņa Medeņa "Rakstiem" ir A. Sildega veidoti sējumu apvāki. "Daugavas Vanagu" apgāda izdotajiem V. Plūdoņa "Kopotiem daiļdarbiem" izmantotas N. Puzirevska ilustrācijas.

Kopoti raksti trimdā apliecina latviešu grāmatniecības tradīciju turpināšanos arī ārpus Latvijas. Tiem bija nozīmīga loma nacionālās identitātes saglabāšanā svešumā.

Izmantotie informācijas avoti

1. **Jēgers, Benjamiņš.** *Latviešu trimdas izdevumu bibliogrāfija* : [1940–1991] = Bibliography of Latvian publications published outside Latvia : [1940–1991]. [5 sēj.]. [Stokholma]; [Rīga] : Daugava, [1968–1996].

* * *

2. **Ādamsons, Ēriks.** *Raksti* : 2 sēj. [Stokholma] : Daugava, 1960.
3. **Aspazija.** *Raksti* : 5 sēj. Aijovas Veiverlija: Latvju Grāmata, 1963–1968.
4. **Blaumanis, Rūdolfs.** *Kopoti raksti* : 12 sēj. [Aijovas Veiverlija] : Latvju Grāmata, 1952–1958.
5. **Cedriņš, Vilis.** *Raksti* : 2 sēj. [Stokholma] : Daugava, 1965.
6. **Ezeriņš, Jānis.** *Kopoti raksti* : 5 sēj. [Mineapole] : Tilts, 1955.

7. **Medenis, Jānis.** *Raksti* : 5 sēj. [Trīrīveri] : Aiviekste, 1985–1989.
8. **Niedra, Andrievs.** *Raksti* : 4 sēj. [Mineapole] : Tilts, 1971–1972.
9. **Plūdons, Vilis.** *Kopoti daiļdarbi* : 4 sēj. Toronto : Daugavas Vanagu apgāds, 1988–1989.
10. **Poruks, Jānis.** *Kopoti raksti* : 5 sēj. Memingen : Ed. Alainis, [1954–1958].
11. **Poruks, Jānis.** *Stāsti un noveles* : 2 sēj. [Mineapole] : Tilts, 1972.
12. **Rainis, Jānis.** *Raksti* : 17 sēj. [Vesterosa] : Ziemeļblāzma, 1952–1965.
13. **Sarma, Jānis.** *Raksti* : 5 sēj. [Mineapole] : Tilts, 1964–1965.
14. **Skalbe Kārlis.** *Kopoti raksti* : 1. sēj. Stutgarte : Auseklis, 1947. [2], 334, [2] lpp.
15. **Skalbe, Kārlis.** *Raksti* : 6 sēj. [Stokholma] : Daugava, 1952–1955.
16. **Virza, Edvarts.** *Raksti* : 4 sēj. [Mineapole] : Tilts, 1958–1966.
17. **Zeiboltu Jēkabs.** [*Raksti*] : 5 sēj. Aijovas Veiverlija : Latvju Grāmata, 1963–1969.
18. **Ziemeļnieks, Jānis.** [*Kopoti raksti*] : 2 sēj. [Mineapole] : Sēļzemnieks, 1959–1960.

* * *

19. **Ābele, Kārlis.** Latviešu kultūras dzīve emigrācijā 1972. gadā. *Jaunā Gaita*, 18. gadagāj., Nr. 95, 1973, 43.–50. lpp.
20. **Akmentiņš, Arnolds.** Ceļā uz K. Skalbes kopoto rakstu jaunizdevumu. *Laiks*, Nr.3, 1952, 9. janv., 3. lpp.
21. **Andrups, Jānis.** Jauns Blaumaņa rakstu izdevums. *Ceļa Zīmes*, Nr. 14, 1953, jūl., 65.–67. lpp.
22. **Andrups, Jānis.** Jāņa Medeņa Raksti. *Ceļa Zīmes*, Nr.63, 1987, 159.–160. lpp.
23. **Andrups, Jānis.** Raiņa raksti. *Ceļa Zīmes*, Nr.13, 1953, maijs, 77.–80. lpp.
24. **Anerauds, Jānis.** Eduards Alainis. *Karogs*, Nr.7, 1989, 154.–158. lpp.
25. **Ādmīdiņš, Reinis.** Plūdoņa „Kopoti daiļdarbi”. *Izglītība un Kultūra*, Nr.22 (2494), 1996, 6. jūn., 27. lpp.
26. **Burima, Maija.** Lizete Skalbe – ziemeļu dziesminiece Latvijā. *Humanitāro Zinātņu Vēstnesis*. Daugavpils : Daugavpils Universitāte, Nr.1, 2002, 41.–59. lpp.
27. **Cīrule, Maruta.** Mudītes Austriņas trimdas laiks. **No : Varavīksne 1995**. Rīga : Preses nams, 1995, 102.–109. lpp.
28. **Dunsdorfa, Lilija.** Latviešu trimdas grāmatniecība 1970–1979. **No : Archīvs** : raksti par latviskām problēmām. XX : Literatūra un grāmatniecība. Red. Edgars Dunsdorfs. Melburna : Pasaules brīvo latviešu apvienība un Kārļa Zariņa fonds, 1980, 95.–126. lpp.
29. **Dunsdorfa, Lilija.** Latviešu trimdas grāmatniecība 1980–1989. **No : Archīvs** : raksti par latviskām problēmām. XXX : Rakstniecība, grāmatniecība. Red. Edgars Dunsdorfs. Melburna : Pasaules brīvo latviešu apvienība un Kārļa Zariņa fonds, 1990, 73.–121. lpp.
30. **Dunsdorfa, Lilija.** Skats latviešu trimdas grāmatniecībā 1950–1959. **No : Archīvs** : raksti par latviskām problēmām. Red. Edgars Dunsdorfs. 1. 3.izd. Elwood : Pasaules brīvo latviešu apvienība un Kārļa Zariņa fonds, 1973, 149.–163. lpp.
31. **[Ekmanis, Rolfs].** Dažos vārdos. *Jaunā Gaita*, 18. gadagāj., Nr.95, 1973, 56.–58. lpp. Aut. uzrād.: E.R.
32. **Ērmanis, Pēteris.** Kārļa Skalbes raksti. *Ceļa Zīmes*, Nr.12, 1953, marts, 60.–61. lpp.
33. **Grīnvalds, Dainis.** Rainis dzejas neraksta. *Rīgas Balss*, Nr.203, 1997, 20. okt., 12.–13. lpp.

34. **Ieleja, Kārlis.** Latviešu grāmatniecība trimdā. **No:** *Latviešu trimdas desmit gadi* : rakstu krāj. Dr.phil. H.Tichovska red. [Toronto] : Astra, 1954, 176.–201. lpp.
35. Jaunāko grāmatu apskats. *Jaunā Gaita*, Nr.5, 1956, 21.–22. lpp. Aut. uzrād.: s.s.
36. [Jauni abonenti]. *Laiks*, Nr.85, 1956, 24. okt., 7. lpp.
37. **Jēger-Freimane, Paula.** Raiņa un Aspazijas kopus mūža jauni izgaismojumi. *Laika Mēnešraksts*, Nr.1, 1956, 24.–29. lpp.
38. **Johansons A.** Jāņa Abuča piemiņai. **No:** *Dzimtenes kalendārs 1979.gadam*. Sast. Pr. Kazimirs Vilnis. [Falun] : Trīs rozes, [1978], 236.–237. lpp.
39. Kāds dzīves gājums. *Tēvijas kalendārs 1958. gadam*. Memmingen : Atauga, [1957], 37.–38. lpp. Aut.uzrād.: A. K.
40. **Karulis, Konstantīns.** Latviešu grāmata Amerikā. *Jaunās Grāmatas*, Nr. 9, 1989, 10.–11. lpp.
41. **Karulis, Konstantīns.** Latviešu grāmata Zviedrijā. *Jaunās Grāmatas*, Nr. 6, 1989, 4.–5. lpp.
42. **Karulis, Konstantīns.** Latviešu grāmatas un grāmatnieki Zviedrijā. **No:** *Raiņa literatūras un mākslas vēstures muzeja raksti*. 1. Rīga : Raiņa lit. un mākslas muzeja apg., 1992, 140.–167. lpp.
43. **Klepere, Diāna.** Par Kārļa Skalbes un Lizetes Skalbes no Zviedrijas atvesto arhīvu. **No:** *Cēsu novada vēsture* : rakstu krājums. II. [Cēsis] : Cēsu muzeju apvienība, 1998, 239.–246. lpp.
44. **Klīdzējs, Jānis.** Eduards Dobelis grāmatu pasaulē. **No:** *Klīdzējs, Jānis. Prezidents un Latvijas paaudze*. [Aijovas Veverlija] : Latvju Grāmata, 1975, 94.–99. lpp.
45. **Kronis, Kārlis.** Skanīgu vārdu draugs : Dažas piezīmes par Bībeles motīviem un reliģiskām tēmām Ērika Ādamsona darbos. *Treji Vārti*, Nr. 2, 1967, marts, 18.-32. lpp.
46. **Kursīte, Janīna.** Jānis Medenis. **No:** *LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts. Latviešu rakstnieku portreti* : Pozitivisti. Rīga: Zinātne, 2002, 116.–134. lpp.
47. Latviešu grāmatniekiem Skandināvijā lieli nodomi. *Laiks*, Nr. 22, 1952, 15. marts, 3. lpp. Aut.uzrād.: R.
48. *Latviešu preses biedrības gada grāmata*. 1.gadagāj., 1952–2. gadagāj., 1953.
49. **Latvju Grāmata.** *Ziemassvētku katalogs 1951*. 16 lpp.
50. **Metjūss, Viljams.** Skalbe kā pasaku rakstnieks. *Ceļa Zīmes*, Nr. 11, 1953, janv., 59.– 61. lpp.
51. **Mežaks, Jānis.** Arvedam Andrejam Celmam — 75. *Daugavas Vanagu Mēnešraksts (Kanāda)*, Nr. 2, 1996, 89. lpp.
52. **Nollendorfs, Valters.** Trimdas literatūras periodizācija II. **No:** *Pasaules Brīvo latviešu apvienības kultūras fonds, Latvijas Valsts arhīvs. Trimda, kultūra, nacionālā identitāte* : konf. ref. krāj., 2004.g. 30.sept. – 2. okt., Rīgas Latviešu biedrība; sast. Daina Kļaviņa, Māris Brancis. Rīga : Nordik, 2004, 218.–230. lpp.
53. **Raidonis, A.** Mūsu grāmatu tirgus šodien. *Latvju Sieviete*, Nr. 7, 1952, jūl., 16.–17. lpp.
54. Raiņa garīgais piemineklis : Saruna ar Raiņa rakstu izdevēju Jāni Abuču. *Laiks*, Nr. 87, 1965, 30. okt., 5. lpp. Aut.uzrād.: A. D.
55. **Ruberte, Ilze.** Latviešu rakstnieku kopoto rakstu izdevumi trimdā: maģistra darbs / darba zin.vad. asoc.prof., Dr.philol. Viesturs Zanders; rec. doc., Dr.philol. Līga Krūmiņa ; LU. Sociālo zinātņu fak. Bibliotēkzinātnes un informācijas zinātnes nod. Rīga, 2006. 89 lp. : il.

56. **Rudzītis, Jānis.** Apgādi, grāmatas un lasītāji. *Laikmets*, Nr.15/16, 1953, marts, apr., 40.–43. lpp.
57. **Rudzītis, Jānis.** Cīņa par varu priekš trīstūkstoš gadiem. **No : Rudzītis, Jānis. Raksti.** Sakārt. Ofelija Sproģere. [Vesterosa] : Ziemeļblāzma, 1977, 671.–673. lpp.
58. **Rudzītis, Jānis.** Mistērija par nācijas radošo garu. **No : Rudzītis, Jānis. Raksti.** Sakārt. Ofelija Sproģere. [Vesterosa] : Ziemeļblāzma, 1977, 444.–445. lpp.
59. **Rudzītis, Jānis.** Pūt, vējiņi. **No : Rudzītis, Jānis. Raksti.** Sakārt. Ofelija Sproģere. [Vesterosa] : Ziemeļblāzma, 1977, 434.–436. lpp.
60. **Rudzītis, Jānis.** Radošās valodas burvis. **No : Rudzītis, Jānis. Raksti.** Sakārt. Ofelija Sproģere. [Vesterosa] : Ziemeļblāzma, 1977, 431.–433. lpp.
61. **Rudzītis, Jānis.** Vienreizīgais Ēriks Ādamsons. **No : Rudzītis, Jānis. Raksti.** Sakārt. Ofelija Sproģere. [Vesterosa] : Ziemeļblāzma, 1977, 103.–108. lpp.
62. **Silenieks, Juris.** Divu rakstnieku rotaļas. *Jaunā Gaita*. 14. gadagāj., Nr. 72, 1969, 43.–44. lpp.
63. **[Silkalns, Eduards].** Dzīva vēsture. *Jaunā Gaita*, 11. gadagāj., Nr. 56, 1965, 38. lpp. Aut. uzrād.: Ed.S.
64. **Silkalns, Eduards.** Varenība. **No : Silkalns, Eduards. Kritikas krāja : grāmatu vērtējumi 1957–1994.** Sidneja : Latviešu Preses biedrības Austrālijas kopas un Sidnejas Latviešu biedrības apgāds, 1994, 214.–217. lpp.
65. Skalbe aizliegts — atjaunosim Skalbes darbus. *Laiks*, Nr. 59, 1951, 28. jūl., 4. lpp.
66. **Sproģere, Ofelija.** Par Jāņa Medeņa rakstiem. *Jaunā Gaita*. 34. gadagāj., Nr. 3, 1989, jūn., 58.–60. lpp.
67. *Tā mums iet: Jānim Jaunsudrabiņam adresētas vēstules 1944–1954.* Kopenhāgena : Imanta, 1956, 358, [5] lpp.
68. *Tilts : ilustrēts latviešu žurnāls.* Atb.red. H. Skrastiņš. Nr. 1, 1949, Nr.154/155, 1976.
69. **Tūters, E.** Sapņotājs un mīlētājs — Jānis Ziemeļnieks. *Laikmets*, Nr. 35, 1960, 15. lpp.
70. **Viksna, Ingrīda.** Varenības dzejnieka daudzinašana Toronto: Iznākuši Jāņa Medeņa kopoti raksti 5 sējumos. *Brīvā Latvija*, Nr. 40 (149), 1989, 30. okt., 3. lpp.

Nepublicētie materiāli

RMM — Rakstniecības un mūzikas muzejs
K.Sk. — Kārļa Skalbes memoriālais muzejs "Saulrieti"

71. Abučs, Jānis. Vēstule Kārlim Dziļlejam. 1951. g. 17. sept. RMM, inv. nr. 503027.
72. -. 1951. g. 24. sept. RMM, inv. nr. 503028.
73. -. 1951. g. 5. dec. RMM, inv. nr. 503029.
74. -. 1951. g. 7. dec. RMM, inv. nr. 503030.
75. -. 1952. g. 19./20. jūn. RMM, inv. nr. 503031.
76. -. 1952. g. 18. nov. RMM, inv. nr. 503033.
77. -. 1956. g. 7. nov. RMM, inv. nr. 503032.
78. Aistara, Lidija. Vēstule Lizetei Skalbei. 1951. g. 4. okt. K.Sk., inv. nr. 1552.
79. -. 1952. g. 22. janv. K. Sk., inv. nr. 1555.
80. Akmentiņš, Arnolds. Vēstule Lizetei Skalbei. 1951. g. 4. dec. RMM, inv. nr. 1547.
81. Austriņa, Mudīte. Vēstule Lizetei Skalbei. 1950. g. 28. nov. K. Sk., inv. nr. 2442.
82. -. 1950. g. 2. dec. K. Sk., inv. nr. 2296.

83. -. 1951. g. 30. jūn. K. Sk., inv. nr. 2297.
84. -. 1951. g. 23. aug. K. Sk., inv. nr. 2298.
85. -. 1951. g. 28. aug. K. Sk., inv. nr. 2446.
86. -. 1951. g. 25. sept. K. Sk., inv. nr. 2299.
87. -. 1951. g. 5. okt. K. Sk., inv. nr. 2300.
88. -. 1951. g. 19. okt. K. Sk., inv. nr. 2448.
89. -. 1951. g. 28. nov. K. Sk., inv. nr. 2451.
90. -. 1951. g. 16. dec. K. Sk., inv. nr. 2302.
91. -. 1951. g. 23. dec. K. Sk., inv. nr. 2303.
92. -. 1952. g. 28. janv. K. Sk., inv. nr. 2453.
93. -. 1952. g. 20. marts. K. Sk., inv. nr. 2455.
94. Bergmans, Maija. Vēstule Lizetei Skalbei. 1951. g. 21. sept. K. Sk., inv. nr. 1575.
95. Blumberga, Velta. Vēstule Lizetei Skalbei. 1951. g. 29. sept. K. Sk., inv. nr. 1591.
96. Dinsbergs, Anatols. Vēstule Lizetei Skalbei. 1951. g. 14. sept. K. Sk., inv. nr. 1645.
97. Dobelis, Eduards. Vēstule Heronīmam Tichovskim. 1954. g. 5. marts. RMM, inv. nr. 567458.
98. Draviņš, Kārlis. Vēstule Lizetei Skalbei. 1951. g. 28. jūn. K. Sk., inv. nr. 1654.
99. -. 1951. g. 17. aug. K. Sk., inv. nr. 2342.
100. -. 1951. g. 15. sept. K. Sk., inv. nr. 2343.
101. -. 1951. g. 22. sept. K. Sk., inv. nr. 1655.
102. -. 1951. g. 14. dec. K. Sk., inv. nr. 2344.
103. Dziļums, Alfrēds. Vēstule Lizetei Skalbei. 1952. g. 18. okt. K. Sk., inv. nr. 2400.
104. Dūnis, Elga. Vēstule Lizetei Skalbei. 1951. g. 4. nov. K. Sk., inv. nr. 1670.
105. Eglītis, Arvīds. Vēstule Valdemāram Kārķiņam. 1953. g. RMM, inv. nr. 601636.
106. Ērmanis, Pēteris. Vēstule Lizetei Skalbei. 1951. g. 19. aug. K. Sk., inv. nr. 2264.
107. -. 1951. g. 12. sept. K. Sk., inv. nr. 2265.
108. -. 1952. g. 6. janv. K. Sk., inv. nr. 2267.
109. -. 1952. g. 16. marts. K. Sk., inv. nr. 2268.
110. -. 1952. g. 19. jūn. K. Sk., inv. nr. 2269.
111. -. 1952. g. 31. aug. K. Sk., inv. nr. 2270.
112. -. 1953. g. 18. dec. K. Sk., inv. nr. 2273.
113. Fogeļe, Helmi Ruta. Vēstule Lizetei Skalbei. 1951. g. 9. aug. K. Sk., inv. nr. 2376.
114. -. 1952. g. 18. okt. K. Sk., inv. nr. 1679.
115. Gaudums V. Vēstule Lizetei Skalbei. 1951. g. 5. aug. K. Sk., inv. nr. 1690.
116. Gulbis, Osvalds. Vēstule Lizetei Skalbei. 1951. g. 5. aug. K. Sk., inv. nr. 1713.
117. Irbe, E. Vēstule Lizetei Skalbei. 1951. g. 28. dec. K. Sk., inv. nr. 1715.
118. Kalniņš, Vitauts. Vēstule Olgai Taubei. 1960. g. 24. jūn. RMM, inv. nr. 515651.
119. -. 1963. g. 25. aug. RMM, inv. nr. 515669.
120. -. 1965. g. 5. sept. RMM, inv. nr. 515655.
121. Medenis, Arnolds. Vēstule Olgai Strunkei. 1986. g. 10. marts. RMM, inv. nr. 435146.
122. Ritmanis, Zigurds. Izraksti no V. Kalves vēstulēm J. Sarmam. RTMM inv. nr. 83379.
123. Strunke, Niklāvs. Vēstule Jānim Abučam. 1953. g. RMM, inv. nr. 324461.
124. Strunke, Olga. Vēstule Arnoldam Medenim. 1986. g. 25. apr. RMM, inv. nr. 435146.
125. Strunke, Olga. Vēstule Vidvudam Medenim. 1986. g. 25. febr. RMM, inv. nr. 435147.
126. Upmale, Dzintra. Vēstule Jurim Tāram. 1993. g. 29./30. janv. K. Sk. inv. nr. 554045.

Summary

In the research 17 editions of the collected works by 15 Latvian writers published in the exile are described and analysed. The criteria of the publications' characterization are the completeness of editions, the structure, the content, the design. The work comprises the period 1940–1991. In order to characterize the preparation of editions unpublished materials have been used. Statistical, analytical and comparative methods have been applied at research.

Keywords: *collected works, Latvian writers, exile, publishing.*

Ināra Klekere, Lilija Limane
Latvijas Nacionālā bibliotēka
Inara.Klekere@lnb.lv
Lilija.Limane@lnb.lv

LATVIEŠU GRĀMATNIECĪBAS PROFESIJU ATTĪSTĪBAS TENDENČES LĪDZ 1918. GADAM: DATUBĀZES "LATVIEŠU GRĀMATNIECĪBAS DARBINIEKI LĪDZ 1918. GADAM" ANALĪZE

DIE BERUFSENTWICKLUNGSTENDENZEN IM LETTISCHEN BUCHWE- SEN BIS 1918: ANALYSE DER DATENBANK "MITWIRKENDE DES LETTI- SCHEN BUCHES BIS 1918"

Rakstā sniegts ieskats grāmatniecības profesiju — iespiedēju, izdevēju, grāmatu izplatītāju un tirgotāju, grāmatzinātnes teorētiķu, cenzoru, bibliotēku darbinieku u. c. — attīstības tendencēs laikposmā līdz Latvijas valsts nodibināšanai 1918. gadā. Pētījums balstīts elektroniski publicētajā biogrāfiskajā vārdnīcā — datubāzē "Latviešu grāmatniecības darbinieki līdz 1918. gadam" (tīmekļa vietnes adrese: <http://lgdb.lnb.lv>), kur apkopotas ziņas par 2569 personām. Darbs pie datubāzes sagatavošanas tika aizsākts ap 2000. gadu, un pašlaik tas ir iegājis noslēguma stadijā.

Atslēgvārdi: *Latvijas grāmatniecības vēsture, biogrāfiskās vārdnīcas, grāmatzinātne, izdevēji, grāmattirgotāji, iespiedēji, cenzori, bibliotēku darbinieki.*

Grāmatniecības darbinieku biogrāfiju korpusa izveidi rosināja gan sabiedrības interese par šāda veida publikācijām, gan latviešu grāmatniecības izpētes nepieciešamība — nozares publikācijās bija jūtams šāda veida informācijas trūkums.

Pēc Latvijas valstiskuma atjaunošanas 1990. gadā biogrāfiskās vārdnīcas joprojām ir nozīmīgākais enciklopēdiskās literatūras izdevumu veids. Vairumā gadījumu vārdnīcu izdevumi sekmējuši jaunas, nacionālās identitātes pētniecībai būtiskas informācijas nonākšanu sabiedriskās domas aprītē.

Biogrāfisko vārdnīcu izstrādi pirmām kārtām veicinājusi sabiedrības pastiprināta interese par personību visās tās daudzveidīgajās izpausmēs kā pretreakcija padomju cenzūras apstākļos producētajai uzziņu literatūrai, kur atsevišķa cilvēka devums nereti tika noklusēts vai parādīts izkropļotā izgaismojumā.

20. gadsimta pēdējos gados uzziņu literatūrā ienāca arī ārzemēs populārie "Kas ir kas" (*Who's Who*) veida izdevumi¹, kuru īpatsvars Latvijā turpmākajos gados sāka mazināties, pateicoties pieejamai tīmekļa informācijai. Tāpat tālāku izvērsumu neguva

¹ Piem.: *Kas ir kas Latvijā* : biogrāfiskā enciklopēdija = *Кто есть кто в Латвии* : биографическая энциклопедия. (1998). Rīga : V. Belokoņa izd., c1997 un tā turpmāko gadu laidieni.

atsevišķie mēģinājumi uzburt Latvijas pilsonisko aprindu "panteonu"², kas atkāpās dinamisko sabiedrības dzīves norišu un tās vērtību mainīguma priekšā.

Starp izstrādes un satura kvalitātes ziņā neviendabīgajiem biogrāfisko vārdnīcu izdevumiem atrodamī gan agrāko vārdnīcu atkārtojumi³, gan novadpētnieku publikācijas⁴, gan dažādu jomu — literatūras⁵, tieslietu⁶ u. c. nozaru darbinieku biogrāfiju apkopojumi. Šie izdevumi neatsver universālu enciklopēdiju trūkumu, tomēr atsevišķos gadījumos, kad datu avoti ir pilnīgi un tiek lietpratīgi publicēti (raksturīgi šajā ziņā ir LVVA darbinieku sagatavotie biogrāfisko vārdnīcu sējumi⁷), tie sniedz fundamentālu ieguldījumu attiecīgajās nozarēs.

Autoru pievēršanās biogrāfiju apkopojumu sagatavošanai izskaidrojama arī ar ieilgušu resursu trūkumu profesionālu enciklopēdiju izstrādes institūciju (redakciju, institūtu u. c.) izveidei, kas pavērtu iespējas dažādu nozaru sistēmiskai izziņāšanai.

Pozitīvu pavērsienu enciklopēdiskās literatūras izdošanā iezīmē Nacionālās enciklopēdijas redakcijas izveidošana 2014. gadā LNB paspārnē. Universālās enciklopēdijas (pagaidu nosaukums "Nacionālā enciklopēdija") elektronisko versiju latviešu valodā redakcija plāno izlaist 2018. gadā, uz Latvijas Republikas dibināšanas 100 gadu jubileju.⁸

Arī elektroniskās datubāzes "Latviešu grāmatniecības darbinieki līdz 1918. gadam" izveide ir saistīta ar ieceri sākotnēji izveidot latviešu grāmatniecības darbinieku biogrāfisko vārdnīcu, kas tālākā perspektīvā būtu ieguldījums grāmatniecības nozares enciklopēdijas izstrādei.

Datubāzes izveides metodoloģiskās pamatnostādnes

Personu atlasī grāmatniecības darbinieku biogrāfiskajai vārdnīcai ir noteikušas mūsdienu grāmatzinātnes vadošās tendences. Grāmatniecība tajās tiek interpretēta ne tikai kā praktiska darbības joma, bet aplūkota arī kā izpētes vērts kultūras fenomens.

Izpratne par grāmatzinātņi attīstības gaitā ir piedzīvojusi būtiskas izmaiņas. Franču, spāņu un citu "vecu" Eiropas valstu vēsturiskajos pētījumos šai zinātnes nozarei specifisko problemātiku aptvēra *biblioloģija* (jāpiezīmē, ka šo terminu kā *grāmatzinātnes* sinonīmu dažkārt lieto arī mūsdienās). Atšķirībā no bibliogrāfijas, kam pamatā ir grāmatu repertuāra dokumentēšana, biblioloģija sniedza plašākas zināšanas un priekšstatus par grāmatām. Kopš 20. gadsimta vidus grāmatzinātne pārsvarā tiek interpretēta kā kompleksa zinātne par grāmatu un grāmatniecību. Šāda pieeja vērojama arī autoritatīvākajās nozares enciklopēdijās un izdevumos, kas, balstoties t. s. britu skolas atziņās, grāmatzinātnes pētījumos iekļauj grāmatu produkcijas ražošanu, pārvaldi, literāro tekstu apriti un izplatību no senatnes līdz mūsdienām, kā arī ar grāmatām saistītu ideju vēsturi, bibliogrāfiju, grāmatu krājumu glabāšanas un pārziņas jautājumus. Viens no mūsdienu vadošajiem

² 100 Latvijas personību. Rīga : Nacionālais apgāds : Lauku Avīze, 2006. 227 lpp.

³ Piem., biogrāfiskās vārdnīcas *Es viņu pazīstu* (Rīga, 1939) divi atkārtoti izdevumi 2006. un 2007. gadā.

⁴ Piem., *Liepājnieku biogrāfiskā vārdnīca*. Liepāja : b-ba "Optimistu pulks", 2012. 400 lpp. ; *Latgales kultūras darbinieki*. Rīga : Jumava, c2008. 1.-2. sēj.

⁵ *Latviešu rakstniecība biogrāfijās*. Rīga : Zinātne, 2003. 739, [2] lpp.

⁶ Skat., piem., *Latvijas advokatūra* : advokāti, zvērināti advokāti un zvērinātu advokātu palīgi biogrāfijās, 1944–2010. Rīga : Latvijas Zvērinātu advokātu padome, c2011. 796, [1] lpp. : il.

⁷ Skat., piem., 6. atsauci un grāmatu *Lāčplēša Kara ordeņa kavalieri* : biogrāfiska vārdnīca. Rīga : Latvijas Valsts vēstures arhīvs : Jāņa sēta, 1995. 613, [3] lpp.

⁸ Skat.: https://lv.wikipedia.org/wiki/Nacion%C4%81%C4%81_enciklop%C4%93dija

grāmatzinātniekiem Roberts Darntons (*Darnton*, 1939) grāmatzinātņi definējis kā noslēgtu sistēmu (komunikācijas apli) "grāmata-lasītājs", kurā savstarpēji mijiedarbojas visi grāmatas radīšanā un lietošanā iesaistītie⁹.

Mūsdienās ir nostabilizējies uzskats par grāmatniecību kā nozīmīgu kultūras procesa sastāvdaļu un izpratne par grāmatas tapšanu un izplatību kā ambivalentu procesu. Šī procesa ietvaros autoru *radošā darba* rezultāts tiek iemiesots grāmatas formā, kas, būdama materiāls priekšmets, atspoguļo sava laika iespiedprodukcijas ražošanas tehniskās iespējas un mākslinieciskos meklējumus. Savukārt, nonākot sabiedrības rīcībā, grāmata kļūst par *patēriņa priekšmetu*, kas iedarbojas uz lietotāju kā ar savu priekšmetisko formu, tā arī tajā iemiesoto saturu.

Pētāmā priekšmeta specifikas dēļ grāmatzinātnes robežu noteikšana un norobežojums no saskarzinātnēm ir ne tikai viens no galvenajiem teorētisku diskusiju objektiem, bet arī metodoloģiskas izšķiršanās jautājums pētniecības praksē. Grāmatzinātnes disciplīnu kopumu veido nozares, kas nodrošina grāmatu cirkulācijas procesu: izdevējdarbība, poligrāfija, grāmatu tirdzniecība, bibliotēku zinātne, bibliogrāfija. Katra no tām ietver patstāvīgu un viegli nošķiramu zināšanu kopumu. Piemēram, izdevējdarbības ietvaros iekļaujas redakcionālais process, izdošanas ekonomiskie aspekti, grāmatu dizaina pamati, savukārt bibliotēku zinātnē — jautājumi par grāmatu krājumu organizāciju un glabāšanu, pieejamības nodrošinājumu. Grāmatzinātne netiecas izzināt šo nozaru specifisko problemātiku, bet aprobežojas ar to informāciju, kas būtu pietiekama, lai radītu sistēmisku priekšstatu par grāmatas vietu kultūras procesā.

Nepieciešamība izprast robežu starp saskarzinātnēm un grāmatzinātņi atklājās kā viens no mezgla punktiem datubāzes "Latviešu grāmatniecības darbinieki līdz 1918. gadam" izveidē, lai noformulētu šķirkļu saraksta un informācijas atlasē pamatprincipus. Šajā ziņā nozīmīgi bija iepazīt gadu gaitā dažādās Eiropas valstīs uzkrāto pieredzi vispārēja un nacionāla rakstura grāmatzinātnes enciklopēdiju izstrādē.

Piezīmējams, ka reprezentatīvi, grāmatniecības procesu aptveroši biogrāfisko vārdnīcu izdevumi arī cittautu grāmatzinātnes publikāciju klāstā nav bieži sastopami¹⁰. 20. un 21. gadsimta mijā grāmatniecības darbinieku biogrāfiju izpētē daudz paveikuši ir Lietuvas grāmatzinātnieki¹¹.

Latvijā līdz šim nozīmīgākais ziņu avots par grāmatniecības darbiniekiem ir universālās enciklopēdijas un saskarnozaru biogrāfiskās vārdnīcas. Izstrādājot pirmo šāda veida grāmatzinātniskas informācijas apkopojumu, bija nepieciešams noteikt ietveramo nodarbjū profilu un personu loku atbilstīgi mūsdienu izpratnei, vienlaikus vairoties no pārāk skrupulozas saskarnozarēs iesaistīto personu atspoguļošanas.

Datubāze "Latviešu grāmatniecības darbinieki līdz 1918. gadam" sniedz unikālu informāciju par Latvijas kultūras vēsturei nozīmīgām personībām, detalizētāk izpētot viņu ieguldījumu grāmatniecībā un izgaismojot mazāk zināmas darbības šķautnes, kā arī papildinot pieejamo enciklopēdiska rakstura informācijas apjomu ar ziņām par līdz šim enciklopēdijās un biogrāfiskajās vārdnīcās neietvertām personām.

⁹ Darnton, R. What Is the History of Books? No: Darnton, R. *The Book History Reader*. New York: Bowker, 2002, p.9-26.

¹⁰ Starp apjomā lielākajiem izdevumiem minama poļu grāmatniecības darbinieku biogrāfiska vārdnīca: *Słownik pracowników książki polskiej*. Łódź, 1972. 1042 s.

¹¹ Kasluškevičius, B., Misius, K. *Lietuvos knygnešiai ir daraktorai 1864–1904*. Vilnius, 2004. 325 p.; Kaunas, D. *Mažosios Lietuvos spaustuves 1524–1940 metais*. Vilnius, 1987. 176 p.; Užtupas, V. *Lietuvos spaustuves, 1522-1997*. Kaunas; Vilnius, 1998. 607 p.

Grāmatniecības darbinieku profesionālā struktūra

Datubāzē iekļauto personu loks aptver visas ar grāmatu kā specifisku kultūras fenomenu saistītās darbības nozares. Šī pieeja rezultējās, nosakot šādas grāmatniecības darbinieku grupas un atlases kritērijus:

1. Grāmatniecības procesa organizatori:
 - 1.1. personas, kas ierosinājušas vai devušas rīkojumu par grāmatu izlaidi;
 - 1.2. personas, kas no valsts vai sabiedrisko institūciju līdzekļiem piešķirušas finansējumu šim nolūkam;
 - 1.3. cenzori — līdz 1855. gadam visi zināmie, pēc 1855. gada — tikai profesionālie cenzori.
2. Grāmatu apgādātāji (izdevēji) — personas, kas grāmatu izlaidi finansējušas no pašu līdzekļiem, apgādu algotie darbinieki:
 - 2.1. profesionāli izdevēji;
 - 2.2. apgādu algotie darbinieki;
 - 2.3. personas, kas apgādājušas tikai nedaudzus izdevumus vai finansējušas savu grāmatu izdošanu.
3. Iespiedēji:
 - 3.1. spiestuvju īpašnieki, kas darbojušies Latvijas teritorijā vai iespieduši latviešu grāmatas ārpus Latvijas;
 - 3.2. ievērojamākie un zināmie spiestuvju darbu vadītāji un darbinieki.
4. Grāmatu iesējēji:
 - 4.1. sietuvju īpašnieki;
 - 4.2. ievērojamākie amata meistari.
5. Grāmatu mākslinieki:
 - 5.1. ilustratori, vāku zīmējumu darinātāji;
 - 5.2. grāmatas dizaina veidotāji.
6. Rokraksta grāmatniecības darbinieki:
 - 6.1. rokraksta grāmatniecības procesa organizatori;
 - 6.2. grāmatu izgatavotāji;
 - 6.3. rokraksta grāmatu izplatītāji.
7. Grāmattirgotāji:
 - 7.1. grāmatu veikalu īpašnieki;
 - 7.2. ievērojamākie grāmatu veikalu darbinieki;
 - 7.3. citu grāmatu izplatīšanas formu pārstāvji: komandītu turētāji, atkalpārdevēji, kolportieri, bezmaksas izdalītāji. Neprofesionālie grāmatu izplatītāji šajā grupā iekļaujami par senāko posmu (līdz 1855. gadam) vai tad, ja viņu darbība radījusi būtisku sabiedrisko rezonansi.
8. Bibliotēku darbinieki:
 - 8.1. ievērojamu bibliotēku īpašnieki;
 - 8.2. pazīstami bibliotēku darbinieki;
 - 8.3. ievērojamu privātu grāmatu krājumu īpašnieki. Atlases kritērijs — par nozīmīgākiem uzskatīti senākie krājumi.

9. Grāmatniecības teorētiķi un bibliogrāfi:

9.1. grāmatniecības teorētiķi — personas, kas izteikušas teorētiskas atziņas un vērā ņemamas idejas par grāmatniecības stāvokli un attīstību, veikušas pētījumus grāmatniecības nozarē, sniegušas analītiskus apskatus par grāmatniecības procesu;

9.2. grāmatniecības darbinieki, kas atstājuši nozīmīgu ieguldījumu latviešu un Latvijas teritorijā izdoto citvalodu grāmatu bibliografēšanā.

Grāmatniecības darbinieku datubāzes šķirklju saraksta izstrādi lielā mērā atviegloja iepriekšējos gados veiktie fundamentālie grāmatniecības pētījumi¹² un seniespiedumu bibliogrāfiskie rādītāji¹³, tomēr šajos izdevumos ir samērā maz ziņu par grāmatu tirgotājiem, izplatītājiem, grāmatzinātnes teorētiķiem, kā arī vairāku citu nozaru pārstāvjiem, kuras nācās iegūt no dažādiem citiem iespiestiem un nepublicētiem avotiem.

Grāmatniecības profesiju attīstības periodizācija

Grāmatniecības profesiju attīstību Latvijā būtiski ietekmēja virkne (dažkārt pat savstarpēji nesaistītu) tehnisko priekšnosacījumu un sociālās dzīves mainīguma faktoru, kas noteica šajā rakstā izvirzīto uzdevumu veikšanai piemērotāko periodizāciju:

1. latviešu grāmatniecības sākumposms un tā darbinieki (1525–1588);
2. grāmatniecība pilsētas un valsts varas pakļautībā (1588–1710);
3. privātas iniciatīvas aktivizēšanās un jaunlaiku grāmatniecības veidošanās (1710–1856);
4. latviešu nacionālās grāmatniecības izveides un attīstības posms (1856–1890);
5. latviešu grāmatniecības procesa demokratizācijas un daudzpusīgas attīstības posms (1890–1918).

1. Latviešu grāmatniecības sākumposms un tā darbinieki (1525–1588)

Līdzīgi daudzām citām mazām Eiropas tautām (kā tipoloģiski radniecīgs piemērs minama kaimiņzeme Igaunija) arī latviešu valodā pirmās iespīestās grāmatas ir laistas klajā ārzemju spīestuvēs. Ziņas par šiem iespīeddarbiem ir samērā nepīlnīgas, un tieši vecākajā grāmatniecības periodā ir iespīejami nozīmīgi atklājumi.

Informācija par latviešu senāko zināmo iespīeddarbu, t. s. 1525. gada "Luterāņu misi", zinātniskajā aprītē nonāca samērā vēlu — 1959. gadā, kad tika atrasts un publicēts Lībekas domkapitula dekāna J. Branda (*Brandt, ?-?*) protokols par 1525. gada 8. novembrī (pēc tā laika kalendāra) aīzturēto grāmatu sūtījumu latviešu, igauņu un parastajā livoniešu valodā¹⁴. Tā kā neviens 1525. gada grāmatas eksemplārs nav saglabājies, iespīejami vien hipotētiski apsvērumi par grāmatu saturu, teksta veidotājiem un izdevuma organizatoriem, gandrīz neiespīejami noskaidrot iespīedēju. Protokolā ir minētas vairākas Lībekas pilsētas un

¹² Apīnis, A. *Latviešu grāmatniecība* : no pīrsākumiem līdz 19. gs. beigām. Rīga : Liesma, 1977. 350, [4] lpp.

¹³ *Seniespīedumi latviešu valodā, 1525–1855* : kopkatalogs = *Die älteren Drucke in lettischer Sprache 1525–1855* : Gesamtkatalog. Latvijas Nacionālā bibliotēka. Rīga : Latvijas Nacionālā bibliotēka, 1999. 840 lpp. : il.; *Latvijas citvalodu seniespīedumu kopkatalogs, 1588–1830*. : Sērija A. Rīga : Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2013 980, [1] lpp.

¹⁴ Johansen, P. Gedruckte deutsche und undeutsche messen für Riga 1525. *Zeitschrift für Ostforschung*. H. 4, 1959. S. 523–533.

katoļu baznīcas amatpersonas, kas piedalījušās grāmatu sūtījuma cenzēšanā un lēmušas par tā iznīcināšanu: Lībekas rātes loceklis Mateušs Pakebušs (*Packebusch, ?-?*), rātes sekretārs Pauls Felde (*van dem Velde, ?-?*) Dominikāņu ordeņa inkvizitors Vigbolds Mepens (*van Meppen, ?-?*) un katoļu garīdznieks Gerhards Frille (*Frille, ?-?*). Šīs personas faktiski ir vienīgās, kuru vārdi saglabājušies nepārprotamā saistībā ar minēto iespiedumu.

Vairāk zināms par personām, kuru vārdi saistīti ar vecāko līdz mūsdienām saglabājušos grāmatu latviešu valodā. 1585. gadā iespiestā Petra Kanīzija (*Canisius, 1521–1597*) katoļu katehisma tulkojuma un iespiešanas organizators bija jezuīts Antonio Posevino (*Posevino, 1533/1534–1611*), kas rekatolizācijas misijas uzdevumā darbojies arī Baltijā. Viņš pasūtījis un apmaksājis katehisma iespiešanu Viļņā Daniela Lenčicka (*Daniel z Łęczycy, arī Lancicius, Daniel, apm. 1530 – apm. 1600*) spiestuvē un devis norādījumus par 1002 eksemplāru lielās tirāžas izplatīšanu.

Pāris turpmāko gadu laikā (1586–1587) Kēnigsbergā Georga Osterbergera (*Osterberger, ap 1542–1602*) spiestuvē dienas gaismu ieraudzīja trīs Kurzemes hercoga Gotharda Ketlera (*Kettler, 1517–1587*) finansētas luterāņu grāmatas: katehisms, psalmi un perikopes, kas kopā sasietas veidoja luterāņu rokasgrāmatas pirmo izdevumu. Grāmatu izplatīšanu — eksemplāru bezmaksas izdali — mācītājiem un draudzēm paveica hercoga padomnieks un baznīcu vizitors Zalomons Hennings (*Henning, 1528–1589*)¹⁵.

Raksturīgi, ka grāmatniecības sākumposmā, kad grāmata pārsvarā funkcionēja kā līdzeklis ideoloģisko un reliģisko vērtību iedzīvināšanai, nevis indivīda intelektuālo, estētisko, praktisko vai izklaides vajadzību apmierināšanai radīts tirgus produkts, procesa priekšplānā izvirzījās grāmatniecības politikas noteicēji, to skaitā represīvās varas pārstāvji un izdevumu vajātāji.

16. gadsimta 20. gados, vairāk nekā pusgadsimtu pirms vietējo poligrāfijas uzņēmumu izveidošanās, Rīga un Livonija ieguva atpazīstamību kā reformācijas atbalstītāju reģions. Vāciskās aprindas literatūras iegādei un savu sacerējumu iespiešanai izmantoja ārzemju uzņēmumus. 1524. gadā tika nodibināta Rīgas pilsētas bibliotēka. Latvisko grāmatu izdevumi 16. gadsimtā bija vien dažas sava reģiona grāmatniecības procesa epizodes.

2. Grāmatniecības uzņēmumi pilsētas un valsts varas pakļautībā (1588–1710)

1588. gadā Rīgā t. s. kalendāru nemieru laikā tika izveidots pirmais poligrāfiskais uzņēmums mūsdienu Latvijas teritorijā — Nikolaja Mollīna (*Mollinus, Mollyn, ap 1550/1555–1625*) spiestuve. Īsti nav zināms, kurš no nemieros iesaistītajiem rīdzinieku grupējumiem N. Mollīnu uzaicināja pārcelties uz Rīgu, taču iespieddarbi liecina, ka jau savas darbības sākumā viņa spiestuve kalpojusi rātes atbalstam.

Latviešu grāmatniecības vēsturē N. Mollīns ievadīja to iespiedēju plejādi, kuru darbības stabilitāti lielā mērā nodrošināja pilsētas un valsts institūcijas, finansiāli atbalstot mājokļa, poligrāfijas iekārtu un materiālu iegādi un piešķirot privilēģijas, lai pasargātu no neatļautiem pārdrūkājumiem un citiem iespējamiem konkurentu apdraudējumiem. Precīzi reglamentētās attiecības starp tipogrāfu un pilsētas rāti noteica iespiedēju statusu un darbības raksturu.

N. Mollīna spiestuves iekārta (divas spiedes) daļēji piederēja viņam, daļēji pilsētai. Darbinieku algošana bija atstāta iespiedēja ziņā, viņš par saviem līdzekļiem pirka arī papīru un citus materiālus. Iespiedprodukcija palika tipogrāfa īpašums, un pārdotie eksemplāri bija

¹⁵ *Seniespiedumi latviešu valodā*, 40. lpp.

viņa galvenais ienākumu avots. Daļa grāmatu bija iespiestas pēc rātes rīkojuma, bet bija arī privātpersonu pasūtījumi¹⁶. N. Mollīna spiestuvē pastāvējusi darba dalīšana atspoguļo vairākas grāmatu ražošanā iesaistīto personu nodarbes: spiestuvē strādāja zellis iespiedējs (vai vairāki), gravieris, korektors¹⁷. Datubāzē ir iekļautas pieejamās ziņas par vairākiem N. Mollīna laikabiedriem: tirgotāju Pēteru Mērenu (*Meren*) (?–1625), grāmatu iesējējiem Toniju Vegeneru (*Wegener*, ?–?), Zāmelu Molleru (*Moller*, ?–?) un Lorencu Pemmeli (*Pemmel*, ?–?).

Privilēģiju dēļ pilsētas iespiedēja statuss bija visai iekārojams, bet ne visiem poligrāfijas lietu pārzinātājiem sasniedzams. No N. Mollīna darbības beigu posma (17. gadsimta 20. gadi) grāmatniecības darbiniekiem īpaši pieminams vācu tautības grāmatu iesējējs un tirgotājs Kristiāns Ritavs (*Rittau*, *Rittaw*, ?–1625), kas bez panākumiem mēģinājis dabūt atļaujas spiestuves atvēršanai vispirms Tērbatā, tad Rīgā. K. Ritavs ir apgādājis vairākus Mollīna un viņa amata turpinātāja Gerharda Šrēdera (*Schröder*, ?–1657) iespiedumus: Hermaņa Samsona (*Samson*, 1579–1643), Paula Einhorna (*Einhorn*, ?–1655) un Šoto Kālena (*Cahlen*, ?–1657) sprediķu grāmatas, iespējams, iesējis un tirgojis arī vienīgo N. Mollīna iespiedumu latviešu valodā — 1615. gadā izdotās luterāņu rokasgrāmatas otro izdevumu.

1625. gadā, apprecēdams priekšgājēja N. Mollīna atraitni, Rīgas pilsētas tipogrāfijas koncesiju un spiestuves vadītāja amatu ieguva G. Šrēders. Piebilstams, ka tas bija tradicionāls veids, kādā tika mantota pilsētas privilēģētā iespiedēja relatīvi ienesīgā vieta. Ģimeniskas saites spiestuvju pārmantošanai tika izmantotas arī vēlākajos gadsimtos. 1769. gadā, apprecot Jelgavas tipogrāfa Kristiāna Lītkes (*Liedtke*, 1733–1766) atraitni Annu Mariju Lītki (1737–?), pamatus vienai no latviešu grāmatniecībā nozīmīgākajām un ilglaicīgākajām (līdz Pirmajam pasaules karam) iespiedēju dinastijām lika Johans Frīdrihs Steffenhāgens (*Steffenhagen*, 1744–1812).

Savukārt sieviešu darbība pilsētas spiestuvju vadībā netika atbalstīta. Tā, piemēram, rāte atteica algu grāmatsējēja, grāmatu tirgotāja un iespiedēja Albrehta Hākelmana (*Hakelmann*, ?–1659) atraitnei. A. Hākelmanim piederēja privāta spiestuve, kurā viņš pēc G. Šrēdera nāves laida klajā dažus svinību sacerējumus, gatavojās iespiest lūgšanu un dziesmu grāmatu vācu valodā. Pēc A. Hākelmana nāves Margarēta Hākelmane (*Hakelmann*, ?–?) turpinājusi vīra darbu un, nonākusi finansiālās grūtībās, 1659. gadā Rīgas rātei lūgusi piešķirt gada algu, kas būtu iztikas avots viņai un viņas četriem bērniem. Lūgumu noraidīja ar pamatojumu, ka vienīgā Rīgas spiestuve nevarot palikt sievietes rokās, jo iespiedēja amats prasot darbīga un prasmīga vīra spēku. 1660. gadā par Rīgas pilsētas iespiedēju rāte iecēla A. Hākelmana spiestuves darbu vadītāju (faktoru) Heinrihu Besemesseru (*Bessemesser*, ?–1683).

G. Šrēdera darbības laikā (1625–1657) latviešu grāmatu iespiešana Rīgā kļuva par pastāvīgu profesionālu darbības jomu (nevis atsevišķiem ārkārtas gadījumiem, kā tas bija raksturīgi agrākajiem ārzemju iespiedējiem un Rīgas pirmajam tipogrāfam N. Mollīnam). Viņa vadītājā tipogrāfijā bija iespiesti visi no 1625. līdz 1657. gadam izdotie latviskie izdevumi¹⁸: divi luterāņu baznīcas rokasgrāmatas "Lettisch Vade mecum" iespiedumi (1631, 1643–1644), "Salamana pamācības" (1637), Georga Manceļa (*Manzel*, *Mancelius*, 1593–1654) latviešu valodas vārdnīca "Lettus" ar frazeoloģijas un sarunu paraugiem (1638), apjomīgais G. Manceļa sprediķu krājums "Langgewünschte lettische Postill" (1654), pirmā latviešu valodas gramatika — Johana Georga Rēhehūzena (*Rehehusen*, ?–1648 vai 1650)

¹⁶ Apinis, A. *Latviešu grāmatniecība*, 43. lpp.

¹⁷ Turpat, 43. lpp.

¹⁸ *Seniespiedumi latviešu valodā*, 44.–49. lpp.

“Manuductio ad linguam Lettonicam” (1644).

Latviskajiem izdevumiem nozīmīga vieta bija atvēlēta arī citu 17. gadsimta Rīgas pilsētas iespaidēju — Heinriha Besemessera un Georga Matiāsa Nellerera (*Nöller, ?–1712*) — darbības laikā.

17. gadsimta 60. gados (senākais zināmais iespieddarbs 1668. gadā¹⁹) Jelgavā, kas tajā laikā bija Kurzemes hercoga rezidence, sāka veidoties otrs grāmatniecības centrs mūsdienu Latvijas teritorijā. Pirmais iespaidējs bija Mihaēls Karnals (*Karnall, ?–?*). Atšķirībā no Rīgas, sākotnēji Jelgavas iespaidējiem nebija privilēģiju. Hercogs vienlaikus atbalstīja vairākus grāmatu apgādātājus, tirgotājus un iesējējus (piemēram Johānu Ginceli (*Güntzel, ?–1707*), Georgu Krīgeru (*Krüger, 1642/43–1707*)). Pilsētas spiestuves darbību nodrošināja, sarūpējot sev lielākoties ekskluzīvu hercoga atbalstu. Nozīmīgākais 17. gadsimta Jelgavas iespaidējs Georgs Radeckis (*Radetzky, 1648–1726*) no hercoga saņēma atalgojumu, tomēr grāmatas apgādāt nācās par paša sarūpētiem līdzekļiem. 1685. gadā ar Jelgavas superintendenta Heinriha Ādolfija (*Adolphi, 1622–1686*) finansiālu atbalstu G. Radeckis iespieda Kurzemes luterāņu rokasgrāmatas “*Vermehetes lettisches Handbuch*” pirmizdevumu, kas bija pirmā latviešu valodā iespiestā grāmata Jelgavā.

1675. gadā ar zviedru valdības ziņu Rīgā tika iekārtota vēl viena, “karaliskā”, tipogrāfija. “Karaliskais grāmatiespiedējs” (*königlicher Buchdrucker*) Johans Georgs Vilkens (*Wilcken, ?–1702*) strādāja Vidzemes ģenerālsuperintendenta Johana Fišera (*Fischer, 1633–1705*) pārraudzībā. Fišera teoloģiskie uzskati, kas bija veidojušies piētisma ietekmē²⁰, lielā mērā ietekmēja viņa darbību Baltijā un tur veiktās baznīcas un izglītības reformas, kuru īstenošanā būtisks priekšnosacījums bija zemnieku izglītošana un lasītprasmes vairošana.

Zināmā mērā sāncensības situācijā ar pilsētas tipogrāfiju, kas tolaik darbojās sākotnēji H. Besemessera, vēlāk G. Nellerera vadībā, 17. gadsimta pēdējā trešdaļā izveidojās latviešu masu grāmata — plašam, arī sociāli zemāko lasītāju lokam domāti un pieejami izdevumi. “Karaļa spiestuves” ieguldījums latviešu grāmatniecībā kulminējās Bībeles pirmizdevumā, kas pilnībā tika pabeigts 1694. gadā. Zviedrijas karaļa finansētais Bībeles tulkojums ar nosaukumu “Tā svēta grāmata..” nāca klajā 1500 eksemplāru tirāžā, no kuras lielāko pusi (līdz 1702. gadam 850 eksemplāru)²¹ iegādājās zemnieki.

16. un 17. gadsimtā Rīgas un Jelgavas iespaidēju darbības ienesīgumu vairoja privātpersonu (būtībā izdevēju) pasūtījumi. Taču šāda veida izdevumu nebija starp latviešu valodā klajā laistajiem iespieddarbiem, kuru izdošanu un izplatīšanu reglamentēja politiskās un reliģiskās varas institūcijas. Jāpiezīmē, ka 17. gadsimtā katoļu draudzēm domātās un ārpus Latvijas robežām iespiestās grāmatas (Latgalē tipogrāfiju nebija) nāca klajā ar jezuītu ordeņa atbalstu.

3. Privātas iniciatīvas aktivizēšanās un jaunlaiku grāmatniecības veidošanās (1710–1856)

18. gadsimtu Latvijas grāmatniecības vēsturē ievadīja Ziemeļu karš un tā izraisītie postījumi, kas Vidzemē pirmām kārtām izpaudās kā “Karaliskās spiestuves” darbības izbeigšana un poligrāfijas sagrāve (Rīgas pilsētas spiestuves burtus un iekārtu nosūtot uz

¹⁹ *Latvijas citvalodu seniespiedumu kopkatalogs*, 84. lpp.

²⁰ Aarma, L. Ernst Glück und Johann Fischer: ihre Rolle bei der lettischen und estnischen Bibelübersetzung. No: “*Mach dich auf und werde licht – Celies nu, topi gaišs*” : zu Leben und Werk Ernst Glücks (1654–1705) : Akten der Tagung anlässlich seines 300. Todestages vom 10. bis 13. Mai 2005 in Halle (Saale). Wiesbaden : Harrassowitz, 2010, S. 82–89.

²¹ *Seniespiedumi latviešu valodā*, 44.–49. lpp.

Pēterburgu). Kurzemē Jelgavas spiestuves panīkumu noteica pēckara gados saasinājušās materiālās grūtības. Pagāja vairākas desmitgades, līdz grāmatniecības process daudz maz nostabilizējās. Kaut arī saglabājās agrākajos gados iedibinātie, uz privilēģijām balstītie pilsētas spiestuvju pastāvēšanas nosacījumi, un iespiedēji prasmīgi, ar panākumiem tos izmantoja, izmaiņas bija nenovēršamas. Grāmatniecībā iesaistīto personu privātās iniciatīvas kāpums ietekmēja ne tikai grāmatu poligrāfisko ražošanu, bet visus komunikatīvās sistēmas "grāmata-lasītājs" posmus, arī grāmatu apgādāšanu un izplatīšanu.

1761. gadā par iespiedēju Jelgavā kļuvis Kristiāns Lītke ne tikai parūpējās par hercoga privilēģijām savam uzņēmumam, bet aizņēmas no hercoga naudu, lai modernizētu savas spiestuves burtu un rotājumu aprīkojumu. Lītkes pēctecis Johans Frīdrihs Stefenhāgens (*Steffenhagen*, 1744–1812) līdzās priviliģēto izdevumu producēšanai aktīvi pievērsās privatizdevumiem, — gan pieņemot pasūtījumus, gan ieguldot savus līdzekļus dažādu autoru darbu apgādāšanai. Dažus gadus pēc hercogistes pievienošanas Krievijas impērijai — 1799. gadā — Stefenhāgens kļuva par Kurzemes guberņas valdes iespiedēju. Darbīgā un lietpratīgā Stefenhāgena vadībā uzņēmums kļuva par vienu no lielākajiem Baltijā. 18. gadsimta pēdējā desmitgadē modernizēja arī Rīgas pilsētas spiestuvi. 1789. gadā par "kroņa grāmatu driķētāju" Rīgā sāka strādāt Jūliuss Konrāds Daniels Millers (*Müller*, 1759–1830). Viņš apkalpoja ne tikai pilsētas, bet arī Vidzemes guberņas valdes vajadzības. Lai palielinātu uzņēmuma darba apjomu, līdzīgi Stefenhāgenam Millers piesaistīja privātpersonu pasūtījumus grāmatu iespiešanai un izdošanai.

Vienlaikus ar lielajiem poligrāfiskajiem uzņēmumiem nelielas mājas spiestuves Vidzemē iekārtoja Kristofs Harders (*Harder*, 1747–1818), Pēters Ernsts Vilde (*Wilde*, 1732–1785), Gustavs Bergmanis (*Bergmann*, 1749–1814). Šo spiestuvju īpašnieki vadījās ne tik daudz pēc peļņas interesēm, cik savas pārliecības, prieka vai literārās gaumes dēļ.

18. gadsimtā arvien izteiktāka kļuva grāmatu apgādu un spiestuvju nošķiršanās. Latvijas vācbaltiešu apgādu vidū kā spilgtākais piemērs minams Johans Frīdrihs Hartknohs (*Hartknoch*, 1740–1789), kas, nesaņēmis atļauju spiestuves atvēršanai Rīgā, savus izdevumus, to skaitā virkni nozīmīgu Immanuēla Kanta (*Kant*, 1724–1804), Johana Gotfrīda Herdera (*Herder*, 1744–1803) sacerējumu, iespieda Vācijā. Apgaismības laikmetam raksturīgajiem "filozofu draugiem" piepulcējams arī Jakobs Frīdrihs Hincs (*Hinz*, 1734?–1787). Viņa apgādā Aizputē klajā nāca arī Gotharda Frīdriha Stendera (*Stender*, 1714–1796) darbi — pirmās laicīga satura grāmatas latviešu valodā. Tikai pēc tam, kad nebija jāšaubās par noietau, to atkārtoti izdevumiem pievērsās Stefenhāgens.

Grāmatas izdeva arī paši autori. Un tādu nebija mazums. Karls Gothards Elverfelds (arī Elferfelds, *Elverfeld*, 1756–1819) apgādāja un prasmīgi izplatīja (ar iepriekšējām tekstu paraugu publikācijām un subskripcijas izsludināšanu) ne tikai paša "Liksmības grāmatu" (1804), bet arī sava aizbilstamā Neredzīgā Indriķa "Dziesmas" (1806).

18. gadsimta otrajā pusē, apliecinot latviešu sabiedrības briedumu un spēju iesaistīties grāmatniecībā, "neprasot atļauju" (A. Apīņa formulējums), izveidojās arī Vidzemes brāļu draudžu rokraksta grāmatniecība.

Pavājinoties pilsētas, valsts un reliģisko institūciju lomai grāmatizdošanas politikas noteikšanā, mainījās grāmatniecības procesa organizācijā iesaistīto personu loks. Iepriekšējos gadsimtos ar valsts, pilsētas u. c. pārvaldes institūcijām saistītas vai citādi ietekmīgas personas nereti mēdza iniciēt atsevišķu grāmatu izdevumus: rūpējās par tekstu sagatavošanu, izmantoja savu sociālo statusu dotāciju ieguvei vai subskripcijas ceļā gādāja līdzekļus izdevējdarbībai. Ap 19. gadsimta vidu šāda veida grāmatu apgādāšana vairs nebija raksturīga.

Grāmatu ražas pieaugums izraisīja grāmatu tirdzniecības uzplaukumu. 18. gadsimta beigās un 19. gadsimta pirmajā pusē vērojama grāmatu izplatīšanas formu dažādība: iespaidumi tiek tirgoti spiestuvēs, veikalos, tos pārdod iesējēji. Izdevēji eksemplāru noietu cenšas nodrošināt ar prenumerācijas vai subskripcijas palīdzību (pircējiem iepriekš parakstoties uz zināmu eksemplāru skaitu vai samaksājot par grāmatu jau pirms iespiešanas). Jaunās derības, dziesmu grāmatu u. c. dievārdu grāmatu izplatīšanā iesaistījās mācītāji. Šādi, zināmā mērā pat uzspiežot grāmatas iegādi, tika izplatīta liela daļa "Jaunas un pilnīgas latviešu dziesmu grāmatas" (Jelgava, 1806) tirāžas, kaut arī zemniekos šis racionālistu veikums radīja lielu neapmierinātību. 19. gadsimta pirmajā pusē grāmatu izplatīšanā iesaistījās arī sociāli aktīvākie skolotāji²². Kā liecina grāmatniecības vēsturnieku pētījumi, 18. gadsimta otrajā pusē un 19. gadsimta sākumā latviešu pilsētu²³ un lauku²⁴ iedzīvotāju vidū jau bija sastopami ievērojami grāmatu krājēji.

Līdz ar grāmatniecības attīstību attīstījās arī tās procesa apkopošanas un dokumentēšanas centieni. Raksturīgi, ka bibliogrāfijas, literatūras un grāmatniecības vēstures jēdzieni šī laika publikācijās ir saplūduši, tomēr Karla Ludviga Teča (*Tetsch*, 1708–1771)²⁵, Liborija Bergmaņa (*Bergmann*, 1754–1823)²⁶, Ulriha Ernsta Cimmermaņa (*Zimmermann*, 1772–1820)²⁷ u. c. darbi sniedz daudz pirmreizējas informācijas.

Laikposmā līdz 19. gadsimta vidum noietais latviešu grāmatniecības evolucionāras attīstības ceļš veicināja privātas iniciatīvas ietekmīgumu jebkurā no komunikatīvās sistēmas "grāmata-lasītājs" elementiem. Kvalitatīvi jaunu pavērsienu ar būtiskām izmaiņām grāmatniecībā, jo īpaši tajā iesaistīto personību lokā, ienesa nacionālās emancipācijas centieni un latviešu jaunlaiku nācijas formēšanās turpmākajās 19. gadsimta desmitgadēs.

4. Latviešu nacionālās grāmatniecības izveides un attīstības posms (1856–1890)

Grāmatniecībā iesaistīto personu loku un darbības virzienus 19. gadsimta otrajā pusē lielā mērā noteica jaunās, ar latviešu nācijas tapšanu saistītās komunikatīvās vajadzības. Vienlaikus pastāvēja agrāk izveidotie un šī perioda laikā no jauna dibinātie vācbaltiešu grāmatniecības uzņēmumi (apgādi, veikali). Apjauta par grāmatas komunikatīvo potenciālu dažādu sociālo programmu īstenošanā, peļņas ieguvē ieinteresēto uzņēmēju privātā iniciatīva, poligrāfisko procesu mašinizācija bija galvenie faktori, kas veicināja iespaidprodukcijas kopējā apjoma palielināšanos un nozarē iesaistīto personu skaita pieaugumu. Vācbaltiešu apgādu stabilitāti noteica darbaspēka un finanšu resursu pēctecība, savukārt latviskos grāmatniecības uzņēmumus spārvoja topošās nācijas idejiskie centieni un pieaugošais lasītāju publikas atbalsts.

²² Kādas latviskas grāmatas var dabūt pirkt pie Vec–Piebalges skolmeistera Rātminder. *Latv. Laužu Draugs*, nr. 27, 1936.

²³ Pētersone, V., Svarāne, M. Grāmatas Rīgas latviešu mājās 18.gs. otrajā pusē un 19. gs. pirmajā pusē. No: *Grāmata – lasītājs*. Rīga, 1980, 47–62. lpp.

²⁴ Apinis, A. Grāmatnieka skapītis. No: Apinis, A. *Grāmata un latviešu sabiedrība līdz 19.gs. vidum*. Rīga : Liesma. 1991, 109.–122. lpp.

²⁵ Tetsch, K. L. *Curländischer Kirchen–Geschichte*. T.1–3, Leipzig, 1770.

²⁶ Bergmann, L. *Kurze Nachrichten von rigischen Buchdruckern* .. Rīga, 1795. 22, [12] S.

²⁷ Zimmermann, U. E. *Versuch einer Geschichte der lettischen Literatur*. Mitau, 1812. [18], 136 S.

Aktīvākie nacionālās kustības dalībnieki un idejiskie līderi iesaistījās latviešu grāmatniecības procesa virzības izstrādē. Jura Alunāna (1832–1864) un Krišjāņa Valdemāra (1825–1891) literārajā mantojumā ir atrodamas programmatiskas atziņas par grāmatu izdošanu un lasīšanas veicināšanu. J. Alunāns aicināja latviešus pārņemt iniciatīvu grāmatu apgādāšanā un izstrādāja izdodamo grāmatu plānu, kur liela vieta bija ierādīta zinātniskās un populārzinātniskās literatūras attīstībai.²⁸ K. Valdemārs noorganizēja pirmo publisko latviešu bibliotēku Ēdolē (1848), iezīmēja bibliotēku tīkla attīstības perspektīvas, propagandēja izglītību un lasīšanu kā sociālas emancipācijas līdzekli.²⁹ Iesaistoties apgādu darbā, daudzi latviešu inteliģences pārstāvji veicināja vērtīgas literatūras izdošanu: publicists Kārlis Zvirgzdiņš (1873–1913) noteica zinātniskās literatūras un sērijas “Universālā bibliotēka” saturu Anša Gulbja (1873–1936) izdevniecībā, žurnālists un bibliogrāfs Āronu Matīss (1858–1939), rakstnieks un skolotājs Voldemārs Zālītis (ps. *Valdis*, 1865–1934), pedagogi Indriķis Cīrulis (1860–1945), Mārtiņš Eihe (1880–1952) un Kārlis Vilciņš (1864–1927) darbojās Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas Derīgu grāmatu nodaļā.³⁰

Tomēr grāmatniecības procesa pamatu veidoja pragmatisku izdevēju vairums, kas, komerciālu apsvērumu vadīts, apgādāja publikas pieprasītas grāmatas. Šo grāmatnieku apzināšana ir viens no nozares enciklopēdiskās vārdnīcas pamatuzdevumiem. Retrospektīvā bibliogrāfija³¹ nodrošināja samērā pilnīgu datubāzē ietvertu izdevēju un iespiedēju šķirklju saraksta izveidi, kurā aptverts nepilns simts šīs grāmatniecības nozares darbinieku.

Krievijas likumi būtiski neierobežoja grāmatu apgādāšanu: saņemot cenzūras atļauju manuskriptu iespiešanai, ikviena persona varēja iesaistīties izdevējdarbībā. Jaunpienācēji izdevējdarbībā bija kā no vācu, tā latviešu aprindām. Viņu uzņēmumi lielākoties apvienoja tipogrāfisko bāzi ar izdevniecību un veikalu. Iespiedēja un izdevēja pienākumus parasti veica vienas un tās pašas personas. Tikai nedaudzi aprobežojās ar grāmatu apgādāšanu, neiekārtojot savu spiestuvi.

Tradicionāli grāmatnieka darbība tika uzsākta ar grāmatveikala atvēršanu, pēc tam uzņēmumu papildināja sietuve, lasāmbibliotēka, izdevniecība un daudzos gadījumos — arī tipogrāfija. Viens no agrīnākajiem šāda grāmatu tirgus dalībniekiem — vācietis Nikolajs Georgs Kimmels (*Kymmel*, 1816–1905) atvēra veikalu Rīgā 1841. gadā, laika gaitā kļuva par nozīmīgu baltvāciešu izdevēju, vienlaikus līdz pat 20. gadsimta sākumam saglabājot savā īpašumā nozīmīgu grāmatu tirdzniecības centru. Gustavs Treijs Valmierā ieradās no Vācijas, 1860. gados atvēra grāmatu veikalu, nodibināja apgādu, iegādājās spiestuvi un laida klajā kādas 50 latviešu grāmatas. No Jelgavas vācu aprindām cēlies izcilais tipogrāfs, dizainiski un saturiski rūpīgi pārdomātu izdevumu apgādātājs Eduards Zislaks (1850–1888).

Latviešu izcelsmes profesionālo izdevēju darbība aizsākās 1860. gados. Plaša profila grāmatniecības darbinieka tipoloģiskajam raksturojumam atbilst Heinrihs Alunāns (1835–1904). Viņa darbība neaprobežojās tikai ar grāmatu apgādāšanu: 1874. gadā Jelgavā H. Alunāns atvēra “bodi” ar lasāmbibliotēku, 1892. gadā³² veikalu papildināja ar spiestuvi. Sākotnēji H. Alunāns izdeva brāļa Jura Alunāna darbus: “Tautas saimniecību” (1867), “Dziesmiņu” 2. izdevumu (1-2, 1867-1869), sekoja citu jaunlatviešu sacerējumi, Ādolfā Alunāna (1848–1912) lugas. Pateicoties H. Alunānam, klajā nāca nozīmīgi latviešu oriģinālliteratūras izdevumi (brāļu Kaudzīšu romāns “Mērnīeku laiki” (1879), dzejas antoloģija “Smaidi un asaras, jeb dzejnieku labdienas” (1880)) un vērtīgas literatūras tulkojumi. Viņa izdotās aptuveni 280 grāmatas ir ievērojams piensums latviešu grāmatniecībā, to nemazina peļņas nolūkā izdotais vieglas lasāmvielas klāsts. Paralēli pieaugošai latviešu iesaistei lielo

²⁸ Alunāns, J. *Izlase*. Rīga, 1956, 10.–12. lpp.

²⁹ Veinbergs, J. *Krišjānis Valdemārs Ēdolē*. Rīga, 1948, 15. lpp.

³⁰ Zanders, V. *Rīgas Latviešu biedrība (1868–1940) kā nacionālās grāmatniecības centrs*. Rīga, 2006, 11.–140. lpp.

³¹ Misiņš, J. *Latviešu rakstniecības rādītājs*. 1-2. Rīga, 1924–1937.

³² Apinis, A. *Latviešu grāmatniecība no pirmsākumiem līdz 19. gs. beigām*, 227.–228. lpp.

Rīgas un Jelgavas grāmatniecības centru darbībā, nozīmīgu grāmatniecības darbinieku daļu veido arī izdevēji reģionos.

1867. gadā Liepājā izdevējdarbību uzsāka Klāvs Ukstiņš (1832–1904), pavisam apgādājot ap 170 grāmatu. 1876. gadā viņš atvēra grāmatu veikalu ar lasāmbibliotēku pilsētas tirgus laukumā. Cēsīs 1880. gadā grāmatu veikalu atvēra Pēteris Liepiņš (1856–1903). Drīz pēc tam viņš iegādājās spiestuvi, lai pelnītos ar pilsētas iestāžu un privātpersonu pasūtījumiem. P. Liepiņš laida klajā arī ap 20–30 grāmatu. Līdzīgi uzņēmumi radās Valmierā, Smiltēnē, Limbažos un pat Krācēs, kur 1880. gados bibliofils un bibliogrāfs Jānis Misiņš (1862–1945) uzsāka grāmatu tirdzniecību un atvēra sietuvi.

Specializētu poligrāfijas uzņēmumu 19. gadsimta otrajā pusē vēl nebija.

Aplūkojamā periodā (arī avotu trūkuma dēļ) iespējams izdalīt vien samērā nelielu skaitu atkalpārdevēju, kolportieru un citu ārpusveikala formu grāmatu izplatītāju. Arī grāmatu iesējēju un mākslinieciskās apdares veidotāju vārdi lielākoties nav zināmi.

Impēriskā provinču iekšpolitika, kur ievērojama vieta bija atvēlēta centieniem norobežoties no Rietumeiropas revolucionāro notikumu ietekmēm, veicināja represīvas vairākpakāpju (ar "cenzūras cenzūru") preses uzraudzības sistēmas izveidi³³. Raksturīgi, ka uzraugu redzeslokā vairāk nonāca sekulārās literatūras manuskripti.

19. gadsimta otrajā pusē, Rīgas atsevišķā cenzora vai tā palīga amatu pildot, latviskos manuskriptus cenzēja pareizticīgo teoloģisko izglītību guvušie latvieši Georgs Pasītis (1836–1908) un Adriāns Ruperts (1837–1907), vācbaltiešu jurists Hermanis Vilkins (*Wilcken*, 1843–1903). Sanktpēterburgas Galvenajā preses pārvaldē no 1870. līdz 1917. gadam par latviešu literatūras cenzoru strādāja Mārtiņš Remiķis (1845–1921).

Latīņu drukas aizliegums 19. gadsimta otrajā pusē veicināja Latgales rokraksta grāmatniecības attīstību. Kaut arī daudzi grāmatu rakstītāju vārdi droši vien aizgājuši zudībā, latgaliešu grāmatniecības pētniekiem zināmas kādas pārdesmit personas, kuru vidū kā nozīmīgākie minami Andrivs Jūrdžs (1845–1925), Stanislavs Svilāns (?–?), Joņs Seiļš (1832–1928), Ksavers Kindzuļš (?–ap 1910), Izidors Vonogs (?–?) u. c.

19. gadsimta otrajā pusē grāmatu izplatības izpētē nozīmīga vieta ir tā laika grāmatu krājumu izziņāšanai. Krājumu īpašnieku vidū bija ne tikai latviešu tautības inteliģences pārstāvji un literāti (Fricis Adamovičs (?–?), Krišjānis Dinsbergs (1830–1904), Ansis Leitāns (1815–1874), Dāvis Ozoliņš (1856–1916), Indriķis Pēšs (1817–1949), bet arī grāmatnieki no vienkāršās tautas (Jānis Biksiņš (1784–1872), Mārtiņš Kaktiņš (1813–?), Mārcis Meņģelis (1821–?), Dāvids Upītis (?–?), Jēkabs Vilips (1812–1894)).³⁴ Aplūkojamais periods atklāj maz profesionālo bibliotēku darbinieku vārdu, jo masveida tautas (publisko) bibliotēku dibināšana sākās tikai 19. gadsimta 90. gados.

5. Latviešu grāmatniecības procesa demokratizācijas un daudzpusīgas attīstības posms (1890–1918)

19. un 20. gadsimta mijā latviešu grāmatniecībai pietuvinoties Eiropas līmenim, grāmatu produkcijas daudzveidība pakāpeniski kļuva par normu, tomēr demokratizācijas procesi norisinājās diskusiju un uzskatu sadursmju atmosfērā. Diskusiju priekšplānā izvirzījās idejiskās problēmas, centieni pilnveidot publikāciju saturu un māksliniecisko kvalitāti.

Grāmatniecības procesa virzībā noteicoša loma bija profesionāliem darbiniekiem.

³³ Apīnis, A. *Latviešu grāmatniecība un cenzūra līdz 1918. gadam*. No: *Cenzūra un cenzori latviešu grāmatniecībā līdz 1918. gadam*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2004, 26. lpp.

³⁴ Limane L. *Inscriptions in old Latvian books*. In: *Ownership marks in old books*. Tallinn, 2008, p.128–138.

Vairāki no viņiem (Ansis Gulbis (1873–1936), Jānis Kreicbergs (1864–1948) u. c.) rosināja grāmatizdevējus un tirgotājus apvienoties savu nozaru organizācijās. Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas vai Latviešu literārās biedrības sapulcēs nolasītajos un presē publicētajos bibliogrāfiski kritiskajos pārskatos desmitiem literātu, skolotāju un citu kultūras darbinieku (to skaitā Andrievs Niedra (1871–1944), Kaudzītes Matīss (1848–1926), Teodors Zeiferts (1865–1929), Jēkabs Alksnis (1870–1957), Bebru Juris (1859–1951), Edvards Skujenieks (1855–1897), Fricis Veinbergs (1844–1924), Jānis Vilhelms Zakranovičs (1836–1908) u.c.) apkopo ziņas par dažādu nozaru izdevumiem, tā sagatavojot augsni nacionālajai bibliogrāfijai. Klasiska, uz poligrāfiju un izdevējdarbību orientētā Latvijas grāmatniecības vēstures izpēte tradicionāli palika baltvāciešu vēsturnieku pārziņā. Ārents Būholcs (1857–1938) un Bernhards Hollanders (1856–1937) izdod kapitālus pētījumus spiestuvju vēsturē, Vilhelms Štīda (1852–1933) — grāmatirdzniecības vēsturē.³⁵

Lielie vēsturiskie satricinājumi (1905. un 1917. gada revolūcijas un Pirmais pasaules karš) vairoja sabiedrības interesi par jaunām politiskām idejām, kas nereti tika izplatītas nelegāli. Aizliegtās literatūras sarūpētāju un izplatītāju skaitā minams Pēteris Stučka (1865–1932), Fricis Roziņš (1870–1919), Kārlis Pētersons (1877–1926) u. c.

Aplūkotajam laikposmam raksturīgs straujš grāmatu izdevēju skaita pieaugums. Grāmatu apgādāšanā iesaistīto personu skaits tuvojās tūkstošiem, to vidū ir daudz neprofesionāļu, kas epizodiski iesaistās iespieddarbu finansēšanā. Daudzi autori izdod savus sacerējumus un tulkojumus. Vairums no apgādātāju simtiem laidis pa vienam vai vairākiem izdevumiem. Izdevēju vidū ir gan atpazīstamas personas, tostarp latviešu rakstnieki, gan personas, par kurām trūkst biogrāfisku datu. Fragmentārās ziņas par viņu darbību ļauj sniegt datubāzē vien sīkbiogrāfijas, kas aprobežojas ar personas vārdu un grāmatas izdošanas faktu. Līdztekus personām, kuru izdevējdarbībai bija gadījuma raksturs, rosījās arī profesionāli un ne tik profesionāli jaunu apgādu dibinātāji. Pēc drukas aizlieguma atcelšanas aktivizējās Latgales kultūras darbinieki. Daudzi apgādāja atsevišķus reliģiska vai laicīga satura izdevumus. Eduards Kozlovskis (1878–1943) un Frīdrihs Obšteins (1878–1938) Rēzeknē nodibināja Latgalē pirmo tipogrāfiju "Dorbs un zinība" (1912).

Līdzīgs process, kāds vērojams apgādu darbībā, norisinās arī grāmatirdzniecībā. Veikali tika atvērti vai uz katras ielas stūra Rīgā, Jūrmalā, ikvienā mazpilsētā un pat laukos. Arhīvu materiāli (Vidzemes gubernatora kancelejas, Kurzemes gubernatora kancelejas, Rīgas tipogrāfiju, litogrāfiju un grāmatu tirdzniecības inspektora arhīvi) ļāvuši iegūt izsmeļošus datus par veikalu un spiestuvju atvēršanu un simtiem grāmatu veikalu īpašnieku. Lielais veikalu skaits ļauj apjaust grāmatu izplatības sazaroto tīklu, taču personāliju ziņā sniedz maz interesantu faktu. Ar grāmatu tirdzniecību, pragmatisku apsvērumu vadīti un bez idejiskas motivācijas, pārsvarā nodarbojās Latvijas kultūrvēsturē mazpazīstami cilvēki. Tirgotāju dzīves dati datubāzē sastāda lielu skaitu īsbiogrāfiju, kas nereti aprobežojas ar personas vārdu, uzvārdu, veikalu atrašanās vietu un darbības laiku, tomēr datubāzē iekļautā arhīvu informācija sniedz apjausmu par procesu un tā kvantitatīvajām aprisēm, atsevišķos gadījumos var ieinteresēt novadpētniekus.

Līdz 19. gadsimta beigām sievietes grāmatniecības procesā iesaistījās piesardzīgi, pārsvarā apstākļu spiestas, kad pēc vīra nāves uzņēmums palika bez saimnieka. Tad atraitne parasti pārraudzīja uzņēmumu līdz jauna pārvaldnieka atrašanai vai uzņēmuma pārdošanai. Tikai dažas uzņēmās spiestuves vadību. Viena no tām — Heinriha Alunāna atraitne Elizabete

³⁵ Buchholtz, A. *Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga 1588–1888*. Riga, 1890. VIII, 377 S. Hollander, A. *Wilhelm Rerdinand Häcker*. Riga, 1904. 60 S.; Stieda, W. *Zur Geschichte des Buchhandels in Riga*. *Archiv für Geschichte des deutschen Buchhandels*. Bd. 6. Leipzig, 1881, S. 110-150.

Alunāne (1855–1944).

Vērojams, ka 20. gadsimta sākumā arī sievietes pēc savas iniciatīvas iesaistījās dažādās grāmatniecības jomās. Starp grāmatu apgādātājiem šajā laikā ir zināmas desmit sievietes, tomēr neviena no viņām nav uzsākusi regulāru profesionālu izdevējdarbību. Lielākā daļa pieticīgi apstājušās pie vienas vai divām grāmatām. Vilhelmīne Rumberga (?–?) ar grāmatu "Sieviešu iespaids cīņā pret alkoholu" (Liepāja, 1894) piedalījās pretalkoholisma kustībā. Sieviešu apgādu vidū izceļas divas veikalu turētājas: Matilde Irbīte (?–?) un Rozālija Saulīte (?–?). M. Irbīte pati nodibināja un vadīja veikalu, līdztekus laižot klajā arī četras stāstu grāmatas. R. Saulīte pēc vīra Pētera Sauliša (?–1908) nāves izvērta ne tikai rosīgu grāmatu tirdzniecību, bet arī apgādāja lugas, vācu un krievu literatūras tulkojumus.

Par īsteno sieviešu darbības lauku grāmatniecībā izvērtās tirdzniecība. 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā savus veikalus atvēra kāds simts sieviešu. Uz sieviešu vispārējās izglītības un aktivitātes kāpuma fona, 1911. gadā Rīgā atverot spiestuvi, darbību aizsāka arī vēlākā preses darbiniece Emīlija Benjamiņa (1881–1941).

Sieviešu darbība grāmatu izplatīšanā un lasītprasmes veicināšanā bija sastopama arī Latgalē rakstu aizlieguma laikā un pēc tā atcelšanas. Gaigalavas pagastā grāmatas pārrakstīja Marta Sukrauska (?–?). Nodarbojoties ar lasītāpmācību, iespieddarbus izplatīja Helēna Lītauniece (1849–1939).

Grāmatniecības uzplaukums 19. un 20. gadsimta mijā sekmēja profesionālas latviešu grāmatu mākslas izveidi, piesaistot nozarei izcilus latviešu māksliniekus. Viņi ne tikai paaugstināja grāmatu apdares un ilustrāciju māksliniecisko līmeni, bet dažkārt arī paši iesaistījās apgādu darbībā, ietekmējot vispārējo mākslinieciskās apdares virzību. Tā, piemēram, apgāda "Zalktis" redakcijā darbojās Janis Rozentāls (1866–1916) un Burkards Dzenis (1879–1966). Grāmatu ilustrēšanā 20. gadsimta sākumā vērojama rokrakstu un stilu daudzveidība (Eduards Brencēns (1885–1929), Jānis Roberts Tilbergs (1880–1972), Pēteris Kalve (1882–1913), Jūlijs Madernieks (1870–1955), Jānis Jaunsudrabiņš (1877–1962), Vilhelms Purvītis (1872–1945), Kārlis Štrāls (1879–1947), Krišjānis Ceplītis (1873–1930), Hermanis Aplociņš (1891–1958), Jāzeps Grosvalds (1891–1920), Jānis Zegners (1884–1933), Rihards Zariņš (1869–1939) u.c.). Līdz ar izcilākajiem meistariem grāmatu mākslu kopa arī ne tik ievērojami mākslinieki, kopumā 30–40 šī perioda grāmatu grafiķu.

19. gadsimta 90. gadu beigās sākās intensīva tautas bibliotēku dibināšanas kustība laukos un pilsētās. Arī šīs nozares darbinieki, kuru vidū bija daudz spilgtu personību, papildina grāmatnieku biogrāfiju klāstu. Bibliotēku tīkla un bibliotekārās domas attīstībai nozīmīgs bija Jāņa Kriškāna (1863–1916), Jāņa Sviestiņa (1888–1972), Gustava Šauruma (1883–1952), Matīsa Siliņa (1861–1943), Andreja Rītiņa (1834–1920), Dāvja Ozoliņa (1856–1916) u.c. teorētiskais un praktiskais ieguldījums. Lauku pagastu valdes, izglītības vai labdarības biedrības, dibinot savas bibliotēkas, par to vadītājiem bieži ievēlēja vietējos skolotājus, dažkārt arī izglītotus cilvēkus no zemnieku vidus. Sievietes bibliotekāra darbam pievērsās epizodiski: zināmi tikai atsevišķi gadījumi, pārsvarā lielo pilsētu biedrību vai strādnieku organizāciju bibliotēkās. Pavisam datubāzē iekļauto bibliotēku darbinieku skaits pārsniedz divus simtus.

20. gadsimta pirmajās desmitgadēs izveidotās tradīcijas, profesionāli daudzveidīgais un kvalificētais iesaistīto personu loks bija labs pamats modernas eiropiskas grāmatniecības un lasītāju sabiedrības izveidei.

"Grāmatniecības vēsture lielā mērā ir personību vēsture", savulaik rakstīja izcilākais latviešu grāmatas pētnieks Aleksejs Apinis (1926–2004).³⁶ Datubāze "Latviešu grāmatniecības darbinieki līdz 1918. gadam" ir vērtējama kā papildus avots, kas ļauj izsekot

³⁶ Apinis, A. *Grāmata un latviešu sabiedrība ...*, 6. lpp

tam, kā vēstures ritējumā, mainoties sabiedrībai un grāmatai, mainās arī personības, kas producē grāmatu un nodrošina tās ceļu pie lasītāja.

Izmantotie informācijas avoti

1. *100 Latvijas personību*. Rīga : Nacionālais apgāds : Lauku Avīze, 2006. 227 lpp.
2. **Aarma, Liivi**. Ernst Glück und Johann Fischer: ihre Rolle bei der lettischen und estnischen Bibelübersetzung. No: *“Mach dich auf und werde licht – Celies nu, topi gaišs”* : zu Leben und Werk Ernst Glücks (1654–1705) : Akten der Tagung anlässlich seines 300. Todestages vom 10. bis 13. Mai 2005 in Halle (Saale) / hrsg. von Christiane Schiller und Māra Grudule. Wiesbaden : Harrassowitz, 2010, S. 79–110.
3. **Alunāns, Juris**. *Izlase*. Rīga: Latvijas Valsts izd., 1956. 401, [1] lpp.
4. **Apinis, Aleksejs**. *Grāmata un latviešu sabiedrība līdz 19.gs. vidum*. Rīga : Liesma. 1991. 221, [2] lpp.
5. **Apinis, Aleksejs**. *Latviešu grāmatniecība : no pirmsākumiem līdz 19. gs. beigām*. Rīga : Liesma, 1977. 350, [4] lpp.
6. **Apinis, Aleksejs**. *Latviešu grāmatniecība un cenzūra līdz 1918. gadam. No: Cenzūra un cenzori latviešu grāmatniecībā līdz 1918. gadam*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa, 2004, 26. lpp.
7. **Bergmann, Liborius**. *Kurze Nachrichten von rigischen Buchdruckern überhaupt und den Stadtbuchdruckern insbesondere, von der ältesten bis auf die jetzige Zeit*. Riga, 1795. 22, [12] S.
8. **Buchholtz, Arend**. *Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga 1588–1888*. Riga, 1890. VIII, 377 S.
9. **Darnton, Robert**. *What Is the History of Books?* No: Darnton, Robert. *The Book History Reader*. New York : Bowker, 2002, p. 9-26.
10. **Hollander, Bernhard**. *Wilhelm Ferdinand Häcker*. Riga, 1904. 60 S.
11. **Johansen, Paul**. Gedruckte deutsche und undeutsche messen für Riga 1525. *Zeitschrift für Ostforschung*. H. 4, 1959. S. 523– 533.
12. *Kas ir kas Latvijā : biogrāfiskā enciklopēdija = Кто есть кто в Латвии : биографическая энциклопедия*. (1998). Rīga : V. Belokoņa izd., 1997.
13. **Kasluškevičius, Benjaminas, Misius, Kazys**. *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864–1904*. Vilnius: Diemedis, 2004. 325 p.
14. **Kaunas, Domas**. *Mažosios Lietuvos spaustuves 1524–1940 metais*. Vilnius: Mokslas, 1987. 176 p.
15. Kādas latviskas grāmatas var dabūt pirkt pie Vec–Piebalges skolmeistera Rātminder. *Latv. Ļaužu Draugs*, Nr. 27, 1936.
16. *Latgales kultūras darbinieki*. Rīga : Jumava, 2008. 2 sēj.
17. *Latviešu rakstniecība biogrāfijās*. 2., pārstr. un papild. izd. Rīga : Zinātne, 2003. 739, [2] lpp.
18. *Latvijas advokatūra : advokāti, zvērināti advokāti un zvērinātu advokātu palīgi biogrāfijās, 1944–2010*. Rīga : Latvijas Zvērinātu advokātu padome, c2011. 796, [1] lpp.
19. *Latvijas citvalodu seniespiedumu kopkatalogs, 1588–1830*. Rīga : Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2013. 980, [1] lpp.

20. *Lāčplēša Kara ordeņa kavalieri* : biogrāfiska vārdnīca. Rīga : Latvijas Valsts vēstures arhīvs : Jāņa sēta, 1995. 613, [3] lpp.
21. *Liepājnieku biogrāfiskā vārdnīca*. Liepāja : biedrība "Optimistu pulks", 2012. 400 lpp.
22. **Limane, Lilija**. Inscriptions in old Latvian books. *In: Omanikumārgid vanaraamatus : artiklite kogumik = Ownership marks in old books : collection of articles = Владельческий знак на старинн книге : сборник статей*. Tallinn : Eesti Rahvusraamatukogu, 2008, p. 128–138.
23. **Misiņš, Jānis**. *Latviešu rakstniecības rādītājs*. 1-2. Rīga, 1924–1937.
24. **Pētersone, Valda, Svarāne, Melita**. Grāmatas Rīgas latviešu mājās 18. gs. otrajā pusē un 19. gs. pirmajā pusē. No: *Grāmata – lasītājs*. Rīga, 1980, 47.-62. lpp.
25. *Seniespiedumi latviešu valodā, 1525–1855 : kopkatalogs = Die älteren Drucke in lettischer Sprache 1525–1855 : Gesamtkatalog*. Rīga : Latvijas Nacionālā bibliotēka, 1999. 840 lpp.
26. **Stieda, Wilhelm**. Zur Geschichte des Buchhandels in Riga. *In: Archiv für Geschichte des deutschen Buchhandels*. Bd. 6. Leipzig, 1881, S. 110-150.
27. **Tetsch, Carl Ludwig**. *Curländischer Kirchen-Geschichte*. T. 1–3, Leipzig, 1770.
28. **Užtupas, Vilius**. *Lietuvos spaustuvės, 1522-1997*. Kaunas; Vilnius, 1998. 607 p.
29. **Veinbergs, Joels**. *Krišjānis Valdemārs Ēdolē*. Rīga, 1948. 48 lpp.
30. **Zanders, Viesturs**. *Rīgas Latviešu biedrība (1868–1940) kā nacionālās grāmatniecības centrs*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2006. 158 lpp.
31. **Zimmermann, Ulrich Ernst**. *Versuch einer Geschichte der lettischen Literatur*. Mitau, 1812. [18], 136 S.

Zusammenfassung

Der Artikel bietet einen Überblick über die Berufsentwicklungstendenzen im Buchwesen, wie z. B. Drucker, Verleger, Kolporteure und Händler, Buchwissenschaftler, Zensoren, Bibliothekare u.a. bis zur Gründung der Republik Lettland im Jahre 1918 anhand der biographischen Datenbank "Mitwirkende des lettischen Buches bis 1918" (<http://lgdb.lnb.lv>), die die biographischen Angaben zu 2569 Personen beinhaltet.

Stichworte: die Geschichte des lettischen Buchwesens, biographische Wörterbücher, Buchwissenschaft, Drucker, Zensoren, Bibliothekare.